

JAUME MENSA I VALLS

SOBRE LA SUPOSADA PATERNITAT ARNALDIANA
DE L'EXPOSITIO SUPER APOCALYPSI:
ANÀLISI COMPARATIVA D'ALGUNS TEMES COMUNS
A AQUESTA OBRA I A LES OBRES POLÈMIQUES
D'ARNAU DE VILANOVA

I. INTRODUCCIÓ

1. *La qüestió de la paternitat de l'Expositio super Apocalypsi en la història dels estudis arnaldians*

Si repassem la bibliografia arnaldiana del darrer segle ens adonem que l'*Expositio super Apocalypsi* ha suscitat tothora dubtes als estudiosos. El més punyent, i certament el de més conseqüències, recau sobre la paternitat de l'obra. En relació a aquest problema, podem dividir la història dels estudis arnaldians en tres períodes diferents: l'anterior al projecte d'edició de l'*Expositio super Apocalypsi*, el que coincideix amb els prolongats treballs d'edició i el posterior.

1.1. *Primer període: de finals del segle XIX als anys 40*

Durant aquest període hom redescobrí la dimensió teològica del pensament d'Arnau de Vilanova: Marcelino Menéndez y Pelayo, Barthélemy Haugréau, Heinrich Finke, Josep M. Pou, Ernst Benz, Ramon d'Alòs-Moner, Martí de Barcelona, entre d'altres, mostraren la magnitud de la dimensió teològica i religiosa d'Arnau de Vilanova. Paradoxalment, però, l'*Expositio super Apo-*

calypsi, no desvetllà massa interès. Anem, però, a pams. En les dues grans monografies del segle XIX dedicades a Arnau de Vilanova, la de Marcelino Menéndez y Pelayo i la de Barthélemy Hauréau, trobem dues breus referències a aquesta obra: mentre l'autor hispànic esmenta de passada el manuscrit 5740 de la Biblioteca Vaticana, que conté l'*Expositio super Apocalypsi*, sense qüestionar la seva autenticitat arnaldiana,¹ B. Hauréau expressa dubtes entorn de la paternitat arnaldiana.² Van ésser, però, E. Benz³ i Josep M. Pou⁴ els primers autors que van resumir, molt per alt, el seu contingut. Fins i tot E. Benz va proposar-se, sense aconseguir-ho, d'editar-la.⁵ El resultat d'aquest primer període podria resumir-se de la manera següent: hom redescobrí l'obra que ens ocupa, fins i tot algun estudiós en donà a conèixer les idees principals, però, per tal d'incloure-la definitivament en la llista d'obres arnaldianes autèntiques calia dissipar els dubtes formulats per B. Hauréau. Precisament aquesta fou una de les tasques que es proposaren els autors del segon període.

1.2. Segon període: de després de la guerra civil 1936-1939 fins a l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi*

Després de la guerra civil espanyola es produeix un canvi generacional. Joaquim Carreras i Artau i Miquel Batllori esdevenen dos dels protagonistes més destacats. Precisament d'ells sortí la idea d'editar les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, amb el patrocini de l'Institut d'Estudis Catalans. El projecte es constituí en el veritable eix vertebrador dels estudis arnaldians d'aquest període.⁶ L'*Expositio super Apocalypsi* fou la primera, i malauradament

1. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico*, Madrid, M. Murillo 1879, 36.

2. Barthélemy HAURÉAU, *Arnauld de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire littéraire de la France*, XXVIII, París, Librairie Universitaire, H. Welter, éditeur 1881, núm. CXIX.

3. Ernst BENZ, *Ecclesia Spiritualis. Kirchenidee und Geschichtstheologie der Franziskanischen Reformation*, Stuttgart, W. Kohlhammer 1934, 368-387; i Ernst BENZ, *Die Geschichtstheologie der Franziskanerspiritualen des 13. und 14. Jahrhunderts nach neuen Quellen*, dins «Zeitschrift für Kirchengeschichte», LII (1933), 90-121.

4. Josep Maria POU I MARTÍ, *Arnaldo de Vilanova y Fadrique, rey de Sicilia*, dins *Visionarios, Beguinos y Fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic, Editorial Seráfica 1930, 34-110.

5. Ernst BENZ, *Die Geschichtstheologie...*, 105, nota 39.

6. Del projecte en donaren compte, per exemple: Ramon ARAMON, *Projecte de la publicació de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», I (1952), 97-100; Joaquim CARRERAS I ARTAU, *El comentari a l'Apocalipsi d'Arnau de Vilanova*. Exposició oral feta la sessió del dia 24 de març de 1960, celebrada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, resumida dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXVIII (1959/60), 367-368; Joaquim

l'única, obra editada.⁷ Aquest projecte comportà una sèrie de recerques relacionades amb les obres teològiques en general i amb l'*Expositio super Apocalypsi* en particular.⁸ Joaquim Carreras, i potser també els altres membres de la comissió per a l'edició de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, almenys en un inici, dubtà de l'autenticitat arnaldiana de l'obra que ara ens ocupa.⁹ Al capdavant, però, Joaquim Carreras –i amb ell la dita comissió– acceptà i defensà l'atribució arnaldiana de l'obra. Mort Joaquim Carreras, Miquel Batllori –qui tingué cura d'enllestir les tasques d'edició de l'*Expositio super Apocalypsi*– afegí algunes «dades confirmatòries» de la paternitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi* a les proves adduïdes per Joaquim Carreras.

El resultat d'aquest període fou doble: l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi*, d'ara endavant a disposició dels estudiosos, i la diguem-ne «demostració» de la paternitat arnaldiana.

1.3. Tercer període: de finals dels anys 70 a l'actualitat

A finals dels anys setanta comença un nou període. Hi ha hagut un altre relleu generacional. Sorgeixen nous noms: Francesco Santi i sobretot Josep Perarnau són alguns dels més destacats. Em sembla que aquest tercer i actual període es caracteritza per dos fets. En primer lloc perquè algun autor ha estudiat l'*Expositio super Apocalypsi* com si fos la gran obra d'Arnau de Vilanova;¹⁰ fins i tot ha presentat la teologia del famós metge català prenent com a

CARRERAS I ARTAU, *Trabajos conducentes a la edición de las obras de Arnau de Vilanova*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXVI (1954-56), 313; Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Un proyecto de edición crítica de las obras espirituales de Arnau de Vilanova*, dins «Anales de la Asociación Española para el Progreso de Las Ciencias», XX (1955), 181-188; Miquel BATLLORI, *Els textos espirituals d'Arnau de Vilanova en llengua grega*, dins «Quaderni Ibero Americani», I-II (1953), 358-361.

7. Arnaldus de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi*. Cura et studio Ioachimi CARRERAS I ARTAU, cooperantibus Olga MARINELLI MERCACCI et Iosepho M. MORATÓ I THOMAS (*Scripta Spiritualia*, I), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1971.

8. A més dels ja mencionats, vegeu: Miquel BATLLORI, *Ad lectorem monitio*, dins Arnaldus de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi...*, XXI-XXIV; Olga MARINELLI MERCACCI, *La tradizione manoscritta della «Expositio super Apocalypsi» di Arnau de Vilanova*, dins «Estudis Romànics», V (1955-56), 111-126; Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Praefatio*, dins Arnaldus de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi...*, IX-XX; Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi» d'Arnau de Vilanova: autenticitat, data i lloc de composició*, dins «Estudis Romànics», VII (1959-60), 49-55.

9. Joaquim CARRERAS, *La teologia de la historia de Arnaldo de Vilanova*, dins «Anales de la Asociación Española para el Progreso de Las Ciencias», XXIV (1959), 106.

base aquesta obra. En segon lloc, perquè d'altres autors han dubtat de nou de la paternitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*.¹¹ El panorama és, doncs, extremadament confús.¹²

2. Importància de les raons de crítica interna en l'atribució de l'*Expositio super Apocalypsi* a Arnau de Vilanova

Joaquim Carreras escriví que «la paternitat arnaldiana de l'*Expositio* es basa en la inequívoca atribució que fa el manuscrit 5740 a l'*incipit*», però seguidament afegí que «l'atribució no ve confirmada per cap altra font», per la qual cosa la dita paternitat arnaldiana havia esdevingut objecte de sospita.¹³ Certament, aquestes sospites s'omplen de contingut si considerem que en les obres autèntiques d'Arnau de Vilanova mai no trobem ni tan sols esmentada —i més perquè Arnau de Vilanova manifestava una tendència constant i gairebé obsessiva a autocitar-se— l'*Expositio super Apocalypsi*; que en la sentència de Tarragona de l'any 1316 tampoc no és esmentada; que l'obra —datada en 1306— degué ésser si no escrita almenys pensada en plena polèmica escatològica amb els teòlegs professionals, sense que Arnau de Vilanova mai, absolutament mai, insinuï que està elaborant una obra d'aquest estil; que en tots els altres manuscrits coneguts no consta el nom d'Arnau de Vilanova com a autor del text.

Fou en aquest context de manca de proves convincent de crítica externa que les raons de crítica interna esdevingueren crucials: «l'anàlisi interna de l'*Expositio* supleix la manca de confirmació de la seva autenticitat», sostenia Joaquim Carreras.¹⁴ En aquest sentit, el mateix Carreras i, després, el pare

10. És el cas de Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual* (Història i societat, 5), València, Diputació Provincial de València 1987.

11. Josep Perarnau ha manifestat reiteradament els seus dubtes sobre l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*. Per això proposa de no tenir-la en compte en els estudis sobre Arnau de Vilanova fins que no s'hagi aclarit definitivament la qüestió. Vegeu, per exemple: Josep PERARNAU, *El text primitiu del «De mysterio cymbalorum Ecclesiae» d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu «Tractatus de tempore adventus Anticristi»*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 7/8 (1988-1989), 21.

12. A més hom ha conegut un nou manuscrit —no tingut en compte en l'edició crítica— de l'*Expositio super Apocalypsi*: Francesco SANTI, *Per lo studio di Arnau de Vilanova: nota sul manoscritto C279 della Biblioteca Marciana di Firenze*, dins «Estudios Franciscanos», LXXXVII (1986), 967-978.

13. Vegeu ambdues citacions dins Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 51.

14. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 52. Joaquim Carreras només es plantejà les raons de crítica interna amb l'objectiu de confirmar la paternitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*. El resultat no fou conclouent. Ara bé, cal tenir en compte que les raons de crítica interna també es poden plantejar des del punt de vista negatiu: és a dir,

Batl·lori feren algunes consideracions generals —que comentarem més endavant— de crítica interna per «confirmar» la paternitat arnaldiana.

L'evolució constant en el decurs del temps de les idees d'Arnau de Vilanova i, encara més, llur subordinació a unes finalitats pràctiques concretes, segons els interessos del moment, semblen aconsellar de no basar exclusivament la confrontació en aspectes doctrinals. En efecte, entre les raons de crítica interna, ultra les «materials», és a dir, les que expressen pensaments o idees objectives, que en el cas d'Arnau varien i evolucionen, hi ha aquelles de tipus més formal, aquelles que es refereixen a l'estil, a la manera de procedir, a aspectes potser més secundaris però que manifesten, també, la identitat d'un autor. A fi de dur a terme el nostre treball amb suficients garanties metodològiques tindrem especialment en compte aquestes darreres. Podem afirmar que Arnau de Vilanova instrumentalitza les idees, però hem de reconèixer que la seva manera de fer és constant: raona de manera ben particular, empra —sobretot en determinades circumstàncies— un tipus de fonts, cita d'una mateixa manera, etc. Per això, em centraré bàsicament en aquests aspectes.

3. Objectiu del present estudi i pla de treball

Des dels anys en què s'edità l'*Expositio super Apocalypsi* les condicions objectives d'estudi han millorat molt: tenim més obres editades d'Arnau de Vilanova i més estudis sobre aquestes obres. La tèrbola situació actual apressa, però, una revisió de les raons de crítica interna esbossades pels editors. L'objectiu que em proposo en aquest treball és aprofundir algunes d'aquestes raons de crítica interna, tot comparant l'*Expositio super Apocalypsi* amb obres d'Arnau de Vilanova tingudes per absolutament autèntiques. El curs passat vaig acabar la tesi doctoral dedicada a estudiar les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, és a dir, les escrites entre els anys 1297-1305.¹⁵ Són els anys immediatament anteriors al 1306. Sembla, doncs, que el conjunt d'obres escrites en aquests anys són les més apropiades per a ésser comparades amb l'*Expositio super Apocalypsi*.¹⁶ Voldria limitar aquesta dita confrontació als

podem aprofundir des de l'objectivitat les anàlisis per tal d'esbrinar si existeixen raons que permeten d'afirmar que aquesta obra no és d'Arnau de Vilanova; és a dir, valorar les coincidències, però també les diferències.

15. Jaume MENSA i VALLS, *La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els teòlegs i filòsofs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Bellaterra 1993.

16. El mateix Joaquim CARRERAS i ARTAU, L'«*Expositio super Apocalypsi*»..., 52, suposa que entre les obres escrites per Arnau de Vilanova entre els anys 1301-1305 i l'*Expositio super Apocalypsi* existeix «una afinitat ideològica més estreta».

aspectes següents, que ocuparan un apartat específic en aquest treball: a) les citacions i les interpretacions de determinats versets de l'*Apocalipsi*; b) les fonts i les autoritats citades; c) la forma d'argumentar les tesis defensades; i d) el contingut de les tesis més importants. Abans de començar les comparacions dedicaré un títol a exposar (les valoracions les faré en el capítol de les conclusions) les raons de crítica interna al·legades pels editors de l'*Expositio super Apocalypsi*. Completaran el treball unes conclusions.¹⁷

4. Les raons d'anàlisi interna adduïdes pels editors

Joaquim Carreras i Artau estudià les raons d'anàlisi o crítica interna. Aquestes, com hem dit, «confirmaren» la paternitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*.¹⁸ Més tard, mort ja el prof. Joaquim Carreras, i quan l'edició del comentari a l'*Apocalipsi* encara no havia vist la llum pública, el pare Miquel Batllori tingué l'ocasió de completar amb notes a peu de pàgina, distingides totes elles amb un «[M.B.]», aquestes raons. Miquel Batllori en un treball posterior encara n'hi afegí una de nova.¹⁹ Exposem, doncs, una per una, aquestes raons, que dit sigui de passada, que jo sàpiga, són totes les proves que s'han donat fins ara a favor de la paternitat arnaldiana.

17. Sóc conscient que el present treball no exhaurix totes les possibilitats que existeixen de comparació. Hom es podria centrar en d'altres temes i fins i tot podria comparar-los amb les obres postpolèmiques. M'he limitat als temes indicats, bàsicament, per dues raons. Primera: perquè puc aprofitar millor el treball realitzat en la meua tesi doctoral. Segona: perquè són els temes, des del punt de vista formal i material, més importants, tant de les obres polèmiques com de l'*Expositio super Apocalypsi*. A priori, sembla que les anàlisis sobre aquests temes poden conduir-nos a conclusions.

18. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 51-53; després amb algun retoc fou traduït al llatí, per tal que servís d'introducció a l'edició: Joaquim CARRERAS I ARTAU, *Praefatio*, dins Arnaldus de VILLANOVA, *Expositio super Apocalypsi...*, XVI-XVIII.

19. Vegeu, Miquel BATLLORI I MUNNÉ, *La Sicile et la Couronne d'Aragon dans les prophéties d'Arnaud de Villeneuve et de Jean de Roquetaillade*, dins «Mélanges de l'École Française de Rome», 102 (1990), 363-379, especialment 363-366 (aquest article havia estat publicat anteriorment dins *Mediterraneo medievale: Scritti in onore di Francesco Giunta*, I, Boveria-Catanzaro, Manelli-Rubbettino Editore 1989, 91-105; i després ho fou dins *Suplementos Anthropos* 23, 32-40). Miquel Batllori fa notar una suposada coincidència referent a Frederic de Trinàcria entre l'*Expositio super Apocalypsi* i un fragment de la *Informació espiritual*, de tal manera, pàgina 365, que «nous avons une preuve de plus de la paternité arnaldienne —longtemps si discutée et discutable— de la grande *Expositio super Apocalypsi*». Ha estat Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini...» d'Arnaud de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 11 (1992), 68-71, qui s'ha ocupat d'aquesta raó donada per Miquel Batllori. Atès que ha estat i és tractada per Josep Perarnau, servidor no la tindrè en compte en el present treball.

1. Tant en les obres anteriors a l'any 1306 d'Arnau de Vilanova com en l'*Expositio super Apocalypsi* són observables les mateixes qualitats de gran escriptor.²⁰

2. Els coneixements manifestats en l'*Expositio super Apocalypsi* d'hebreu i grec, coincideixen amb els de les obres arnaldianes anteriors al 1306; també coincideixen les reflexions de tipus gramatical i els coneixements científics (astronòmics i mèdics, bàsicament).²¹ Miquel Batllori afegeix la nota següent: «Poterit etiam addi medicina. Auctor enim verba facit de dorso et artu (p. 22, vers. 553 et 561), saepissime de *superfluitatibus* (p. 34, vers. 943; p. 44, vers. 217-8; p. 48, vers. 361; p. 263, vers. 84-6), semel de *spiritibus corporalibus* (p. 277, vers. 548); *medicos* numerat inter doctores mundanos (p. 207, vers. 69); distinguit cubitum stricte dictum a *cubito* "prout est nomen mensurae" (p. 272, vers. 370); alludit etiam "pestilentiae corporali, quam causat corruptio corporis" (p. 276, vers. 513-4). Quae voces et locutiones omnes in operibus certo arnaldianis de scientia medica compluries inveniuntur».²²

3. Coincidència ideològica entre les obres esmentades, en els temes següents: a) significació mística de les lletres i les paraules de la Bíblia; b) Déu considerat com a gramàtic excel·lent; c) anunci de la vinguda de l'Anticrist; d) aversió al saber profà per part dels homes espirituals; e) exposició de l'«usus pauper»; f) crítiques als clergues regulars; g) invectives contra els papes carnals; h) anunci del Papa espiritual; i) al·legacions de revelacions apòcrifes; j) vinguda de l'Anticrist fixada «pel darrer terç del segle XIV».²³

4. Coincidència literal d'expressions. En l'*Expositio super Apocalypsi*, 132/43-44, llegim: «leniendi cum lingua et vulnerandi cum cauda»; i en la *Confessió de Barcelona*, 118/18-18: «lepan ab la lengua e ferín ab la coha».²⁴ A més, en nota a peu de pàgina Miquel Batllori comenta: «Adde verba proprie Arnaldiana, ut *versutias* (p. 83, vers. 133), saepissime vero *corruptionem*, et praefixum *pseudo*, atque locutiones plebem rodolentes: "sicut si miles decenter

20. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 52: «Hi retrobem, en efecte, els dots de gran escriptor que són d'admirar en els tractats espirituals d'Arnau en la desena precedent, la de 1291 a 1300».

21. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 52: «Hi retrobem així mateix, la coneixença de la llengua hebrea i, poc o molt, de la grega, l'afecció a les disquisicions gramaticals i l'amplitud dels coneixements científics, en especial astronòmics i mèdics, com Arnau els posseïa».

22. Cf. nota a peu de pàgina número 3, dins *Praefatio*, XVII.

23. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 52.

24. *Ibid.*, 52-53.

armatus veheretur asello" (p. 221, vers. 80), praeter statum mysticum vers. 22-6 paginae 261, et optimam opinionem ordinis cartusiensis (p. 194, vers. 412)».²⁵

5. Coincidència en la forma d'autopresentar-se.²⁶

6. Coincidència a presentar les obres suggerint llur inspiració divina.²⁷

7. Miquel Batllori, com hem vist, menciona també la mateixa valoració positiva dels cartoixans.²⁸

8. Una raó indirecta, assenyalada per Miquel Batllori, que suposadament confirmaria la pàtria catalana de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, és la següent: «Quod ad patriam auctoris *Expositionis* attinet, animadvertite eum, ut Arnaldum, magnam partem Europae cognoscere (pp. 109-10, vers. 23-32), apprime distinguere linguam provincialem a gallica et catalanos ab aragonesibus, optime nosse Siciliam, ubi Latini et Graeci commorabantur, et praesertim urbem Catinam, sedem et domicilium consuetum Friderici III regis, in qua Arnaldus quasdam opellas scripsit, cuius vero patronam sanctam Agatham *Expositio* speciali modo commemorat (p. 125, vers. 213). Neque patriae catalanae vel valentinae auctoris *Expositionis* obstare potest locus paginae 217, vers. 391-2, ubi legitur: "sicut talentum, quod est pondus in se continens omnia pondera, sicut in nostro vulgari 'quintale'". Non dicitur "quintar", ut mos erat in veteri catalanico, neque "quintal" in vet. etiam catal. et in lingua provinciali (memorandum opus scriptum esse Massiliae). At figura vocis "quintale" (oriundae ex lingua arabica) facile pendere potest a forma latina neutra, ex attractione vocis vicinae "pondus". Ceterum vox italica *quintale* saeculo XIV nondum usitata esse videtur; vide C. BATTISTI - G. ALESSIO, *Dizionario etimologico italiano*, IV (Florentiae 1968), 3182».²⁹

25. Cf. nota a peu de pàgina número 4, dins *Praefatio*, XVII.

26. Joaquim CARRERAS I ARTAU, L'«*Expositio super Apocalypsi*»..., 53: «Els termes en què Arnau parla d'ell mateix en el darrer capítol [*Expositio super Apocalypsi*, 286/179-287/184], recorden de prop expressions semblants en els paràgrafs finals del *De cymbalis Ecclesiae* i en la lletra adreçada al pontífex Benet XI sobre la mort de Bonifaci VIII».

27. *Ibid.*, 53: «Finalment, l'explicit del còdex ottobonià llatí 536 suggereix la inspiració divina de l'obra amb una fórmula: "quam scribi fecit dominus Ihesus Christus" que recorda molt la gènesi del tractat *De cymbalis Ecclesiae*, tal com Arnau la conta en la seva carta al papa Bonifaci VIII».

28. Vegeu raó de crítica interna núm. 4, en aquest mateix apartat.

29. Cf. nota a peu de pàgina número 5, dins *Praefatio*, XVIII.

En conseqüència, Joaquim Carreras recapitula: «La crítica interna de l'*Expositio super Apocalypsi* porta, doncs, a concloure, ja que no amb una certesa absoluta, almenys amb una màxima probabilitat, que Arnau de Vilanova n'és l'autor».³⁰

Els editors de l'*Expositio super Apocalypsi*, en el seu estudi de les raons de crítica interna, van cercar les coincidències d'aquesta obra amb les autèntiques d'Arnau de Vilanova amb l'objectiu de confirmar la paternitat arnaldiana del comentari a l'*Apocalypsi*. En realitat feren una defensa de la dita paternitat, una «apologia». Seguint els objectius i el pla de treball esmentats, em proposo d'aprofundir les raons de crítica interna tant des del punt de vista de les coincidències com del de les divergències. Em sembla que només així podrem assegurar el mínim d'objectivitat requerida en una recerca d'aquestes característiques i només així podrem comprendre i valorar adequadament, en el seu context històric, l'*Expositio super Apocalypsi*.

II. CITACIONS I INTERPRETACIONS DE L'*APOCALYPSI* ³¹

En aquest apartat intentaré de confrontar les citacions literals de l'*Apocalypsi* i la interpretació que trobem en les obres polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi*. Per això, en primer lloc, i seguint l'ordre bíblic de numeració, donaré aquells fragments dels escrits que han d'ésser comparats i faré algunes observacions; en segon lloc provaré d'extreure'n conclusions.³²

30. Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'«Expositio super Apocalypsi»...*, 53.

31. En aquest apartat m'he servit d'unes fitxes personals de Josep Perarnau. Li agraeixo de tot cor que hagi tingut la bondat de deixar-me-les. També li agraeixo sincerament algunes consultes fetes a Roma, especialment les de la *Postilla in Apocalypsim* de Pèire JOAN.

32. Quan cito textos, variants o interpretacions de les obres polèmiques i de l'*Expositio super Apocalypsi*, per confrontar-los, normalment –si no indico el contrari– posaré en primer lloc, i sense dir-ho explícitament cada vegada, el de les obres arnaldianes polèmiques.

1. *Confrontació de textos*³³

1.1. Ap I, 7 {«*Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt; et plangent se super eum omnes tribus terrae. Etiam. Amen*»}³⁴

De tempore adventus Antichristi..., 1243-1249 (Josep PERARNAU, *El text...*, 163): «Nam si Ioannes, loquens de secundo adventu Christi, primo *Apocalypsis* iussu Spiritus Sancti clamabat temporibus nascentis ecclesie: "Tempus prope est: ecce venit cum nubibus et videbit eum omnis oculus et qui eum pupugerunt" (Apoc I, 7) et cetera, quanto verius nunc, predictis consideratis, precones ecclesie poterunt id clamare? Protegat illos Deus a demonio muto et surdo, qui populum fidelem nituntur hebetare et a considerationibus veritatis abducere, ut preventus laqueis involvatur».

Expositio super Apocalypsi, 7/75-76: «tempus beatificationis est prope: nam vita cuiuslibet est brevissima».

Expositio super Apocalypsi, 14/285-308: també es refereix a la segona vinguda de Crist.

Observacions: a) coincideix totalment el text citat; b) coincideix la interpretació; c) en l'*Expositio super Apocalypsi* no trobem la reflexió aplicada als predicadors «actuals».³⁵

1.2. Ap II, 2b {«... et tentasti eos qui se dicunt apostolos esse et non sunt, et invenisti eos mendaces»}

Eulogium..., Vat. lat. 3824, f. 161a-b (Joaquim CARRERAS, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «*Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*», V/VI [1950-1951], 34-35): «...ani-

33. En aquest apartat i en els altres, les abreviatures de les obres d'Arnau de Vilanova les faré segons el meu *Arnau de Vilanova, espiritual: guía bibliogràfica* (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, XVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1994.

34. A fi de fer més fàcil la lectura i el seguiment del text, després de la referència bíblica –i entre claudàtors– copiaré els respectius versets de la Vulgata. Ramarco que la finalitat és simplement pedagògica, perquè la/les Bíblia/es fetes servir per Arnau de Vilanova i/o l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* era/en lleugerament diferent/s a la Vulgata actual.

35. Observem que la *Glossa ordinaria*; ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*. Herausgegeben von Alois WACHTEL (Monumenta Germaniae Historica, 1), Munic 1983 (Reedició de l'edició de Weimar, Hermann Böhlaus Nachfolger 1955), pàg. 13, lín. 8; i l'*Expositio super Apocalypsi* coincideixen a interpretar el «cum nubibus» en el sentit de «cum sanctis». En canvi, el comentari a l'*Apocalypsi* de Pèire JOAN (Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vaticanus Borghesianus, 38, f. 23d) no proposa la mateixa interpretació. En la *Glossa ordinaria* i en Alexander Minorita també manca l'al·lusió als «predicadors actuals».

madvertendum est quod cum tales contrarii sint veris apostolis et proinde dicantur mendaces clamante scriptura, II *Apocalypsis*: "Temptasti eos qui se dicunt apostolos esse et non sunt, et invenisti eos mendaces", ideo necessarium est eos carere saltem aliqua de principalibus circumstanciis que requiruntur ad verum apostolatatum».

Expositio super Apocalypsi, 38/43-50: «Non solum autem commendatur de odio mali patentis, sed etiam de zelo scrutandi et detegendi malum occultum seu palliatum in deceptionem aliorum, et ideo dicit: ET TENTASTI, hoc est sagaciter examinasti sive probasti, EOS QUI ad alios seducendos DICUNT SE HIC ESSE APOSTOLOS, ET NON SUNT, quia non sunt a Deo missi; tu vero per diligentiam examinis INVENISTI, hoc est per certos effectus investigationis tue cognovisti, EOS ESSE MENDACES in illo dicto, quoniam faciebant ea quae veris apostolis correpugnant».

Observacions: a) lleus variants d'ordre en el text; b) interpretació en el mateix sentit. No sembla, però, que les característiques dels vers apòstols exposades per Arnau de Vilanova en l'*Eulogium*... coincideixin amb les de l'*Expositio super Apocalypsi*.

1.3. Ap II, 4 {«Sed habeo adversum te, quod caritatem tuam primam reliquisti»}

Apologia..., Vat. lat. 3824, f. 159b: «Predicta quoque multitudo [=collegiatam pluralitatem ad karitatis speculum vel exemplar] est illa, de qua Christus conqueritur in *Apocalypsi*, cum dicit: "Habeo adversum te pauca, quia karitatem tuam primam reliquisti". "Pauca" dixit notabiliter et non "parva", quia licet secundum rationem et nomen una sit culpa, nihilominus est pondere nimis gravis, ut patet per supradicta».

Expositio super Apocalypsi, 39/69-78, més en concret 71-73: «PAUCA, non dicit "parva", quia omnis discessus a virtute est magnus: quae, inquam, pauca sunt haec, scilicet QUOD CARITATEM TUAM PRIMAM RELIQUISTI...».

Observacions: a) llevat del «quia»/«quod» el text coincideix; b) sorprèn la distinció «pauca»/«parva» en tots dos casos;³⁶ c) el contingut dels dos comentaris, però, és diferent: en l'*Apologia*... la «multitudo» es refereix a «collegiatam pluralitatem ad karitatis speculum vel exemplar»; en l'*Expositio super Apocalypsi* a «prelatus Ephesi, et per consequens eius Ecclesia».

36. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, en el comentari a Ap II, 4, també es val de la distinció entre les paraules «parva» i «pauca».

1.4. Ap II, 7a {«Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat ecclesiis»}

De tempore adventus Antichristi..., 32-38 (Josep PERARNAU, *El text...*, 134-135): «Monemur igitur hiis verbis audire vocem speculatoris, de qua dicitur in *Isaia*: “Vox speculatorum tuorum” (Is LII, 8); audire tamen auditu cordis, iuxta illud *Iob*: “Auditum mente pertracta” (Iob V, 27). Nam, qui solum auditu corporis percipiunt, aures habent et non audiunt, quia, licet aures habeant corporis, non tamen audiunt auribus cordis. Et ideo, ad differentiam istorum, dicitur in *Apocalypsi*: “Qui habet aures audiendi audiat quid Spiritus dicat ecclesiis” (Apoc II, 7)».

Expositio super Apocalypsi, 40/105-111: «Nonum est correptionem propositam praelato ecclesiae ceteris membris eius generaliter applicare, sollicitando vel exhortando eos ad diligentem attentionem ipsius. Propterea dicit indifferenter omnibus: QUI HABET AURES, mentis scilicet, quae sunt vires intelligendi et discernendi, AUDIAT, id est diligenter attendat, QUID SPIRITUS sanctus DICAT ECCLESIIS, quasi dicat: Id quod dicebatur praelato, dicitur etiam collegiis subditorum».

Observacions: a) en l'*Expositio super Apocalypsi* manca la paraula «audiendi» del text bíblic; b) el *De tempore adventus Antichristi...* es refereix a «qui solum auditu corporis percipiunt»; l'*Expositio super Apocalypsi*, en canvi, a «prelato ecclesiae et ceteris membris eius generaliter applicare»; c) atès el radical espiritualisme d'Arnau de Vilanova i la primacia que en ell té l'ortopraxi, no sembla que la capacitat d'oïr només es refereixi —com en l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*— a «entendre i discernir».

1.5. Ap III, 3b {«Si ergo non vigilaveris, veniam ad te tamquam fur, et nescies qua hora veniam ad te»}

Gladius..., 945-955 (Cosimo REHO, *La polemica di Arnaldo da Villanova contro i Dominicani Tomisti nel «Gladius iugulans thomatistas»* {1304}. Tesi di Laurea in Filosofia, Bari, curs 1981-1982, 134): «Quod autem Christus in illis verbis hortetur ad supradictam vigiliam propter dictam notitiam obtinendam, declarat ipsemet *Apocalypsis* III cum dicit: “Si ergo non vigilaveris, veniam ad te tamquam fur, et nescies qua hora veniam ad te”. Quibus verbis expresse testatur quod vigilans sciet horam. Cum enim non vigilanti comminetur damnum ignorandi horam, constat quod vigilanti promittitur commodum praesciendi eam».

Expositio super Apocalypsi, 55/81-85: «Ut etiam diligentius vigilet, damnum negligendi vigiliam comminatur, dicens: ERGO, scilicet quia expedit vigilare, SI NON VIGILAVERIS, VENIAM AD TE TANQUAM FUR, scilicet quando

tenebrae tuae negligentiae te obvolvent, ut adventus meus tibi sit improvisus; et ideo subiungit: ET NESCIES QUA HORA VENIAM AD TE».

Observacions: a) llevat del «si ergo»/«ergo si» el text bíblic coincideix; b) referent a la segona vinguda de Jesucrist, en el *Gladius...*, Arnau de Vilanova remarca que l'hora de la vinguda és previsible per a qui vigila; en canvi l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no comenta aquesta possibilitat.

1.6. Ap III, 7 {«Et angelo Philadelphiae ecclesiae scribe: Haec dicit Sanctus et Verus, qui habet clavem David; qui aperit, et nemo claudit; claudit, et nemo aperit»}

Apologia..., Vat. lat. 3824, f. 135d-136a: «...teste visione *Apocalypsis*, intellectum sacre Scripture sic claudit, quod nemo aperit vel aperire potest propria virtute».

Expositio super Apocalypsi, 57/135-136: «David cunctis prophetis et regibus populi fidelis usus est excellentius hac potestate [= «aperiendi et claudendi secreta»]».

Observacions: a) no és possible de comparar les citacions literals; b) hi ha una discrepància: mentre que per a Arnau de Vilanova ningú no pot «obrir» el sentit ocult de les sagrades escriptures,³⁷ l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* afirma que David utilitza la dita clau més que els altres profetes i reis de l'Antic Testament.

1.7. Ap III, 10 {«Quoniam servasti verbum patientiae meae, et ego servabo te ab hora tentationis, quae ventura est in orbem universum, tentare habitantes in terra»}

De tempore adventus Antichristi..., 429-432 (Josep PERARNAU, *El text...*, 144): «Tunc enim erit illa ultima tentatio, a qua servare promittit ecclesiam in *Apocalypsi*, cum dicit: "Ego te servabo ab hora tentationis, quae ventura est in orbem universum, tentare omnem terram" (Apoc III, 10), id est, omnes habitatores terre».

Philosophia..., 352-355 (Josep PERARNAU, *L'«Ars catholicae philosophiae»* {primera redacció de la «*Philosophia catholica et divina*» d'Arnau de Vilanova}. Edició i estudi del text. En apèndix, les dues lletres que acompanyaven les còpies destinades a Bonifaci VIII i al Col·legi Cardenalici i les requestes a Benet XI i al Cambrer Papal en Seu vacant, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», X

37. Arnau de Vilanova se serveix d'aquest text per reforçar la seva exegesi d'Actes I, 7.

[1991], 81): «Et in tempore sexti status debent persecutiones exacerbari, cum lectio *Apocalypsis* aperte prenuntiet quod in eo fervebit persecutio maxima Antichristi».

Philosophia..., 873-877 (Josep PERARNAU, La «Philosophia...», 114): «Dominus etiam, qui previdit hec omnia, suisque non deficit, sed eis promittit in illa tentatione custodiam, nam tertio *Apocalypsis*, ubi alloquitur sextam ecclesiam, in cuius tempore tentatio illius nequissimi est ventura, expresse dicit: "Ego te servabo ab hora tentationis, que ventura est in orbem universum"».

Expositio super Apocalypsi, 59/211-60/237:³⁸ interpretació en el mateix sentit, però parla de dues persecucions.

Observacions: a) el text no coincideix totalment: «te servabo»/«autem servabo te»; b) coincidència general en un context diferent, tot i que Arnau de Vilanova no parla de dues persecucions (o parla de "persecutiones" o de "persecutio maxima") com l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*;³⁹ c) Arnau de Vilanova remarca la «custodia» en aquella darrera temptació.

1.8. *Ap VIII, 1-2* {«Et cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in caelo quasi media hora. Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei, et datae sunt illis septem tubae»}

De tempore adventus Antichristi..., 794-798 (Josep PERARNAU, *El text...*, 152): «...dicitur *Apocalypsis*, VII: "Et, cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in celo", id est, pax et tranquillitas in ecclesia, "quasi dimidia hora" (*Apoc*, VIII, 1). Per quod expresse testatur quod modicum in illa tranquillitate permanebit ecclesia, ut quasi dimidio anno aut medio centenario vel circiter, iuxta principia huius considerationis predicta».

De mysterio cymbalorum, 142-149 (Josep PERARNAU, *El text...*, 62) citant *Ap VIII*, 1⁴⁰ i *Ap X*, 6-7, conclou (146-149): «Omnes autem catholici doctores indubitanter affirmant quod tempus vocis septimi angeli et apertionis septimi sigilli est tempus succedens ultime persecutioni ecclesie».

Expositio super Apocalypsi, 119/8-9:⁴¹ «post abominationem quadraginta quinque dies electis ad poenitentiam conceduntur» [*Dn XII*, 11].

38. *Expositio super Apocalypsi*, 59/206: «EGO AUTEM SERVABO TE»

39. Walafridus STRABUS, *Glossa ordinaria* (J. P. MIGNE, *Patrologiae latinae cursus completus. Series Latina*, 114, París 1852) no només projecta les persecucions vers el futur —com l'*Expositio super Apocalypsi* i les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova— sinó, també, vers el passat.

40. *De mysterio cymbalorum*, 142-143 (Josep PERARNAU, *El text...*, 62): «cum angelus aperuisset septimum sigillum, factus est silentium in celo quasi dimidia hora».

Expositio super Apocalypsi, 119/2-18: «In apertione vero septimi sigilli nichil aliud testatur sibi fuisse ostensum, nisi quod SILENTIUM FACTUM EST IN CAELO, id est pax et tranquillitas in cultu caelestis sive spiritualis vitae, QUASI DIMIDIA HORA. Secundum acceptionem qua mille anni pro una die computantur, et dies habet duodecim horas, tunc secundum hoc quaelibet hora continebit octoginta tres annos et quatuor menses, cuius medietas est quadraginta unum anni et octo menses; et si, ut ait Daniel, post abominationem quadraginta quinque dies electis ad poenitentiam conceduntur usque ad diem iudicii, et per illos quadraginta quinque dies annos intelligat, tunc ad litteram satis claret quod illi quadraginta quinque anni non sunt recte dimidia hora millenarii, sed quasi dimidia».

Expositio super Apocalypsi, 143/76-81: «Sicut ergo denuntiabit auctoritate divina vel per revelationem ei factam vel aliis, de qua constabit ei quod in tempore septimo Ecclesiae saeculum finietur, per hoc autem dabitur fidelibus certa notitia de propinquitate consummationis, tum quia tempus septimum erit vicinissimum tempori huius angeli, tum quia ipsum septimum tempus est brevissimum, ut in septimo sigillo expressit».

Observacions: a) el text citat no coincideix: en l'*Expositio super Apocalypsi* manca un fragment («cum angelus aperuisset septimum sigillum») i hi ha canvi d'ordre («factum est silentium»/«silentium factum est»); b) Arnau de Vilanova aplica la «pax et tranquillitas» a l'Església;⁴² l'*Expositio super Apocalypsi*, a «in cultu caelestis sive spiritualis vitae»; c) trobem en l'*Expositio super Apocalypsi* la justificació del «quasi» a partir de Daniel XII, 11, i d'un càlcul propi, absents en el *De mysterio cymbalorum*; d) la «pau i tranquil·litat», segons Arnau de Vilanova, restarà en l'Església «medio centenario vel circiter»; en canvi per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* «quadraginta quinque dies [= "annos"]».

1.9. Ap IX, 1-11, especialment 1-3 {«Et quintus angelus tuba cecinit: et vidi stellam de caelo cecidisse in terram, et data est ei clavis putei abyssi. Et aperuit puteum abyssi: et ascendit fumus putei, sicut fumus fornacis magnae: et obscuratus est sol, et aer de fumo putei: et de fumo putei exierunt locustae in terram, et data est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terrae»}

Gladius..., 1005-1044 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 136-137): «vidit stellam de caelo cecidisse» = [opinió dels «thomatistae»] cecedit de sublimi-

41. *Expositio super Apocalypsi*: «Silentium factum est in caelo, quasi dimidia hora».

42. També ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*, 122/10.

tate veritatis divinae»; «terram» = «opacum sive caliginosum conceptum atque rudissimum»; «Et data est ei clavis putei abyssi» = «perspicacia profunditatis inferioris sapientiae» = «philosophiae mundanae»; «et aperuit puteum abyssi» = «manifestavit profunditatem scripturarum philosophicarum»; «et ascendit fumus putei» = «quia stilo suo tenebrosas et inutiles philosophiae subtilitates fecit ad sublimes ecclesiae pervenire»; «obscuratus est sol» = «propter studium philosophiae obtenebrata est veritas Christi»; «et de fumo putei exierunt locustae in terram» = «quia de curiositate philosophiae pestilentes et perversi praecones ad ecclesiam pervenerunt». Aclariment: aquest text s'aplica als «thomatistae».⁴³

Confessió de Barcelona, 118/9-20: «En l'altre loch en què parle nostre Senyor en lo *Apocalipsi*, diu que seran lagostes que scuriran lo sol (ço és, la vida e la veritat de Jesuchrist), e guastaran los fruyts spirituals en los christians, gitant per la bocha fochs d'ira e de menaces, e ffum d'escàndol e de diffamació, e soffre de pudor e de carnals cobejaments, concebiments e desigs. E aquí mateix diu que aquestes lagostes haurien propietat de scurpió, lepan ab la lengua e ferín ab la coha; ço és saber: que en presència de hom plasentejarien per sostraer, e en absència diffamarien e nourien».

Expositio super Apocalypsi, 131/12-132/42: «stellam» = «Arri»; «cecidisse de caelo» = «sublimitate studii caelestis»; «terram» = «studium terrenae sollicitudinis»; «ei» = «daemone»; «clavis putei abyssi» = «perspicacia qua profunditas scientiarum saecularium aperitur»; «puteus abyssi» = «profunditas inferni»; «fumus putei» = «curiositas sciendi»; «sol» = «status regularium»; «aer» = «clerus saecularis»; «in terram» = «contra terram»; «locustae» = «litterati vastantes fruges vitae spiritualis et oblique volantes in altitudine religionis evangelicae»; «potestas, qualem habent scorpiones terrae»/«leniendi cum lingua et vulnerandi cum cauda, quod est palam sermonibus adulari et clam astutiis decipere vel nocere».⁴⁴

Observacions: a) divergències en el text: «Et aperuit puteum abyssi, et ascendit fumus putei et obscuratus est sol»/«Et aperuit puteum abyssi fumus putei sicut fumus fornacis magnae, et de fumo putei obscuratus est sol, aer», «exierunt»/«exiverunt», «locustae in terram»/«in terram locustae», en els textos polèmics no consta l'«aer»; b) aplicat a Arri (*Expositio super Apocalypsi*)⁴⁵

43. Refent el text surt: «vidit stellam de caelo cecidisse in terram, et data est ei clavis putei abyssi. Et aperuit puteum abyssi, et ascendit fumus putei et obscuratus est sol. De fumo putei exierunt locustae in terram».

44. Text refet: «Vidit stellam cecidisse de caelo in terram. Et data est ei clavis putei abyssi. Et aperuit puteum abyssi fumus putei sicut fumus fornacis magnae, et de fumo putei obscuratus est sol, aer. De fumo putei exiverunt in terram locustae...».

45. En el mateix sentit *Expositio super Apocalypsi*, 126/248.

i als «thomatistae» (*Gladius...*)⁴⁶ c) interpretació en una línia més o menys semblant, però amb diferències importants: la ja esmentada de «stellam» = «thomatiste»/«Arri», «puteus abyssi»⁴⁷ = «profunditatem scripturarum philosophicarum»/«profunditas inferni», «sol» = «veritas Christi»/«status regalarium»⁴⁸; «locustas» = «Martín d'Ateca»⁴⁹/«litterati vastantes fruges vitae spiritualis et oblique volantes in altitudine religionis evangelicae»;⁵⁰ d) no coincideix el lèxic d'interpretació (fins i tot quan la interpretació va en el mateix sentit) = «sublimitate veritatis divinae»/«sublimitate studii caelestis», «opacum sive caliginosum conceptum atque rudissimum»/«studium terrenae sollicitudinis», «tenebrosas et inutiles philosophiae subtilitates»/«curiositas sciendi».⁵¹

1.10. Ap X, 5.6-7a {*«Et angelus... levavit manum suam ad caelum et iuravit per viventem... qui creavit... quia tempus non erit amplius; sed in diebus vocis septimi angeli, cum coeperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei»*}

De mysterio cymbarum, 144-149 (Josep PERARNAU, *El text...*, 62): «Et iterum, X scribitur quod “angelus iuravit per viventem”, etc., quod “tempus amplius non erit, sed in diebus vocis septimi angeli [cum] ceperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei”.⁵² Omnes autem catholici doctores indubitanter affirmant quod tempus vocis septimi angeli et apertionis septimi sigilli est tempus succedens ultime persecutioni ecclesie».

46. ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*, 138/26-139/2, també l'aplica a Arri; Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 86a, dona un sentit molt més general a la paraula «stellam», que comprèn la «...laxatio clericorum et monachorum et laycorum..».

47. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 86b, identifica aquesta darrera expressió amb els «desigs terrenals».

48. En oposició a l'«aer» —aquest mot no es troba en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova— que designa el «clerus saecularis».

49. Vegeu *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 254b.

50. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 86c, interpreta «locustas» en el sentit d'«omnes mali christiani».

51. La coincidència literal de la frase «lepan ab la lingua e ferin ab la coha»/«leniendi cum lingua et vulnerandi cum cauda» serà comentada més endavant.

En la *Glossa ordinaria* veiem les interpretacions següents: «stellam» = «flammam haereticorum»; «abyssus» = «tenebrosi»; «puteus» = «profundiores haeretici»; «fumus fornacis» = «doctrina Antichristi»; «obscuratus est sol et aer» = «Et per hoc percussi sunt quidam illuminantes alios, et quidam illuminati ab eis»; «locustae» = «discipuli haereticorum».

52. El text citat coincideix amb el de la *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 3d (Raoul MANSELLI, *La religiosità di Arnaldo da Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII [1951], 47).

Expositio super Apocalypsi, 143/61-75: «ET ANGELUS etcetera, LEVAVIT MANUM AD CAELUM, id est ostendit opus alicuius scripturae contemplativis et vitam spiritualem agentibus et praelatis, ET IURAVIT, id est sacra confirmatione vel approbatione testatus est cum illa scriptura, PER VIVENTEM etcetera, id est ex parte Dei, QUI CREAVIT omnia, et ideo potest finem omnibus imponere et consummationem omnium temporalium indicare, QUOD TEMPUS NON ERIT AMPLIUS, id est cessabunt quaecumque temporaliter fiunt, scilicet motus caeli et generatio et corruptio in inferioribus. Ne tamen credatur quod finem temporalium denuntiet indeterminate, sicut ante ipsius tempus, ut in toto praecedenti cursu tam synagogae quam Ecclesiae fuerat denuntiaturum, idcirco subiungit: SED, supple determinate denuntiabit dicens: IN DIEBUS VOCIS, id est praedicationis, SEPTIMI ANGELI, CONSUMMABITUR MYSTERIUM DEI, id est secretum operum divinorum, quasi dicat: Complebitur quicquid Deus in secreto sui consilii vel providentiae statuerat facere in hoc mundo sensibili».

Observacions: a) divergències en el text: en el *De mysterio cymbalorum* manca «levavit manum ad caelum»; canvi d'ordre: «tempus amplius non erit»/«tempus non erit amplius»; en l'*Expositio super Apocalypsi* manca «[cum] ceperit tuba canere»; b) no és possible de comparar la interpretació perquè en el *De mysterio cymbalorum* només hi ha el text sense interpretació. Però la frase «Ne tamen... denuntiaturum» és contrària a la d'Arnau en parlar del milà i la tórtora, *De mysterio cymbalorum*, 885-887 (Josep PERARNAU, *El text...*, 99).⁵³

1.11. Ap X, 6 {«Et iuravit per viventem in saecula saeculorum... quia tempus non erit amplius»}

De tempore adventus Antichristi..., 589-590 (Josep PERARNAU, *El text...*, 147): «...in quo cessabit omnis generatio et corruptio et tempus amplius non erit, ut ait IOANNES in *Apocalypsi*...».

Expositio super Apocalypsi, 143/66-69: «QUOD TEMPUS NON ERIT AMPLIUS, id est cessabunt quaecumque temporaliter fiunt, scilicet motus caeli et generatio et corruptio in inferioribus».

Observacions: vegeu Ap X, 5.6-7; a) coincidències de lèxic: «generatio», «corruptio». En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem una expressió que no és en *De tempore adventus Antichristi...*: «motus caeli».

53. Vegeu també les corresponents notes de l'editor.

1.12. Ap XIII, 1 {«Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem et cornua decem, et super cornua eius decem diademata, et super capita eius nomina blphemiae»}. 11.12 {«Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra, et habebat cornua duo similia agni, et loquebatur sicut draco. Et potestatem prioris bestiae omnem faciebat in conspectu eius; et fecit terram et habitantes in ea adorare bestiam primam»}

Apologia..., Vat. lat. 3824, f. 150b-c: «*Apocalypsis* etiam decimo tertio, aperte dicit Ioannes: “Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra et habebat duo cornua similia Agni”, etc. Sicut enim bestia, quam in eodem capitulo dixerat se vidisse ascendentem de mari, est caterva reproborum ascendens in sublimitatem potentie secularis de populo infideli, cuius caput est Antichristus, ita dicit *Expositio*, bestia ascendens de terra est caterva reproborum ascendens in sublimitatem alicuius status de populo fideli, habens duo cornua similia Agni, hoc est, duas excellentias quantum ad apparentiam similes excellentiis Christi, scilicet sublimis sapientia, qua videbuntur et divina et humana cognoscere, et sublimis religio, qua videbuntur apud vulgares aut seculares eximie sanctitatis, cum tamen intus pleni sint vitiis et immunditiis, quod per bestiam denotatur. Et de hac bestia dixit Ioannes paulo post quod seducet habitantes in terra “et faciet primam bestiam adorari”, tum quia faciet ut obediant Antichristo, tum quia faciet eos diligere et amplecti terrenam felicitatem exemplo et verbo».⁵⁴

Expositio super Apocalypsi, 169/25-26: «ASCENDENTEM *de mari*, hoc est de abyssu, ut supra dixit in occisione Eliae et Enoch» [150/93-94: “scilicet Antichristo”]».

Expositio super Apocalypsi, 173/141-149: «Ad cuius originem exprimendam dicit quod ASCENDEBAT, ut supra, DE TERRA, de fidelium coetu: sicut enim infideles designantur per mare, sic et fideles per terram, ratione stabilitatis et fecunditatis spiritualis. Quantum ad formam vero ipsius dicit quod HABEBAT DUO CORNUA, id est duas excellentias, SIMILIA AGNI, id est imitativa vel configurativa Christi, scilicet apparens sanctitas in gestu et habitu et caerimoniis quantum ad religiosos, et apparens scientia divinorum quantum ad doctores sive praecones».

Expositio super Apocalypsi, 173/153-174/159: «ET FECIT TERRAM, hoc est coetum aliquem fidelium, simul ET HABITANTES IN EA, hoc est singulariter, ADORARE BESTIAM PRIMAM, duobus modis: quia isti pseudo-christiani, qui concurrent cum Antichristo, facient ut ei cum devotione obediant; qui vero

54. Notem que Arnau de Vilanova es remet a una *Expositio*. La *Glossa ordinaria* també identifica la «bestia» amb l'«Antichristus».

ante tempus illius erunt, facient ut ferventer affectus et mores infidelium imitentur. Sed ut innuat quod hoc facient amore terrenae felicitatis...».

Observacions: a) variants textuals: «ascendentem»/«ascendebat», «primam bestiam adorari»/«adorare bestiam primam»; b) interpretació diferent: «bestiam ascendentem de mari»: «caterva reproborum ascendens in sublimitatem potentie secularis de populo infideli, cuius caput est Antichristus»/«Antichristo»; «duas excellentias Christi»: «sublimis sapientia.. et... sublimis religio»⁵⁵/«imitativa vel configurativa Christi»; c) en l'*Expositio super Apocalypsi* no hi ha la referència a la «sublimitas alicuius status»: és que potser l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és un «regular»?

1.13. Ap XIII, 2a {«Et bestia, quam vidi, similis erat pardo et pedes eius sicut pedes ursi, et os eius sicut os leonis»}

Philosophia..., 377-382 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 83): «Quarta vero bestia, que superat omnem ferocitatem, ideo illis dissimilis dicitur, quia nulli precise assimilatur, quoniam omnium illarum ferocitates sive malitias aggregat in seipsa, sicut aperte declarat visio IOANNIS, *Apocalypsis* decimo tertio, ubi describit Antichristum sub metaphora bestie, similis pardo et habentis pedes ursi et os leonis».⁵⁶

Expositio super Apocalypsi, 170/50-58: «Consequenter describit mores illius catervae dicens: BESTIA quam vidi similis erat pardo, id est dolosa propter varietatem astutiarum, ET PEDES EIUS SICUT PEDES URSI, hoc est in cogitatione et affectu cupidi et avari, ET OS EIUS SICUT OS LEONIS, hoc est in verbo terribiles et crudeles. Iam autem ex dictis patet quare hic uni bestiae attribuit circumstantias diversarum bestiarum, quas in Daniele distinxit ad invicem: nam ibi loquebatur Spiritus Sanctus de diversis populis sub ratione diversarum bestiarum, hic autem loquitur de omnibus illis prout constituunt unum corpus bestiae supradictae».

Observacions: a) no podem comparar els textos perquè en la *Philosophia...* no hi ha una citació directa; b) la interpretació —més que interpretació és repetició del text bíblic— és força semblant.

55. En la *Confessió de Barcelona*, 118/1 (ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I. *Escriptos religiosos*. A cura del P. Miquel BATLLORI, S.J. Pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, membre de l'I.E.C. [Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54], Barcelona, Editorial Barcino 1947), s'hi refereix amb aquestes paraules: «sentedat de vida e de saber la veritat de Déu».

56. No hi ha una citació directa.

1.14. Ap XIII, 6 {«*Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius et tabernaculum eius et eos qui in caelo habitant*»}

Philosophia..., 786-792 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 108): «Item *Apocalypsis* decimo tertio, dicitur quod “aperiet os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius”, hoc est Iesum Christum, quem dicet fuisse falsarium, “et tabernaculum eius”, hoc est beatam virginem, quam dicet non in virginitate concepisse et peperisse, aut humanitatem Christi, quam dicet in peccato fuisse conceptam, “et eos, qui in celo habitant”, scilicet apostolos et martyres et ceteros sanctos, qui migraverunt in fide Iesu Nazareni».

Expositio super Apocalypsi, 172/94-101: «Ne tamen propter hoc crederetur quod tantum uno modo blasphemaret vel unam numero blasphemiam irrogaret, subiungit quod APERUIT OS SUUM IN BLASPHEMIAS dirigendas AD DEUM, et specificat diversitates blasphemiarum dicens: *Aperuit*, inquam, *os* ad hoc, scilicet BLASPHEMARE NOMEN EIUS, id est Christum qui est nomen Dei, TABERNACULUM DEI, scilicet Ecclesiam spiritualem, ET EOS QUI HABITANT IN CAELO, scilicet apostolos et alios Christi sequaces iam beatificados».

Observacions: a) canvi d'ordre: «qui in celo habitant»/«qui habitant in celo», «eius»/«Dei»; b) divergències importants: «tabernaculum Dei»: «Virginem»/«Ecclesiam spiritualem»;⁵⁷ «qui in celo habitant»: «apostolos et martyres et ceteros sanctos, qui migraverunt in fide Iesu Nazareni»/«apostolos et alios Christi sequaces iam beatificados»; c) la denominació «Iesus Nazarenius»/«Christus».⁵⁸

1.15. Ap XIII, 11 {«*Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra, et habebat cornua duo similia Agni, et loquebatur sicut draco*»}

Confessió de Barcelona, 117-118: «E d'aquests aytals parla nostre Senyor en l'*Apocalipsi*, especialment en dos lochs. E en la hun los compara a bèstia pujant de la terra, segons que és declarat en lo *Libre dels falses religioses*. E diu axí: que enganaran lo poble dels christians, per ço car hauran en parença los dos corns

57. La *Glossa ordinaria* identifica el «tabernaculum eius» amb «omnem institutionem eius», Alexander Minorita amb el cel i Pèire Joan Oliu amb l'«ecclesiam Christi».

58. Segons que podem veure en les obres arnaldianes escrites entre el 1297 i el 1305, però particularment en la *Philosophia...*, Arnau de Vilanova solia referir-se a Jesucrist –especialment quan en parlava com a personatge històric comú a les grans religions del llibre– amb l'expressió «Iesus Nazarenius». Si tenim en compte l'escàs ús que feien d'aquesta paraula d'altres autors contemporanis haurem de concloure que aquest és un tret típicament arnaldià.

del àngel, ço és, les dues excel·lències e perfeccions de nostre senyor Jesuchrist, ço és, sentadat de vida e de saber la veritat de Déu. Axí, per aquestes dues parences e semblances, hauran auctoritat de parlar entre'l poble, lo qual los creurà e·ls portarà reverència e·ls tembrà, pensan e creén que aquestes dues perfeccions de Jesuchrist sien en ells; les quals mostraran en parença entrò que per totes parts sia tenguda lur falsia e lur iniquitat».

Expositio super Apocalypsi, 173/141-149: «Ad cuius originem exprimendam dicit quod ASCENDEBAT, ut supra, DE TERRA, de fidelium coetu: sicut enim infideles designantur per mare, sic et fideles per terram, ratione stabilitatis et fecunditatis spiritualis.

Quantum ad formam vero ipsius dicit quod HABEBAT DUO CORNUA, id est duas excellentias, SIMILIA AGNI, id est imitativa vel configurativa Christi, scilicet apparens sanctitas in gestu et habitu et caerimoniis quantum ad religiosos, et apparens scientia divinorum quantum ad doctores sive praecones».

Observacions: a) vegeu els comentaris corresponents a Ap XIII, 1.11.12; b) no és possible de comparar les citacions textuals; c) com ja hem dit, les excel·lències de Crist no coincideixen.

1.16. Ap XIII, 15 {«*Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiae, et ut loquatur imago bestiae, et faciat ut quicumque non adoraverint imaginem bestiae, occidantur*»}

Philosophia..., 1403-1406 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 150): «Ita quod etiam *Apocalypsis* decimo tertio, legitur quod imaginem bestie facient adorari, scilicet cupiditatem et voluptatem et gloriam mundi huius».

Expositio super Apocalypsi, 174/186-189: «ET DATUM EST ILLI, scilicet secundae bestiae, UT DARET SPIRITUM IMAGINI BESTIAE, scilicet primae, quia concurrentes immittent idolo spiritum malignum sive daemonem, et antecessores imprimant pseudo praelato seu praesidi conceptus et affectus infidelium hominum».

Observacions: a) no és possible de comparar les citacions textuals; b) interpretació diferent de «bestia»: «cupiditatem et voluptatem et gloriam huius mundi»/«primae, quia concurrentes immittent idolo spiritum malignum sive daemonem, et antecessores imprimant pseudo praelato seu praesidi conceptus et affectus infidelium hominum».

1.17. Ap XVI, 13 {«Et vidi de ore draconis et de ore bestiae et de ore pseudoprophetae spiritus tres immundos in modum ranarum»}(i IX, 17-18)⁵⁹

Gladius..., 62-67 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 106): «Et ab ore talium {canes impudentissimi} testatur *Apocalypsis* exire tres spiritus immundos in modum ranarum, quos alibi per ignem et fumum et sulfur designat. Nam de vitiosa loquacitate, superbiae spiritus et detractiois ac scurrilitatis egreditur».⁶⁰

Expositio super Apocalypsi, 138/227-229: «DE ORE EORUM PROCEDIT IGNIS, irae et indignationis, ET FUMUS, diffamationis et blasphemiae sive detractiois, ET SULPHUR, scurrilitatis et impudicitiae».

Expositio super Apocalypsi, 212/243-213/346: «TRES SPIRITUS IMMUNDOS, id est tres differentias regularium habentium spiritum immundum, IN MODUM RANARUM, hoc est cum taediosa loquacitate, ac luteis et aquosis id est sordidis et voluptuosis affectibus».

Observacions: a) no hi ha citació literal per a comparar el text; b) coincidències de vocabulari: «detractiois», «scurrilitatis», «loquacitate» (tot i que és acompanyada per un adjectiu diferent: «vitiosa»/«tediosa»); c) diferència: «in modum ranarum»: «Nam de vitiosa loquacitate, superbiae spiritus et detractiois ac scurrilitatis egreditur»/«hoc est cum taediosa loquacitate, ac luteis et aquosis id est sordidis et voluptuosis affectibus».

1.18. Ap XX, 2 {«Et adprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus et satanas, et ligavit eum per annos mille»}

De tempore adventus Antichristi..., 1199-1210 (Josep PERARNAU, *El text...*, 162): «Sic igitur patet quod unus dies hebdomade apud Deum est sicut mille anni proprietate significationis predictae. Quo fundamento accepto, AUGUSTINUS introducit illud *Apocalypsis* XX: "Tenuit vel apprehendit draconem illum, serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus et satanas et alligavit illum mille annis" (Apoc XX, 2). Deinde vero, exponens quid per illos mille annos possit intelligi, duas expositiones proponit, in quarum prima asserit tria.

59. Ap IX, 17-18: «Et ita vidi equos in visione, et qui sedebant super eos, habebant loricas igneas et hyacinthinas et sulphureas, et capita equorum erant tamquam capita leonum, et de ore eorum procedit ignis et fumus et sulphur. Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne et de fumo et sulphure, quae procedebant de ore ipsorum».

60. No hi ha citació literal del text.

Quorum unum est quod illud dictum *Apocalypsis* pertinet ad sextum millenarium annorum mundi, tanquam sexte diei. Aliud est quod post sextum millenarium sequetur sabbatum, quod non habebit vesperam. Tertium vero quod asserit est quod suo tempore posteriora spatia sexti millenarii volvebantur».

De mysterio cymbarum, 514-524 (Josep PERARNAU, *El text...*, 82): «Sic igitur patet quod unus dies hebdomade apud Deum est sicut mille anni proprietate significationis predictae. Quo fundamento accepto, AUGUSTINUS introducit illud *Apocalypsis*, XX: "Tenuit" vel "apprehendit draconem illum, serpentem antiquum, qui cognominatur diabolus et satanas et alligavit illum mille annis". Deinde vero exponens quid per illos mille annos possit intelligi, duas expositiones proponit, in quarum prima asserit tria. Quorum unum est quod illud dictum *Apocalypsis* pertinet ad sextum millenarium annorum mundi tamquam sexte diei. Aliud est quod, post sextum millenarium, sequetur sabbatum, quod non habebit vesperam. Tertium vero quod asserit est quod suo tempore posteriora spatia sexti millenarii volvebantur».

Expositio super Apocalypsi, 254/33.47-48.53-58.⁶¹ «hoc fecit Silvester...»; «quando Silvester ligavit Romae draconem sub Constantino, generaliter cessavit idolatria corporalis in orbe...»; «MILLE ANNORUM, infra quos mille annos non apparuit in gentili populo, scilicet Graecorum et Latinorum, publica cultura cuiusquam creaturae determinatae, ut hominis aut bovis vel alicuius simulacri, licet appropinquante consummatione dicti millenarii, sicut in ultimo illius centenarii, generaliter in eisdem populis apparuerit publica cultura rerum sensibilium....».

Observacions: a) el text de la citació no coincideix gairebé gens; b) diferències importants d'interpretació: les obres polèmiques arnaldianes no parlen de Silvestre, l'*Expositio super Apocalypsi* no esmenta Agustí, el context és totalment diferent;⁶² c) els dos fragments de les obres polèmiques són quasi idèntics: seria d'esperar que si l'*Expositio super Apocalypsi* fos d'Arnau de Vilanova hi coincidís de ple.

1.19. Ap XXI, 9b.10.11 { «...Veni, et ostendam tibi sponsam, uxorem Agni... et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de caelo a Deo habentem

61. El text: «Et apprehendit draconem [etc.] et misit eum in abyssum et clausit et signavit super illum ut non seducat amplius gentes donec consummentur mille anni».

62. La *Glossa ordinaria* no refereix la «ligatio» a Constantí, sinó a persones que, com Abraham per exemple, han dominat les forces del Maligne.

claritatem Dei; et lumen eius simile lapidi pretioso tamquam lapidi iaspidis sicut crystallum»}

De mysterio cymbalorum, 222-228 (Josep PERARNAU, *El text...*, 67): «Qui aliud ab hiis sentit vel est delirus vel membrum {pestiferum} Antichristi, satagens sponsam Agni {corrumpere}, de qua, ut legitur *Apocalypsis* XXI, dictum est Ioanni: "Veni, ostendam tibi sponsam, uxorem Agni". Non dixit "sponsas", sed "sponsam" et "uxorem". Et ut de militanti ecclesia loqui se ostenderet, statim subiungit: "Et ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem, descendentem de celo a Deo, habentem claritatem Dei"».

Expositio super Apocalypsi, 261/20: «hic describitur plenitudo militantis Ecclesiae». ⁶³

Expositio super Apocalypsi, 266/168-172: «VENI, per considerationem vel attentam considerationem, ET OSTENDAM, id est clare notificabo, TIBI SPONSAM, id est Ecclesiam spirituales quam desponsaverat agnus in assumptione humanae naturae, UXOREM AGNI, quia concipit ab eo et parit ei, coadiuvans eum in regimine domus».

Expositio super Apocalypsi, 267/194-224. ⁶⁴

Observacions: en el text de l'*Expositio super Apocalypsi* no hi ha un fragment (Ap XXI, 10: «...civitatem sanctam Hierusalem, descendentem de celo...») que és en *De mysterio cymbalorum*. ⁶⁵

63. El text comentat és Ap XXI, 1.

64. Text d'Ap XXI, 10.11: «Et ostendit michi civitatem habentem claritatem Dei et lumen eius simile lapidi pretioso tanquam lapidi iaspidis et sicut crystallum».

65. Altres citacions de l'*Apocalipsi* que trobem en les obres polèmiques: *Philosophia...* i *Confessió de Barcelona*: els set estats de l'Església. Per als textos de l'*Apocalipsi* vegeu l'edició de Josep Perarnau (índex de citacions bíbliques)

Altres referències a l'*Apocalipsi*: *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 197b-c: «Revelatio *Apocalypsis*... aperte prenuntiat quod persecutio Antichristi fervebit in sexto Ecclesie tempore»; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 163c (Joaquim CARRERAS, *La polémica gerundense sobre el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V/VI (1950-1951), 39): «Et Ioannes clamat cum eis in *Apoca(lipsi)*: "Tempus prope est"; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238d: «Item contradicit revelationi *Apocalypsis*, in qua per certas differentias temporum ecclesie prenuntiatur tempus persecutionis maximi Antichristi»; Vat. lat. 3824, f. 241d: persecució de l'Anticrist.

2. Conclusions

2.1. Conclusions relatives al text citat de l'Apocalipsi

1. Pel que fa a les citacions del text de l'*Apocalipsi* constatem que només en un sol cas⁶⁶ els textos citats en els obres arnaldianes polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi* coincideixen totalment. En els altres casos o bé hi ha diferències més o menys lleus, com són les de lèxic,⁶⁷ les d'ordre,⁶⁸ o les de formes verbals;⁶⁹ o bé hi ha divergències importants, com la manca de paraules⁷⁰ i d'expressions,⁷¹ o textos diferents.⁷²

2. En l'*Expositio super Apocalypsi* observem més delicadesa, cura i objectivitat que en les obres polèmiques, quan l'autor cita el text bíblic o el comenta. Les diferències en les reproduccions del text ens fan adonar que o bé l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* era molt més primmirat que Arnau de Vilanova en qüestions de gramàtica, o bé simplement posseïa un major coneixement de llatí.

2.2. Conclusions relatives a les interpretacions

1. De les interpretacions estudiades no n'he trobada ni una de sola que coincideixi totalment en les obres polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi*.⁷³

66. Ap I, 7.

67. Ap II, 4: «quia»/«quod»; Ap XIII, 1.11.12: «ascendentem»/«ascendebat».

68. Ap III, 3: «si ergo»/«ergo si»; Ap III, 10: «te servabo»/«servabo te»; Ap IX, 1-11: «locustae in terram»/«in terram locustae»; Ap VIII, 1-2: «factum est silentium»/«silentium factum est»; Ap X, 5.6-7: «tempus amplius non erit»/«tempus non erit amplius»; Ap XIII, 1.11.12: «primam bestiam adorari»/«adorare bestiam primam»; Ap XIII, 6: «qui in celo habitant»/«qui habitant in celo».

69. Ap IX, 1-11: «vidit»/«videt» i «exierunt»/«exiverunt»; Ap XIII, 1.11.12: «ascendentem»/«ascendebat».

70. Ap II, 7: en l'*Expositio super Apocalypsi* no trobem la paraula «audiendi»; Ap III, 10: en les obres polèmiques no hi ha l'«autem»; Ap IX, 1-11: en el text de les obres polèmiques manca la paraula «aer».

71. Ap VII, 1-2: en l'*Expositio super Apocalypsi* manca el fragment «cum angelus aperuisset septimum sigillum»; Ap X, 5.6-7: en els textos polèmics falta «levavit manum ad caelum» i en l'*Expositio super Apocalypsi*, «(cum) ceperit tuba canere»; Ap XXI, 9.10.11: en l'*Expositio super Apocalypsi* falta un fragment que és en el *De mysterio cymbalorum*: «civitatem sanctam Hierusalem, descendentem de celo».

72. Vegeu Ap IX, 1-11 i Ap XX, 2.

73. La interpretació d'Ap XIII, 2 és força semblant. En realitat, però, no es tracta d'una

Algunes concorden en el sentit general, però, hi ha més o menys variants; d'altres són absolutament distintes.

2. Ja a nivell de lèxic les convergències són mínimes. Fins i tot qualche vegada per a designar la mateixa realitat observem paraules diverses: Ap IX, 1-3: «sublimitate veritatis divinae»/«sublimitate studii caelestis», «opacum sive caliginosum conceptum atque rudissimum»/«studium terrenae sollicitudinis», «tenebrosas et inutiles philosophiae subtilitates»/«curiositas sciendi»; Ap XIII, 6: «apostolos et martyres et ceteros sanctos, qui migraverunt in fide Iesu Nazareni»/«apostolos et alios Christi sequaces iam beatificatos». Normalment, les coincidències són escasses: Ap X, 6: «generatio», «corruptio» (a l'*Expositio super Apocalypsi* trobem una expressió que no és a *De tempore adventus Antichristi...*: «motus caeli»); Ap XVI, 13: «detractationis», «scurrilitatis», «loquacitate» (tot i que és acompanyada per un adjectiu diferent: «vitiosa»/«tediosa»). Entre les coincidències, la més significativa és l'ús de la mateixa distinció («pauca»/«parva») en el comentari a Ap II, 4.⁷⁴

3. Les divergències en la interpretació (com hom pot constatar en les «observacions» de cada text de l'*Apocalipsi*) són nombroses. D'aquestes, n'hi ha de més significatives que d'altres. Ara m'agradaria centrar-me en aquelles que marquen diferències.

a) Sobta que Arnau de Vilanova repeteixi gairebé amb les mateixes paraules la mateixa interpretació d'Ap XX, 2, en dues obres, el *De tempore adventus Antichristi...* i el *De mysterio cymbalorum*, i en canvi que en l'*Expositio super Apocalypsi* no només no surti aquell comentari, sinó que n'hi ha un de totalment discordant. Certament, en la glossa a aquest pas, en les obres polèmiques, hi ha implicat sant Agustí, qui va tenir un protagonisme més gran, encara, en les obres d'Arnau de Vilanova posteriors a les esmentades. Semblaria estrany que després d'una polèmica tan forta sobre el bisbe d'Hipona, fins i tot estrident, de més de cinc anys, en l'obra consecutiva, com seria l'*Expositio super Apocalypsi*, no es fes ressò ni tan sols del nom d'Agustí.⁷⁵

interpretació pròpiament dita, sinó d'una repetició del text bíblic.

74. Ja hem vist, però, que Peire JOAN també les esmenta en el seu comentari a l'*Apocalipsi*, en el mateix verset.

75. Quelcom de semblant passa a Ap X, 7: Arnau de Vilanova al *De mysterio cymbalorum...* i a la *Introductio in librum Ioachim «De semine Scripturarum»* (aquesta obra fou escrita abans que s'iniciés la polèmica escatològica amb els teòlegs professionals) repeteix el text bíblic amb les mateixes paraules. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* introdueix alguns canvis.

b) En l'*Expositio super Apocalypsi* observem una major tendència a relacionar textos de l'*Apocalipsi* amb la jerarquia de l'Església que no pas en les obres polèmiques. Així, per exemple, comentant («multitudo»), Ap II, 4, Arnau de Vilanova en les obres polèmiques esmenta la «collegiatam pluritatem ad karitatis speculum vel exemplar», en canvi l'*Expositio super Apocalypsi* al·ludeix el «prelatus Ephesi»; semblantment, en el comentari d'Ap II, 7, l'*Expositio super Apocalypsi* torna a referir-se a «prelato ecclesie».⁷⁶

c) És realment dura la contraposició que trobem en l'*Expositio super Apocalypsi* (Ap IX, 1-3) entre «status regularium» i «clerus saecularis»: l'autor identifica els «regulars» amb el «sol» i els «seculars» —amb connotacions clarament pejoratives— amb l'«aer». Sorprenentment, en les obres polèmiques el «sol» s'identifica amb la veritat de Crist i manca tant el text bíblic referit a l'«aer» com el seu comentari. En aquesta mateixa línia constatem que en l'*Expositio super Apocalypsi* falta la referència negativa a «alicuius status».⁷⁷

d) L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* identifica de manera molt significativa el «tabernaculum Dei» de l'Ap XIII, 6 amb l'«Ecclesiam spiritualem»; en canvi l'autor de les obres polèmiques⁷⁸ ho fa amb la Verge.

e) Notem en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova una gran implicació personal en comentar l'*Apocalipsi*: així, per exemple, aplica Ap IX, 1-3 als seus adversaris, els «thomatistas» (l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* a Arri); el terme «locustae» a Martín d'Ateca (l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* a «litterati vastantes fruges vitae spiritualis et oblique volantes in altitudine religionis evangelicae»). En aquesta mateixa línia mentre que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, quan comenta Ap XIII, 1, es refereix abstractament a l'«Antichristo»; l'autor de les obres polèmiques, d'una manera molt més concreta, ho fa a la «caterva reprobtorum ascendens in sublimitatem potentie secularis de populo infideli, cuius caput est Antichristus». Un altre exemple,

76. *Expositio super Apocalypsi*, 40/105. En aquest mateix sentit mentre Arnau de Vilanova (Ap VIII, 1-2) es refereix a l'«Església», l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* ho fa als que viuen «in cultu caelestis sive spiritualis vitae». Vegeu Josep PERARNAU, *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals d'obres atribuïdes a Arnau de Vilanova*, text corresponent a la nota 142.

77. Aquests fets fan pensar que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* podria ésser un «regular» que valorava força negativament el clergat secular.

78. No recordo cap lloc on faci servir aquesta expressió; certament, no la fa servir en el *De mysterio cymbalorum*, tal com podem veure en l'índex de mots. A més, en les obres polèmiques no és present la teologia que aquesta expressió solia comportar.

la referència als «predicadors actuals» (Ap I, 7), absent en l'*Expositio super Apocalypsi*, va en la mateixa línia.

f) En relació als grans temes de la polèmica escatològica sostinguda per mestre Arnau de Vilanova contra els teòlegs professionals m'agradaria destacar unes dades que per elles mateixes no serien massa rellevants, però que vistes en relació al tema que ens ocupa ho poden ésser. Primera: Arnau de Vilanova coneixia molt bé la profecia de Daniel (Daniel XII, 11). Ho posa en evidència el fet que la va fer servir de base de les seves propostes profètico-apocalíptiques. Sempre que podia, interpretava els fets « presents » o que « havien de passar » en relació a aquesta profecia. En canvi, en l'*Expositio super Apocalypsi* el text de Daniel ocupa un lloc secundari i rarament és fet servir. Sorpren, doncs, que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* només recorri als quaranta-cinc dies (per anys) deduïts de Daniel XII, 11-12, per justificar el « medio centenario vel circiter » d'Ap VIII, 1-2, quan Arnau de Vilanova ho havia fet d'una manera tan diferent. Segona: Arnau de Vilanova havia afirmat en les obres polèmiques que Déu mai no abandonaria els fidels en la darrera gran tribulació, per això també defensava que Déu donaria a conèixer prèviament aquestes grans tribulacions (per tal que tothom pogués preparar-se). És lògic, doncs, que Arnau de Vilanova remarqui la « custodia » en el comentari d'Ap III, 10; en canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no en diu res. Ben segur que si el seu autor fos Arnau de Vilanova hauria aprofitat l'ocasió per a fonamentar una de les seves dues o tres tesis més atacades pels seus adversaris i amb més pes específic en el conjunt de la polèmica. Tercera: l'*Expositio super Apocalypsi* manifesta una teologia de la història molt estructurada, per això, en el comentari d'Ap III, 3, esmenta dues persecucions; Arnau de Vilanova en canvi parla de la « màxima persecució ».

2.3. Valoració final

Les escasses coincidències i les moltes variants textuais dels textos citats de l'*Apocalipsi* plantegen dubtes sobre la paternitat de l'*Expositio super Apocalypsi*. Els petits canvis d'ordre, de lèxic o gramaticals fan suposar un coneixement més tècnic del llatí en l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*. En la forma de fer els comentaris també constatem una divergència: Arnau de Vilanova no sol inserir gloses en els textos bíblics; en canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* intercala comentaris constantment.

Les interpretacions discrepen i posen en evidència estils i tendències diversos: d'una banda, Arnau de Vilanova sembla molt preocupat per proble-

màtiques concretes, amb les quals s'involucra; de l'altra, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és més objectiu, discret i distant.

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* sembla ésser un «regular» que ataca durament el clergat secular. Arnau de Vilanova, ben contràriament, es manté allunyat de la polèmica entre clergues, «status regularium» i «clerus saecularis».⁷⁹

III. LES AUTORITATS I LES FONTS CITADES

Sovint les autoritats i les fonts citades per un autor ens donen una idea força aproximada de les seves referències i del seu context cultural. En el nostre cas, l'anàlisi d'aquestes fonts i autoritats pot ésser un bon mètode per a copsar semblances i/o diferències entre les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova i l'*Expositio super Apocalypsi*.

1. La forma de citar

Abans de començar a tractar pròpiament d'aquestes fonts exposo els trets més específics que he trobat en la forma de citar.

1.1. Obres arnaldianes polèmiques

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova observem un estil molt particular i personal que podem explicitar en aquests tres elements següents: a) instrumentalització de les citacions: Arnau de Vilanova no és gens respectuós amb els textos que cita; ben segur que en gairebé tots els casos, si l'autor citat pogués queixar-se ho faria. Tant si ho diuen com si no, els fa dir allò que a ell li interessa, en benefici propi; b) funció argumentativa: la finalitat dels textos i autors citats sol ésser la de donar suport a les pròpies tesis. Les citacions no són il·lustratives, sinó molt bel·ligerants. Per això, sovint, aquestes cita-

79. Respecte de les interpretacions de l'*Apocalipsi* —i de les mateixes reproduccions de textos— estudiades en l'apartat que ara acabem, podem constatar que no existeix cap afinitat mínimament rellevant entre les obres polèmiques arnaldianes i l'*Expositio super Apocalypsi* d'una banda i la *Glossa ordinaria* de l'altra. Aquesta obra no participa d'alguns pressupòsits culturals comuns a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova i a l'*Expositio super Apocalypsi*. Molt més propera sembla en canvi, almenys pel que fa a algunes interpretacions, la *Postilla in Apocalypsim* de Peire JOAN.

cions, en el decurs de la polèmica, esdevenen qüestionades i discutides; c) reproduccions de textos: Arnau de Vilanova en les obres polèmiques sol reproduir textos dels autors citats. No només fa referències breus sinó que aporta textos més o menys extensos.

1.2. *Expositio super Apocalypsi*

En l'*Expositio super Apocalypsi* en canvi trobem un altre estil de citar: a) no instrumentalització, sinó «descriptibilitat»: l'autor es mostra molt més respectuós amb la font que cita, no és tendenciós. Podríem dir que ofereix amb força objectivitat el sentit del text que cita; b) no funció argumentativa, sinó il·lustrativa: potser perquè aquesta obra no és polèmica, i l'objectiu principal no és defensar les pròpies idees o atacar les de l'adversari, la finalitat de les citacions en l'*Expositio super Apocalypsi* no consisteix a fonamentar i justificar les pròpies idees sinó més aviat embellir-les, il·lustrar-les; c) no reproduccions, sinó simples referències: rarament trobem en l'*Expositio super Apocalypsi* citacions directes, són majoritàries les referències d'estil indirecte.

2. *Anàlisi comparativa de les fonts i autoritats emprades*

En aquest apartat estudiarem les fonts i autoritats emprades en les obres arnaldianes polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi* per tal de poder-les comparar. Abans, però, d'iniciar aquesta comparació dedicaré una primera secció a donar d'una forma molt general, i en xifres, indicacions sobre totes les fonts emprades a fi de poder situar en el context idoni les fonts comunes, i veure el lloc i la consideració que els atorguen el o els autor/s de les obres polèmiques i de l'*Expositio super Apocalypsi*.

2.1. *Un càlcul general previ*

2.1.1. *Obres arnaldianes polèmiques*

1. Les fonts bíbliques, especialment del Nou Testament, són, certament, les més abundants: representen el 82% del total. Sobresurten, per la seva repetició: Daniel XII, 11; Actes I, 7; Mateu XXIV, 15; 2Tes II, 3-12.

2. Els autors antics, per bé que també són citats, tenen un lloc més discret: 0,6% (Plató -0,08%-, Aristòtil -0,24%-, Cató -0,08%-, Ptolemeu -0,08%-, Donat -0,08% i Priscià -0,08%-).

3. Els autors de l'època patristica (sant Jeroni -1,13%-, Vicent de Lerins -0,16%-, Orosi -0,16%-, Hilari -0,08%-, Agustí d'Hipona -5,28%-, Gregori el Gran -0,40%, Isidor de Sevilla -0,08%-) representen el 7,3%.

4. Un xic menor és el percentatge dels autors de les èpoques pre-escolàstica i escolàstica: *Glossa Ordinaria* -4,63%-, Beda el Venerable -0,24%-, Gilbert -0,08%-, Bernat de Claravall -0,16%-, Pere Llombard -0,08%-, Ricard [de sant Victor] -0,08%-, Pere Comestor -0,56%-, sant Francesc -0,08% i sant Domènec -0,08%-, Ferricus d'Auria -0,08% i Joan Quidort -0,08%-: 6,3%.

5. Les fonts i revelacions especials (sibilla d'Eritrea -0,97%-, Oracle de Ciril -0,89%-, [pseudo]-Metodi -0,48%-, [pseudo]-Hildegarda de Bingen -0,24%-, [pseudo]-Horòscop -0,08%-, [pseudo]-Joaquim de Fiore -0,24%-, [pseudo]-Eusebi -0,08%-, Columbí -0,08%-, Cebrià -0,08%-, Albanea/Abulnea -0,08%-, *Vae mundo* -0,08%-) representen el 3,4%.

6. Així, doncs, les fonts més adduïdes són la Bíblia, sant Agustí, la *Glossa Ordinaria* i sant Jeroni.

2.2. *Expositio super Apocalypsi*

Les citacions bíbliques representen el 89,1%; sant Agustí, l'1%; Ricard de sant Víctor, el 0,5%; les fonts i revelacions especials, el 9,1% (Hildegarda de Bingen, el 4,6%; Joaquim de Fiore, l'1%; Ciril, el 2,5%; i Horòscop, l'1%).

2.3. *Comentaris*

En l'*Expositio super Apocalypsi* —llevat de les escasses mencions de sant Agustí i de Ricard de sant Víctor— el seu autor només emprà gairebé dos tipus de fonts: les bíbliques i les «revelacions privades» o «fonts especials»; en canvi, en les obres arnaldianes polèmiques després de la Bíblia vénen les obres d'autors patristics i pre-escolàstics.

Els textos bíblics adduïts més sovint i amb més convicció per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques no són citats —i en la majoria de vegades ni tan sols al·ludits indirectament— en l'*Expositio super Apocalypsi*: Daniel XII, 1; Actes I, 7; 2Tes II, 3-12; Mt XXIV, 15; Ez 4, 6b.

Autors que gaudeixen d'un interès ben palès en les obres arnaldianes polèmiques com són sant Agustí, sant Jeroni o la *Glossa ordinaria* o no són citats en l'*Expositio super Apocalypsi* (Jeroni o la *Glossa ordinaria*) o ho són de passada (sant Agustí).

En l'*Expositio super Apocalypsi* les fonts i revelacions especials frueixen de més protagonisme que en les obres arnaldianes polèmiques (9,1% per un 3,4%).

En les obres arnaldianes polèmiques observem molta més riquesa de citacions que no pas en l'*Expositio super Apocalypsi*.⁸⁰

3. Anàlisi de les fonts comunes

3.1. Hildegarda de Bingen

3.1.1. Obres arnaldianes polèmiques

Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, no es refereix pròpiament a santa Hildegarda de Bingen (1098-1179), sinó a una obra que hom li atribuï, sorgida en l'ambient parisenc del segle XIII de cercles propers a Guillaume de Saint-Amour.

En les obres polèmiques aquesta obra és emprada per descriure els falsos apòstols: no és feta servir, «sensu stricto», com una profecia sobre els darrers temps, apocalíptica.

A Arnau de Vilanova els escrits de [pseudo]-Hildegarda de Bingen li van molt bé per a atacar els dominics: cap al final de la polèmica, quan els dominics

80. Si comparem les citacions bíbliques de l'*Expositio super Apocalypsi* amb les de les obres catalanes (Jaume MENSA I VALLS, *Les citacions bíbliques en català en les obres d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», XV [1989 = *In medio Ecclesiae*. «Miscel·lània en homenatge al prof. Dr. Isidre Gomà i Civit»], 517-526) obtenim algunes conclusions:

a) En l'*Expositio super Apocalypsi* l'Evangeli més citat és el de Mateu; en les obres catalanes, el de Joan.

b) En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem, proporcionalment, moltes més citacions de l'Antic Testament que no pas en les obres en català d'Arnau de Vilanova.

c) Actes és citat en moltes més ocasions en l'*Expositio super Apocalypsi* que no pas en les obres catalanes. [Per això és molt més significativa l'absència d'Act I, 7].

d) En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem més varietat de textos bíblics.

van esdevenint, cada cop més, els seus enemics més acèrrims, aquesta profecia passa a ésser un recurs cabdal.⁸¹

Arnau de Vilanova en la *Confessió de Barcelona* reproduïx el text llatí amb una traducció catalana, molt lliure, feta per ell mateix. En total, són quatre citacions.⁸²

3.1.2. *Expositio super Apocalypsi*

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* cita nou vegades Hildegarda⁸³. Gairebé en tots els casos és referida a qüestions concretes, a posar exemples, a

81. Surt per primer cop en l'*Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a: «Item revelationibus beate Hildegardis, quas omnes papa Eugenius canonizavit. In quibus et de origine eius et de tempore sue persecutionis aperte prenuntiatur per annos Christi»; *Confessió de Barcelona*, 112/15-113/5: «L'altra scriptura és la revelació de huna santa monja en Alamanya, la qual en totes ses revelacions (las quals scriush de sa mà per manament e per administració del Sant Sperit) canoniquà lo papa sent Eugeni; e les quals revelacions són molt solemnes en la Sglésia de Roma e en tots los antichs monestirs de sent Benet, en Alamanya, e han nom les *Revelacions de senta Aldegardis*»; 120/9-13: «en les revelacions de sent Ciril e de santa Aldegardis volch specialment, en menut, comptar e denunciar les perversitats e les maleses que regnarien en los falses religioses e doctors d'aquest temps»; i els textos —esmentats en la nota següent—, llatí i català, de la profecia.

82. Les quatre citacions representen el 0,32%: *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a-b; *Confessió de Barcelona*, 120/5-13; i el text citat per Arnau, primer en llatí, i després traduït molt lliurement al català: 123/16-130/6 (text llatí: 124/1-127/4; català: 127/5-130/6).

83. *Expositio super Apocalypsi*, 74/181-187: «TANQUAM MARE VITREUM, scilicet multitudinem electorum nullo numero determinatam, sicut extremae partes (iam etiam in revelationibus Hildegardis ipse Deus exposuit quod hic dicit): inquit enim quod Ecclesia Deo militans seu multitudo electorum est mare, quoniam fluctibus persecutionum agitur et amaritudine poenitentiae conficitur; est etiam vitreum, puritate fidei, et SIMILE CRYSTALLO, pudicitiae vel continentiae solida claritate»; 95/26-96/28: «Secundum ostensum fuit EQUUS ALBUS, per quem designatur, ut exponit Dominus in revelationibus Hildegardis, tempus eminenter vel notabiliter consignatum innocentia electorum et veritate divina ac puritate vitae...»; 105/316-319: «Quinto enim tempore suscitavit Deus in Ecclesia Ioachim abbatem et Cyrillum presbyterum et Hildegardim sanctimoniam et Horoscopum et plures alios servos suos, qui per spiritum prophetiae dant electis certitudinem de toto cursu finalium Ecclesiae temporum...»; 175/198-202: «HABERE CHARACTEREM (quantum ad concurrentes erit sicut Spiritus Sanctus exponit per Hildegardim scriptura specialissimi nominis Antichristi ab eodem conflictu, sed quantum ad antecessores character est impressio perversitatis alicuius, maxime vero praesumptionis aut superbiae)»; 250/239-244: «... AD CENAM DEI, id est ad vespertinam sive finalem refectionem in spirituali Ecclesia (quod ideo dicit, ut innuat quod illo tempore maxime necessarium erit ut vita carnalis impugnetur: nam, ut in revelationibus Hildegardis exprimitur, Antichristus eam sollemniter praedicabit et rationibus comprobabit, publice dogmatizans quod nulla carnalis fornicatio sit peccatum)»; 257/147-152: «In proposito vero damnaverant eorum opinionem iamdiu ante beatus Augustinus, quando dixit decimo octavo *De Civitate Dei* quod ultima persecutio Ecclesiae militantis compleretur ab Antichristo; sed in revelationibus

interpretar el sentit d'alguna paraula. El context de les citacions sol estar relacionat amb temes de caràcter apocalíptic.

3.1.3. *Comentaris i conclusions*

Arnau, en les obres polèmiques, sempre la considera «sancta» o «beata»; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, en canvi, mai: o bé no diu res, o bé, en una ocasió, s'hi refereix com a «sanctimoniale», és a dir «religiosa».

Tant en les obres arnaldianes polèmiques com en l'*Expositio super Apocalypsi*, l'autor assegura que Déu o Jesucrist o l'Esperit Sant parlen per mitjà d'aquestes profecies.

Les referències històriques que ofereixen les obres arnaldianes polèmiques i l'*Expositio super Apocalypsi* sobre Hildegarda, per bé que no són contradictòries, són diverses. Obres arnaldianes polèmiques: canonitzada per Eugeni (segle XII); *Expositio super Apocalypsi*: visqué en el cinquè temps (de Carlemany a finals del segle XII).

El contingut no coincideix gens: no he pogut trobar en l'*Expositio super Apocalypsi* una sola al·lusió de l'extens text reproduït en la *Confessió de Barcelona*.⁸⁴

Em pregunto, doncs, si l'autor de les obres polèmiques i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, sota el mateix nom d'Hildegarda, no feien servir fonts distintes.

Hildegardis apertius hoc Deus ipse testatur, cum dicat quod post interitum Antichristi nullam temporalem persecutionem patietur Ecclesia»; 258/178-180: «ET ASCENDERUNT: praeteritum pro futuro ponit in certitudinem prophetiae, ut exponit Dominus in revelationibus Hildegardis, id est per superbiam irruerunt SUPER LATITUDINEM TERRAE...»; 274/449-453: «Deus enim, ut ipse testatur in revelationibus Hildegardis super laudibus apostolorum, elegit duodenarium apostolorum et prophetarum, ad manifestandum per multitudinem morum in eis, quam sit admirabilis ipse multiplicitate virtutum»; 277/545-549: «Quod dictum ipsemet in revelationibus Hildegardis exponit, cum dicit quod per margaritam designatur bona voluntas: sicut enim margarita mundificando cor materiale confortat ipsum, et purificat spiritus corporales, sic et bona voluntas purificat spiritum et confortat mentem».

84. En la *Confessió de Barcelona* trobem el text llatí (124-127) i la traducció al català (127-130), molt lliure. El text d'Arnau de Vilanova, comparat amb el que ofereix Ioannes Albertus FABRICIUS, *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis*, III, Florència 1858, 243-244, és segons l'editor «ple d'errades». El text d'Hildegarda citat en l'*Expositio super Apocalypsi* no sembla ésser el mateix que emprà l'autor català. Tampoc no he sabut trobar entre les obres autèntiques d'Hildegarda (J. P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, 197; darrerament en el «Corpus Christianorum», 43) cap text que em fes entenedors els comentaris de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*.

3.2. *Joaquim de Fiore*

3.2.1. *Obres arnaldianes polèmiques*

Una vegada, en l'*Antidotum...*,⁸⁵ Arnau de Vilanova fa esment de les revelacions de Joaquim i de l'Horòscop, les quals —assevera— «solempnes sunt in ecclesia Dei». En una altra ocasió,⁸⁶ esmenta el *De semine Scripturarum* —que Arnau de Vilanova creia obra de Joaquim de Fiore—, com un exemple d'interpretació de la profecia de Daniel en el mateix sentit que la seva. En la *Carpinatio...*,⁸⁷ el famós metge català torna a mencionar el suposat autor del *De semine Scripturarum*.⁸⁸

3.2.2. *Expositio super Apocalypsi*

En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem dues citacions de l'«abat Joaquim»: en la primera l'autor destaca el seu esperit de profecia en els darrers temps,⁸⁹ en el segon cas esmenta les seves «revelacions».⁹⁰

85. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a-b: «Item revelationi Horoscopi et revelationi Ioachim, que sollempnes sunt in ecclesia Dei, per quas aperta datur notitia de tempore illius. Et multis aliis particularibus, que non sunt ita famose ut ille».

86. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, ff. 245d-246a: «Nam Beda, *Libro Numerorum*, et Ioachim, *Libro de semine Scripturarum*, qui etiam supra primum numerum *Danielis* fundat totam revelationem sibi factam, et Gilbertus, *Supra expositionem Cirylli*, hanc meam expositionem tetigerunt expresse, nusquam improbant».

87. *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 201b-c: «...in libro *De semine Scripturarum*, ubi actor libri confitetur se per revelationem scripsisse».

88. Josep PERARNAU, *El text...*, 55, estableix la diferència general entre Joaquim de Fiore i Arnau de Vilanova: «La diferència rauia d'una banda, en la teoria de les tres edats, que Arnau no segueix, i de l'altra en la negativa de Joaquim a aventurar una data precisa per als esdeveniments finals».

89. *Expositio super Apocalypsi*, 105/316-319.

90. *Ibid.*, 214/299-307: «Ait igitur quod in reformatione Ecclesiae praedicti impugnatores congregabuntur ab ipsa reformatione, per quod eorum depressio exprimitur, et contra adversarios evangelicae veritatis, per quod designatur ipsorum emendatio. Notificavit autem hic adversarios evangelicae veritatis per nomen hebraicum, ut innueret conformitatem ipsorum ad Iudaeos, scilicet quod erunt perfidi et obstinati sicut Iudaei; qui vero emendabuntur et istis opponent, fuerunt antea seducti per ipsos, quando impugnabant veritatem. Haec autem elucidantur in revelationibus Horoscopi et Ioachim».

3.2.3. Conclusions

Tant Arnau de Vilanova com l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* citen Joaquim de Fiore i Horòscop conjuntament.

Arnau de Vilanova insisteix a justificar l'autoritat de Joaquim: és solemne, afirma; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, contràriament, mai no justifica el valor de la font.

Dues citacions d'Arnau de Vilanova es refereixen a Joaquim de Fiore com a (suposat) autor del *De Semine Scripturarum*; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai no cita cap obra de l'abat benedictí.

3.3. Sant Agustí

3.3.1. Obres arnaldianes polèmiques

Com a conseqüència del despietat enfrontament entre els teòlegs professionals i Arnau de Vilanova, hom llegeix en les obres polèmiques del metge català seixanta-cinc citacions i referències del més prestigiós pare de l'Església (la qual cosa representa un 5,28% del total de les citacions).⁹¹ Després de la Bíblia és, indiscutiblement, l'autor més citat i, pel seu ascendent, tant Arnau de Vilanova com els teòlegs professionals volen demostrar que el Pare africà està de la seva part.⁹²

91. *De tempore adventus Antichristi...*, 313-315, 774-775, 1084-1098, 1199-1205, 1234-1239, 1499-1504, 1523-1524 (Josep PERARNAU, *El text...*, 141, 152, 159, 162, 162-163, 169); *De mysterio cymbalorum*, 130-134, 331-339, 340-352, 353-366, 367-375, 376-392, 393-407, 408-413, 494-513, 514-533, 652-671, 778-782 (*Ibid.*, 60-61, 73, 73-74, 74, 75, 76, 81, 82, 88-89, 94); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 141 b-c, f. 141 c-d, f. 142a, f. 141d, f. 142c-d, f. 142d-143a, f. 156a, f. 160a; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 163d, f. 164b, f. 164c (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 40, 41, 41); *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b, f. 168b (*Ibid.*, 46, 48); *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 187b, f. 188b, f. 188a, f. 189b-c, f. 190b-c, 551-556, 672-676, 646-651, 748-781, 880-890 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 121, 125-126, 125, 128, 132); *Prima denuntiatio facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180b-c; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 194b-c, f. 195b-d, f. 196c-d, 197d-198d, f. 198d-200c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238d, f. 239c-d, f. 239d, f. 240de c-d, f. 241d-242a, f. 242c-d, f. 244c, f. 246a-b, f. 247c, f. 249a-b, f. 250b-c, f. 250c, f. 251c, f. 251c, f. 252c; *Praesentatio facta Burdegaliae...*, Vat. lat. 3824, f. 248b-c; *Confessio de Barcelona*, 113/6-9.

92. Una breu síntesi de la interpretació arnaldiana de l'escatologia d'Agustí l'ofereix el mateix Josep PERARNAU, *El text...*, 73: «Em sembla que, malgrat l'esforç d'Arnau per portar l'autoritat d'Agustí d'Hipona al seu molí, la posició del Pare africà era que, atesa la capacitat intel·lectual, de la qual pot disposar la humanitat, cap ciència ni cap text de la Bíblia no permet de fer números concloents sobre alguna de les darreries del món o de la humanitat. Arnau, per contra, creu que Dan XII, 11 i Mt XXIV, 15 llegits amb el pressupòsit de la literalitat absoluta

Ultra les citacions que es refereixen primordialment a la temàtica escatològica,⁹³ Arnau de Vilanova també addueix el testimoni d'Agustí en d'altres ocasions: per exemple, quan els seus detractors rebutgen la profecia de la sibil·la d'Eritrea, afirma que el pare de l'Església aprovà en tot el seu oracle;⁹⁴ o quan assegura que la seva manera d'entendre la teologia concorda amb la regla d'exposició catòlica de sant Agustí;⁹⁵ i, finalment, per donar suport a algunes idees sobre els falsos apòstols.

Els textos de sant Agustí més citats per Arnau de Vilanova són les epístoles 187 i 199 (*Ad Hesichium*) i alguns capítols del *De Civitate Dei* i del *De Trinitate*, I.

En analitzar les citacions arnaldianes de l'obra de sant Agustí, hom s'adona, immediatament, de la inversemblant destresa de mestre Arnau per interpretar en bé propi alguns textos més o menys obscurs, en aquest cas de sant Agustí, i, també, del notable coneixement que posseïa de l'obra del bisbe africà. En la

de la divina veritat bíblica i sota una il·luminació personal de la gràcia de Déu proporcionen tal base».

En consonància amb les afirmacions de Josep Perarnau voldria fer algunes observacions: a) sant Agustí no féu cap càlcul coincident amb el d'Arnau de Vilanova; b) Agustí no afirma que cal conèixer prèviament els temps finals per tal de viure més cristianament; c) segons el bisbe d'Hipona, sant Pau (2 Tes II) no dóna a conèixer quan s'esdevindran els darrers temps; d) Agustí no avala les profecies de la sibil·la d'Eritrea sobre l'Anticrist. Arnau de Vilanova, doncs, instrumentalitza sant Agustí, li fa dir el que vol, se'n serveix.

93. *De tempore adventus Antichristi...*, 1501-1504 (Josep PERARNAU, *El text...*, 169); *De mysterio cymbalorum*, 363-375 (*Ibid.*, 74); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 141b-c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240c-d, f. 242d, f. 249a-c; -Actes I, 7- *De tempore adventus Antichristi...* 1017-1058 (*Ibid.*, 157-158); *De mysterio cymbalorum*, 307-326 (*Ibid.*, 71-72); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 199a-b; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240a-b; -coneixement previ de la vinguda de l'Anticrist- *De tempore adventus Antichristi...*, 1059-1069 (*Ibid.*, 158-159); *De mysterio cymbalorum*, 393-407 (*Ibid.*, 75-76); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, ff. 141d-143a; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 163c (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 40); -raó natural i darrers temps- *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 194b; *De mysterio cymbalorum*, 353-366 (Josep PERARNAU, *El text...*, 74); *De tempore adventus Antichristi...*, 1084-1098 (*Ibid.*, 159); *De mysterio cymbalorum*, 376-392 (*Ibid.*, 75); *De tempore adventus Antichristi...* 1002-1098 (*Ibid.*, 157-159); *Carpinatio...*, 198b-d; -coneixement per revelació- *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 242a; *De tempore adventus Antichristi...*, 1070-1083, 1501-1504 (*Ibid.*, 159, 169); *De mysterio cymbalorum*, 327-339, 408-413, 534-537 (*Ibid.*, 72-73, 76, 77); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 249a-c, f. 252c; revelació del dia i de l'hora: *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 189c-d, 782-828 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 129-130).

94. El text citat és *De Civitate Dei*, XVIII, xxiii: *De tempore adventus Antichristi...*, 746-775, 1173-1185, 1523-1524 (Josep PERARNAU, *El text...*, 151-152, 161, 169); *De mysterio cymbalorum*, 778-782 (*Ibid.*, 94); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 142a; *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 46); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 251c.

95. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247b-c. Probablement la referència d'Arnau de Vilanova sigui: AUGUSTINUS, *De Trinitate*, IV, vi, 10: «Contra rationem nemo sobrius, contra Scripturas nemo christianus, contra Ecclesiam nemo pacificus senserit», o bé *De Trinitate*, I, xi.

polèmica sobre sant Agustí s'evidencià, i el mateix Arnau de Vilanova no s'hi pensa a reconèixer-ho, el sentit instrumental que atorga a la doctrina. Arnau de Vilanova aprofita tota llenya, sigui quina sigui, legítima o no, per encendre i aliar el seu foc i justificar les seves opinions. Les citacions arnaldianes del bisbe d'Hipona són palesament tendencioses, contra la intenció del gran pare de l'Església.

3.3.2. *Expositio super Apocalypsi*

En canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* només refereix, molt vagament, en dues ocasions, l'autoritat del bisbe d'Hipona. La primera,⁹⁶ en una reflexió sobre la «simulata iustitia vel aequitas»; la segona, quan cita *De civitate Dei*, per donar suport a la tesi segons la qual la darrera persecució —la de l'Anticrist— s'acomplirà en el sisè temps de la història de l'Església. Juntament a sant Agustí esmenta Hildegarda de Bingen.⁹⁷

3.3.3. *Conclusions*

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova les citacions de sant Agustí ocupen un lloc destacat: tret de la Bíblia, el bisbe d'Hipona representa la font més emprada, amb seixanta-cinc citacions i referències. A més, els textos del bisbe africà aportats solen estar relacionats amb els grans temes d'aquestes obres polèmiques. En canvi, en l'*Expositio super Apocalypsi* ocupa un lloc més secundari: només és citat dues voltes i en temes marginals.

No observem en les dues citacions de l'*Expositio super Apocalypsi* cap de les grans funcions que havia desenvolupat en les obres polèmiques de mestre Arnau. És més, Arnau de Vilanova mai no havia utilitzat en les obres polèmiques les citacions de sant Agustí en el mateix sentit que ho són en l'*Expositio super Apocalypsi*.

96. *Expositio super Apocalypsi*, 232/38-45: «ET CUSTODIA OMNIS VOLUCRIS IMMUNDÆ: tales quidem in Iob designantur per strutionem, quia per habitum et caerimonias exteriores simulant se volare in altum, et tamen corde non elewantur a terra; unde, quia simulata iustitia vel aequitas, ut ait Augustinus, est duplex iniquitas, ideo tales prae ceteris impiis sunt odibiles Deo, propter quod additur hic ODIBILIS: sunt enim immundi affectione et conversatione, et odibiles Deo simulatione».

97. *Ibid.*, 257/147-152: «In proposito vero damnaverat eorum opinionem iamdiu ante beatus Augustinus, quando dixit decimo octavo *De civitate Dei* quod ultima persecutio Ecclesiae militantis compleretur ab Antichristo; sed in revelationibus Hildegardis apertius hoc Deus ipse testatur, cum dicat quod post interitum Antichristi nullam temporalem persecutionem patietur Ecclesia».

Curiosament en la darrera citació de l'*Expositio super Apocalypsi*, l'autor relaciona el text al·ludit de sant Agustí amb Hildegarda de Bingen. Sabedors que una de les funcions importants per a les quals Arnau de Vilanova utilitzava els textos de sant Agustí consistia a donar testimoni positiu de les profecies de la sibil·la d'Eritrea, ens sorprendria molt que si l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* fos el mateix Arnau de Vilanova, en comptes de la sibil·la hagués citat, en un context molt semblant, Hildegarda de Bingen.

Ateses les remarcables diferències quantitatives, qualitatives i significatives, és francament impensable que Arnau de Vilanova un sol any després de la polèmica amb els dominics hagués citat sant Agustí tal i com ho ha fet l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*.

3.4. L'oracle de Ciril

3.4.1. Obres arnaldianes polèmiques

Arnau de Vilanova parla de Ciril anomenat-lo «beatum Cyrillum»,⁹⁸ o «sent Ciril»,⁹⁹ «beato Cyrillo heremite atque presbytero»¹⁰⁰ i aclareix, «no pas lo màrtir mas lo hermità».¹⁰¹ Miquel Batllori adverteix que no es tracta de sant Ciril de Constantinoble, al qual una llarga tradició medieval havia atribuït l'*Oraculum angelicum*, sinó d'un pseudo-Ciril no identificat.¹⁰²

Segons Arnau de Vilanova l'oracle de Ciril «cunctis scripturis sacris est preciosor»,¹⁰³ car fou tramès per Déu des del cel en taules d'argent. Qüestionat pels teòlegs professionals, Arnau de Vilanova s'afanya a aclarir que «més preciosa» no significa «més creïble» o «de més autoritat».¹⁰⁴ És preciosa no

98. *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 46).

99. *Confessió de Barcelona*, 120/10.

100. *Confessio Ilerdensis*, Vat. lat. 3824, f. 175c.

101. *Confessió de Barcelona*, 112/3.

102. Miquel BATLLORI, *Les obres religioses catalanes d'Arnau de Vilanova*, dins ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I. *Escriptos religiosos*. A cura del P. Miquel BATLLORI, s.j. Pròleg de Joaquim CARRERAS I ARTAU, membre de l'I.E.C. (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 59.

103. *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b (Joaquim CARRERAS, *La polèmica...*, 46).

104. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 187c, 584-586 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 122): «Cum ergo dicitur quod sit pretiosior ceteris, non asseritur ideo quod sit credibilior». Qui no creu en la revelació de Ciril no és un heretge, qui no creu en la Bíblia, sí: *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 187c-d, 548-551 (*Ibid.*, 121): «si quis praedictae revelationi non crederet, non imputaretur ei ad heresim. Si tamen esset incredulus eloquiis sacri canonis, notaretur de heresi».

en virtut del contingut sinó perquè va ésser tramesa del cel en taules d'argent. Ara bé, la Bíblia és la màxima autoritat i si un cristià no la creu esdevé heretge. En canvi pel que fa a la forma, i únicament a la forma, la revelació de Ciril és superior ja que aquesta procedeix directament del cel i la Bíblia és, en la seva lletra, escrita per mans mortals.

Per a Arnau de Vilanova, doncs, en la revelació de Ciril —«que est in ecclesia Dei preciosissima»¹⁰⁵ o «solemnissima est in ecclesia romana»,¹⁰⁶ «i en tots los antichs monestirs de sent Benet»,¹⁰⁷ — el mateix Jesús de Natzaret,¹⁰⁸ fins i tot l'Esperit Sant,¹⁰⁹ parla dels temps finals: «La qual revelació glosaren aquells mateixs doctors qui principalment glosaren la Bíblia». ¹¹⁰ Gilbert, per exemple, escriví una *Supra expositionem Cyrilli*¹¹¹ que concorda, juntament amb la sibil·la d'Eritrea, Columbí i Metodi, amb l'*Apocalipsi*.¹¹² És considerat com una quasi-paraula de Déu.

Però quin és el contingut de tan meravellosa profecia? Segons Arnau de Vilanova, permet de calcular el temps de la vinguda de l'Anticrist amb indicació del nombre d'anys i explica que en aquell temps els falsos apòstols, procedents en la immensa majoria d'estats regulars, es multiplicaran enormement. També relaciona, en una llista, vint-i-un vicis que faculen tothom a identificar-los.¹¹³ Amb una perspicaç insinuació als colors de l'hàbit dels dominics, la profecia fa esment de les ambigües i hipòcrites «aus bicolores»,

105. *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, ff. 162b-163a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 38). Elena CÁNOVAS, Félix PIÑERO, Arnaldo de Vilanova. *Escritos condenados por la Inquisición*. Introducción, traducción y notas de Elena CÁNOVAS y Félix PIÑERO (Biblioteca de Visionarios, Heterodoxos y Marginados, 10), Madrid, Editora Nacional 1976, 78, tradueixen equivocadament («Et in revelatione que de celo missa fuit beato Cirillo in argenti tabulis, que est in ecclesia Dei preciosissima...»): «Y en la revelación que sobre el celo {sic!} le fue enviada desde el cielo en tablas de plata al bienaventurado Cirilo, que está depositada en la más fastuosa iglesia de Dios {sic!},...».

106. En aquest sentit vegeu: *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a; *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 46); i *Confessio Ilerdensis...*, Vat. lat. 3824, f. 175c.

107. *Confessio de Barcelona*, 112/5.

108. *Prima denuntiatio facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180d: «... in qua per dominum Iesum tempus Antichristi sub certis temporum differentiis aperte prenuntiatur».

109. *Confessio Ilerdensis...*, Vat. lat. 3824, f. 175c: «... in revelatione, quam Dominus Ihesus Christus per angelum suum misit beato Cyrillo heremite atque presbytero, que multum pretiosa est et sollemnis in ecclesia Dei, exprimit aperte Spiritus Sanctus...»; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 162d-163a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 38): «...per Spiritum Sanctum sub certo annorum numero annuntiatur, ibi etiam Spiritus Sanctus annunciat quod...».

110. *Confessio de Barcelona*, 112/6-7.

111. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, ff. 245d-246a.

112. *Carpinatio*, Vat. lat. 3824, f. 197c.

113. Segueix 2Tm III, 1-10.

expressió que Arnau de Vilanova aprofita per a denominar els seus detractors.¹¹⁴

L'oracle de Ciril és esmentat per primera vegada en l'*Eulogium...* i, tan bon punt s'endureix la polèmica amb els dominics, adquireix un protagonisme accentuat.¹¹⁵ L'oracle, més enllà de les dades estrictament apocalíptiques, incideix especialment en els vicis i la disbauxada conducta moral dels falsos apòstols en els temps finals.

La profecia del pseudo-Ciril és citada en onze ocasions que representen el 0,89%. En un primer moment, quan Arnau de Vilanova s'adona de les possibilitats que li ofereix aquest text per a atacar els dominics, pren el relleu als presagis de la sibil·la d'Eritrea, però poc després la seva referència és superada per la pseudo-Hildegarda, que li permet d'ésser encara més càustic envers els dominics. Constatem un to creixent en l'ús de la profecia de Ciril fins que en l'*Antidotum...* i en la *Confessió de Barcelona* s'estanca.¹¹⁶

3.4.2. *Expositio super Apocalypsi*

És citat en cinc ocasions. En la primera, afirma que Ciril, amb d'altres (Hildegarda, Joaquim de Fiore, Horòscop) dóna notícia dels temps finals.¹¹⁷ En les quatre restants, és aportat amb motiu de l'exegesi d'alguna paraula concreta. En la profecia de Ciril parla el mateix Jesús i és anomenada «revelació».¹¹⁸

114. Per al contingut de la revelació de Ciril vegeu, especialment: *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 162d-163a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 38); *Gladius...*, Vat. lat. 3824, 192a-b, 1071-1066 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 138); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a; *Confessio de Barcelona*, 112, 120-123.

115. En total cita onze vegades la profecia de Ciril (0,89%): *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, ff. 162d-163a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 38); *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, 167a-b (*Ibid.*, 46); *Confessio Ilerdensis...* Vat. lat. 3824, f. 175c; *Prima denuntiatio facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180d; *Gladius...*, Vat. lat. 3824, 187a-187d, f. 192a-b, 543-605, 1061-1068 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 121-123, 138); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 197c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239a (i el comentari de Gilbert a la profecia de Ciril: ff. 245d-246a); *Ad Benedictum XI*, Vat. lat. 3824, f. 212c, 606-608 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 211); *Confessio de Barcelona*, 112/ 2-10 i 120/6-123/15.

116. *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, ff. 162d-163a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 38); i *Gladius...*, Vat. lat. 3924, f. 187a-c, 543-605 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 121-123) són textos ben importants per a escatir el significat del concepte arnalldià de revelació.

117. *Expositio super Apocalypsi*, 105/316-319.

118. *Expositio super Apocalypsi*, 164/304-165/309: «Non enim dixit "ad desertum" vel "ad locum", nec "in deserto" vel "in loco", sed "in desertum" et "in locum", quoniam volatus cum dictis alis contrarius erat eorum saluti, quia non dabat exemplum humilitatis Christi et abiectionis temporalium: et hoc est quod Salvator exprimit in revelatione Cyrilli, ubi donum

3.4.3. Conclusions

Sorpren que en l'*Expositio super Apocalypsi* no trobem per a res la polèmica tan típica de les obres arnaldianes (1299-1305) entorn del valor de la profecia de Ciril.

En les obres indubtablement autèntiques d'Arnau de Vilanova és anomenat «beatum», «sent Ciril», «beato Cyrillo heremite atque presbytero»; en l'*Expositio super Apocalypsi*, simplement «presbyterus».

Arnau de Vilanova en les obres polèmiques sosté que la profecia va ésser enviada en taules d'argent; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai no esmenta aquest fet.

Arnau de Vilanova qualifica aquesta obra de «preciosissima» i «solempnissima», és a dir, justifica el seu valor i ús; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai no la justifica.

Arnau de Vilanova menciona el comentari de Gilbert; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, no.

En l'*Expositio super Apocalypsi*, la profecia de Ciril s'emmarca en el cinquè temps; Arnau de Vilanova s'hi referix amb els mots següents: «en tots los antichs monestirs de sent Benet»; «La qual revelació glosaren aquells mateixs doctors qui principalment glosaren la Bíblia»; fou comentada per Gilbert (qui segons Arnau de Vilanova és un «autor antic» —també n'és, però, Joaquim de Fiore tot i que pertany al «cinquè temps»—).

És molt significatiu que en l'*Expositio super Apocalypsi* s'hi diu que, segons la profecia de Ciril, l'expressió «coluber tortuosus» s'aplica al poble grec; en canvi Arnau de Vilanova, sense esmentar la profecia, aplica aquesta expressió als dominics.

praedictum vocat "virus prisci diadematis"; 167/384-387: «Propter hoc in revelatione Cyrilli solam ecclesiam latinam vocat Spiritus Sanctus "virginem" [cf. P. PIUR, *Oraculum Cyrilli cum expositione Abbatis Joachim*, dins K. BURDACH, *Vom Mittelalter zur Reformation*, II/4, Berlín 1912, 265, 283, 302], propter sinceritatem fidei, populum vero Graecorum et principem eius vocat "colubrem tortuosum"». [Cf. P. PIUR, *Ibid.*, 247-248, 270 i 309; Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, només qualifica de «coluber tortuosus» el seu adversari Joan Vigorós]; 210/178-211/183: «Et prius adversus proximos qui pungunt eos immediate; propterea dicit quod COMMANDUCAVERUNT, id est simul laceraverunt, LINGUAS SUAS, id est praecones proprii status qui arguebant eos (quia communi tractatu sive conatu vastabant, non solum detrahendo et diffamando, sed etiam corporaliter exterminando, prout legitur in Cyrillo) PRAE DOLORE, hoc est displicentia cordis»; 229/347-348: «... et hii (els deu reis carnals, simultanis a la vinguda de l'Anticrist) sunt illi qui designantur in revelatione Cyrilli per decem gades». En el mateix sentit, 235/122-126: «nam, ut ex revelationibus aliis colligitur, decem reges populi latini, designati per decem gades, ut supra fuit tactum, simul provocabuntur adversus eam, maxime quando sollemniter ipsam spiritualis Ecclesia, quae tunc praeerit, detestabitur, quod nichilominus palam fuit inchoatum tempore Bonifatii octavi».

Finalment, en Arnau de Vilanova la profecia de Ciril aconpleix dues funcions: refermar el càlcul de la vinguda de l'Anticrist i atacar els dominics amb els vint-i-un vicis; en l'*Expositio super Apocalypsi* serveix únicament per a interpretar coses (paraules) molt concretes.

3.5. Horòscop¹¹⁹

3.5.1. Obres arnaldianes polèmiques

Una sola vegada, en l'*Antidotum...*,¹²⁰ Arnau de Vilanova, juntament amb les revelacions de Joaquim, esmenta les d'Horòscop, les quals –assevera– «solempnes sunt in ecclesia Dei».

3.5.2. *Expositio super Apocalypsi*

Horòscop és anomenat dues vegades en l'*Expositio super Apocalypsi*. L'autor li atribueix l'esperit de profecia i el fa subjecte d'una revelació.¹²¹

3.5.3. *Comentaris*

Observem que tant l'*Expositio super Apocalypsi* com les obres arnaldianes polèmiques mencionen conjuntament Joaquim de Fiore i Horòscop.

Arnau de Vilanova, però, en les obres polèmiques, insisteix que «sunt solemnes»; en canvi l'*Expositio super Apocalypsi*, no.

119. Encara hi hauria una darrera citació coincident: Ricard de sant Víctor. Arnau de Vilanova, *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 155b-c, esmenta el seu comentari al llibre de Daniel; i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, 112/103, el tractat que comença per «Beniamin adolescentulus». Atès que són dues simples referències no podem establir una comparació.

120. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, 239a-b: «Item revelationi Horoscopi et revelationi Ioachim, que sollempnes sunt in ecclesia Dei, per quas aperta datur notitia de tempore illius. Et multis aliis particularibus, que non sunt ita famose ut ille».

121. *Expositio super Apocalypsi*, 105/316-319.

4. Les grans «absències»

4.1. *Les bíbliques: Daniel XII, 11; Actes I, 7; Mateu XXIV, 15; 2Tès II, 3-12; Ez IV, 6b*

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova hi ha uns textos bíblics repetits moltes vegades en cada obra: són els indicats en el títol, especialment Daniel XII, 11¹²² i Actes I, 7. Aquests textos bíblics constitueixen la base escripturística de les seves tesis apocalíptiques. Són omnipresents. Com ens podríem explicar que aquests textos no hi fossin citats si Arnau de Vilanova fos l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*? Simplement em sembla que no hi ha explicació possible.¹²³

4.2. Altres «absències» especialment significatives

És realment significatiu que l'*Expositio super Apocalypsi* no citi la *Glossa ordinaria*, sant Jeroni,¹²⁴ i la sibil·la d'Eritrea, fonts realment molt emprades per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques.

5. Autocitacions i referències personals

Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, manifesta una constant i gairebé obsessiva tendència a citar les seves pròpies obres i a exposar fets de la seva vida,¹²⁵ en canvi l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* manifesta una

122. En sentit estricte l'*Expositio super Apocalypsi* mai no cita Daniel XII, 11. Una sola vegada trobem una referència indirecta –i certament, amb un sentit i una projecció radicalment diferents– d'aquest text: 119/2-12.

123. És curiós que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* també empi el principi «dies per anys», molt utilitzat per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques, però que no refereixi la base bíblica: Ez IV, 6b.

124. La *Glossa ordinaria* i sant Jeroni són, després de la Bíblia i sant Agustí, les fonts més citades per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques.

125. *De tempore adventus Antichristi...*, 570-571 (Josep PERARNAU, *El text...*, 147): "...sicut iam plenius est expositum *Supra librum de semine Scripturarum*..."; en la *Protestatio*... trobem exposats els fets de París amb, és clar, totes les incidències personals. També en l'*Apellatio*... (i amb referències personals despectives [«vermis...»]); *De mysterio cymbalorum*, 16-17 (Josep PERARNAU, *El text...*, 54): Arnau de Vilanova és «catulus» i «psitacus» del Romà Pontífex; 939-940 (*Ibid.*, 102): "Nam ego, qui sum vermis et non homo..."; en les epístoles que acompanyaren la *Philosophia*... constantment hi ha referències personals; *Apologia*..., Vat. lat. 3824, f. 140a-b: recorda els fets de París; Vat. lat. 3824, f. 142b: Arnau havia introduït la

inclinació contrària: no menciona cap obra pròpia i no explica fets de la seva vida.¹²⁶

posició d'Agustí condicionalment; f. 147c-d: «que Arnau s'ocupi de medicina!» —li diuen—; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 160b-d (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 33-34): el motiu de l'*Eulogium...*; en les introduccions i els finals de les denúncies de Girona repetidament trobem al·lusions a fets personals; *Confessio Ilerdensis...*, Vat. lat. 3824, f. 175b: Arnau de Vilanova recorda que ja ha escrit altres obres sobre el mateix tema tractat en la *Confessio Ilerdensis...*; *Philosophia...*, *Apologia...* i l'*Eulogium...*; f. 177c-d: recorda els fets de Girona; f. 178d: es refereix a la *Philosophia...*; f. 179c: es refereix a altres "edicions"; les confessions de Marsella són plenes de referències personals; en les confessions de Marsella menciona sovint les seves obres anteriors; *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 182b-d (Cosimo REHO, *La polemica...*, 106): esmenta la relació amb Martín d'Ateca; f. 183a (*Ibid.*, 108): recorda obres anteriors sobre els falsos apòstols: de la *Philosophia...* a la *Confessio Ilerdensis...*, entre les que destaquen l'*Apologia...* i l'*Eulogium...* (amb les denúncies de Marsella); f. 183b (*Ibid.*, 109): rememora el càlcul del *De mysterio cymbalorum*; f. 186d, 502-511 (*Ibid.*, 120): es refereix a l'*Eulogium...* i a les obres de Girona; f. 187c, 543-546 (*Ibid.*, 121): els adversaris d'Arnau ataquen l'*Eulogium...* (revelació de Ciril); f. 188a, 641-651 (*Ibid.*, 124-125): noves referències a l'*Eulogium...*; f. 188b, 675-676 (*Ibid.*, 126): referència al *De mysterio cymbalorum* i a les denúncies de Girona; f. 189c, 780-781 (*Ibid.*, 129): al·ludeix l'*Eulogium...*; f. 189d, 821-822 (*Ibid.*, 130): al·ludeix l'*Eulogium...*; f. 190a, 843-845 (*Ibid.*, 131): esmenta l'*Apologia...*; f. 190c, 885-887 (*Ibid.*, 132): menciona l'*Apologia...*; *Denuntiatio secunda facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 192d-193a: referència al *Gladius...*; *Ibid.*: dóna diferents notícies sobre la seva persona; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 193c: recorda que el seu adversari ha escrit una obra contra el *De mysterio cymbalorum*; f. 193d: es refereix a obres anteriors; f. 194a: al·lusió del *De mysterio cymbalorum*; f. 195b: referència al *De mysterio cymbalorum*; f. 195d: menció del *De mysterio cymbalorum*; f. 196a: record del *Gladius...*; f. 196b: citació del *De mysterio cymbalorum*; f. 196c: referència a les denúncies de Girona; f. 197a: indicació de l'*Eulogium...*; f. 197b-c: menció de la *Philosophia...*; f. 197d: referència a l'*Apologia...* i a la *Confessio Ilerdensis...*; f. 198d: citació del *De mysterio cymbalorum*; f. 199c: al·lusió al *De mysterio cymbalorum*; f. 200c: mencions al *De mysterio cymbalorum* i al *Gladius...*; f. 201b-c: referències al *De mysterio cymbalorum* i a l'*Apologia...*; f. 201c-d: explica la seva relació amb la Santa Seu; *Tertia denuntiatio facta Massiliae*: és plena de referències a obres anteriors; *Protestatio, presentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, Vat. lat. 3824, f. 209b (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 207): esmenta la *Philosophia...*, l'*Apologia...* i l'*Eulogium...*; *Protestatio facta Perusii*: gairebé tota aquesta obra és una exposició de fets personals; *Ibid.* (Heinrich FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz' VIII. [Vorreformationsgeschichtliche Forschungen, II]*, Münster, Aschendorff 1902, cxciv-cxcv): recorda les obres presentades; *Allocutio christini...*, 233 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini...» d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI [1992], 96): referència al *Dialogus (Alphabetum catholicorum...)*; 512 (*Ibid.*, 117): referència al *De prudentia...*; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 237c-d: explica els atacs de Martín d'Ateca; recorda els fets de Perusa. Rememora també els anteriors adversaris; f. 238d: recorda el *Gladius...*; *Ibid.*: al·lusions constants a obres anteriors; f. 245a-b: Martí d'Ateca va anar a la cel·la d'Arnau de Vilanova; *Confessio de Barcelona*, 101-104: Arnau de Vilanova fa la "història de la polèmica"; 106/15-17: la *Confessio Ilerdensis...*; 135/5-9: es refereix a les obres anteriors; *Praesentatio facta Burdegaliae*: exposa molts fets passats. Menciona, també, les obres escrites darrerament; Vat. lat. 3824, f. 157c-d: els metges també poden escriure sobre teologia.

126. Només he trobat aquestes possibles referències, certament molt indirectes: *Expositio super Apocalypsi*, 88/281: «ET SACERDOTES, id est sacrificantes ei nosmetipsos» (molt pro-

6. Conclusions

A part de les diferències «formals» —d'altra banda molt reveladores car solen ésser inconscients—, observem que, en general, les citacions de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova no coincideixen gaire amb les de l'*Expositio super Apocalypsi*: no trobem en aquesta obra ni les referències a autors i fonts antics, patristics —sant Jeroni, per exemple— o escolàstics —*Glossa ordinaria*— freqüents en les obres d'Arnau de Vilanova, ni —almenys en un sentit equiparable— els grans textos bíblics —Daniel XII, 11 o Actes I, 7— que havien servit de fonament a les tesis apocalíptiques d'Arnau de Vilanova.¹²⁷

Algunes fonts coincideixen: les anomenades «revelacions extraordinàries». Aquestes ens manifesten alguns punts en comú. Però fins i tot en aquestes —a més de les circumstàncies que ja hem anat comentant— són ben paleses algunes diferències remarcables: per exemple, el fet que en l'*Expositio super Apocalypsi* no sigui ni tan sols esmentada la sibil·la d'Eritrea o el fet que Arnau de Vilanova sempre intenti de justificar el sentit i valor d'aquestes fonts i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no.

Hom constata, també, maneres de fer diverses: mentre Arnau de Vilanova en les obres polèmiques s'autocita constantment i esmenta fets de la seva vida, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* roman més enllà del text, encobert per una desitjada discreció.

IV. ANÀLISI I COMPARACIÓ DELS ARGUMENTS

En aquest apartat tractaré de comparar les diferents tècniques argumentatives usades per l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* amb les de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova. A fi de dur a terme aquest objectiu, en un primer moment estudiarem els arguments de l'*Expositio super Apocalypsi* i posteriorment farem la confrontació pròpiament dita.¹²⁸

bablement «sacerdot» no es refereix al ministeri ordenat, sinó al de tot fidel); i 217/391-392: «...sicut in nostro vulgari "quintale"».

127. No observem en l'*Expositio super Apocalypsi* rastres de la polèmica escatològica: ni en els textos que he mencionat ni en el valor i sentit de la revelació de Ciril.

128. Quant a la denominació, classificació i descripció dels arguments sempre que he pogut he seguit la meua tesi *La polèmica escatològica...*, 319-361. Vegeu també Ch. PERELMAN, L. OLBRECHTS-TYPECA, *Tratado de la argumentación. La nueva retórica*. Traducción española de Julia SEVILLA MUÑOZ (Biblioteca Románica Hispánica, III. Manuales, 69), Madrid, Ed. Gredos 1989.

1. Anàlisi dels arguments de l'*Expositio super Apocalypsi*

1.1. *Reflexions de tipus gramatical*

En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem diverses modalitats de reflexions gramaticals: principis exegetics o gramaticals, de caràcter general, que serveixen de base a futures reflexions argumentatives; tècniques de contrast, en les més sovintejades de les quals l'autor exposa el sentit correcte d'una paraula o expressió per matisar-lo —o simplement per contraposar-lo— amb un d'equívocat («non dixit... sed»); i finalment, tècniques encaminades a fer explícit un significat implícit («quasi dicat»).

1.1.1. *Principis generals i argumentacions gramaticals*

Tot i que l'autor, almenys en un pla teòric, admet el sentit literal i l'al·legòric,¹²⁹ la majoria d'aquestes reflexions tracten d'esbrinar l'exegesi correcta de determinades expressions literals i de buscar-ne la interpretació més adequada. Establert el principi bàsic, que podem sintetitzar en la frase «en la Bíblia no hi ha res d'ociós sinó que tot té un sentit, una causa, un perquè»,¹³⁰ l'autor es proposa de dilucidar el sentit correcte de determinades expressions i de rebutjar les inadequades.

129. *Expositio super Apocalypsi*, 79/2-80/84: en la glossa d'Ap V, 1, «SCRIPTUS INTUS ET FORIS ET SIGNATUS SIGILLIS SEPTEM», aprofita l'ocasió per reafirmar els dos sentits de l'Escriptura: el literal («intus») i el místic («foris»).

130. *Expositio super Apocalypsi*, 16/349-353: «Expositores enim sacrae paginae prae oculis habere debent istud assidue, quod eloquia sacra, nisi per scriptores aut translatore fuerint vitiosa, rectissima sunt et propriissima; propterea nos ad recte loquendum regulare per illa debemus, et nostros conceptus atque conceptuum sermones illis conformare»; 18/435-19/440: «Aliud vero inconueniens quod inculcatur est abusus divini sermonis: ille namque sermo est maxime abusivus, qui contradictionem implicat: dicere namque quod dixit, aliqua fieri cito, respectu aeternitatis, hoc est dicere quod comparavit non comparabilia, quia omne tempus quantumcumque breve habet extensionem, aeternitas vero nullam, et sic dicere illud est dicere quod Deus abusive loquatur»; 65/395-66/414: «Non est autem existimandum quod ista locutio sit reciproca, scilicet ut hoc: *Sum dives* etcetera reflectatur ad dicentem; quia tunc superflueret omnino ista coniunctio *quod*: nam plena et propria sive recta locutio esset ista: *Dicis*, videlicet de te, *sum dives* etcetera; in reciproca vero locutione nullum medium cadit inter loquentem et eum qui loquitur de se ipso; unde, cum hic ponatur illa coniunctio, et in eloquiis Dei nedum dictio sed etiam minima litterarum ut iota vel apex non sit otiosa, constat quod illa locutio est transitiva, non tamen prout transit a Christo increpante ad dictum increpati de se loquentis, quia tunc necessario dixisset: "*Dicis quod es dives*", sed est transitiva, prout transit ab increpato ad Christum, sic scilicet: *Dicis* de me *quod sum dives* etcetera. *Expositio* quidem recta non est absolute illa quae verum dicit, sed illa quae dicit verum pertinens et consonans

Ultra les que exposen els principis, algunes d'aquestes reflexions són de caràcter molt general, com per exemple:

- a) les que tracten de les llengües bíbliques,¹³¹
- b) o de la seva aplicació pràctica,¹³² però la majoria proven d'aclarir:
- c) el significat correcte d'una paraula¹³³

litterae; et ideo, sicut in regulis supra patuit, si per expositionem aliquid excludatur a littera divini eloquii, iam non exponitur sermo Dei, sed proprius, scilicet qui textitur a proprio conceptu: quod est contra praeceptum editoris dicentis: *Ignitus est sermo Dei; ne addas quicquam verbis illius, et arguaris inveniarisque mendax*; totum vero id dicitur addi, quod vis litterae manentis in sua integritate nequit sustinere. Per predictam autem expositionem litteralis integritas custoditur»; 91/395: «Deus vero nichil facit frustra».

131. *Ibid.*, 5/1-11: «Quorum primum est profunditas ignorata revelandorum, ad quam designandam dicit quod praesens scriptura, est supple, APOCALYPSIS, id est revelatio; sed ideo posuit graecum pro latino, sive ignotum pro noto, ut innuat quod est de occultis vel ignotis aut profundis mysteriis: sicut enim hebraea vocabula miscentur interdum latinis in sacris eloquiis, ad excitandam reverentiam devotionis in auditoribus, quoniam hebraea lingua fuit idioma nostri Salvatoris et Matris eius, ita graeca vocabula cum latinis designant profundam sapientiam et occultam: graecorum enim, ut ait apostolus, fuit sapientiam quaerere sive investigare».

132. *Expositio super Apocalypsi*, 16/377-17/396 [*ego sum alpha et o* –Ap I, 8–]: «nam in alphabeto Graecorum prima litterarum est alpha, et ultima O magnum, cuius figura hic ponitur, quasi dicat: Nemo se debet retrahere ab eloquiis divinae revelationis, quia Deus, qui est fidelis in verbis suis et omnipotens in virtute, sicut manifestabit in sui adventu omnibus creaturis, promittit exhibere seipsum in adiutorem cunctis recipientibus eloquia suae revelationis ex devota memoria. Per hoc quod absolute testatur se fore principium et finis omnium entium, hic etiam specialiter protestatur quod est principium et finis totius notitiae scripturarum, per hoc quod se ipsum comparavit primae et ultimae litterae alphabeti: nam, cum litterae alphabeti sint prima elementa vel semina scripturarum, ita quod nulla scriptura stat nec intelligitur sine illis, patet quod qui est primum et ultimum alphabeti est principium et finis intelligentiae scripturarum; et haec est ratio propter quam non solum dixit quod erat principium et finis, sed etiam primum et ultimum alphabeti. Per hoc etiam declaratur una de causis propter quas hic de Graecorum alphabeto fecit specialiter mentionem, quoniam inquirendo et investigando sapientiam absolute fuerunt primi famosiores totius orbis. Alia vero causa est quoniam in ecclesiis ad quas primitus haec scriptura dirigebatur populus Graecorum notabilior erat»; 258/178-179: «ET ASCENDERUNT: praeteritum pro futuro ponit in certitudinem prophetiae, ut exponit Dominus in revelationibus Hildegardis».

133. *Expositio super Apocalypsi*, 17/401-19/461: llarga reflexió sobre el sentit de *cito* de la frase «per angelum suum quae oportet fieri cito»; 138/238: «ET ("et" pro "id est")»; 139/259-261: «ET CETERI. Per copulativam enim dictionem coniungit hoc ad id quod immediate dixerat, quod supradicti nocent in hiis capitibus quae dixerat»; 152/167: «ET TEMPUS (et pro "id est advenit tempus")»; 156/46-52: «Patet etiam quare dixit clamabat in praeterito imperfecto, et cruciatur in praesenti: non enim ignorans vim copulativae, coniunxit

d) o expressió,¹³⁴

e) o de desestimar els incorrectes, si no concorden amb l'Escriptura.¹³⁵

tamen diversa duo tempora; sed, ut innueret quod desiderium pariendi et clamor praedicationis (tanquam ad pariendum imperfecta) praetereunt sive interrumpi possunt, sed cruciatus praedictus (tanquam perfectus) debet semper esse praesens sive continuus, et sic retorsit copulativam ad sensum spirituales et non litterales»; 166/356-365: «Secundum est quod superius per tempus alimenti, quod est trium annorum et dimidii, non intellexit doctrinam a Christo datam in tribus annis et dimidio suae praedicationis; quia, cum idem tempus exprimat hic cum hac praepositione per, dicendo *per tempus et tempora*, clare designat quod illud tempus mensura est alimenti et non materia: nam licet ablativus, cui nulla praepositio adiungitur, possit denotare materiam actionis vel instrumentum, ut cum dicitur: Iste mundatur aquis aut spongia, tamen accusativus cum hac praepositione *per* numquam designat materiam; proinde hic patenter exponit quod supra per ablativum non intellexit materiam alimenti, sed tempus mensurans».

134. *Expositio super Apocalypsi*, 174/178-182: «QUAE HABET PLAGAM GLADII ET VIXIT. Hic Spiritus Sanctus apertissimam fecit transpositionem, quia secundum rationem historiae debuit dicere quod "habuit plagam et vivit"; et tamen dicit oppositum, ut innuat quod omnes praedicti transponent sive subvertent in suis sermonibus veritatem»; 186/160-165: «QUAE POTAVIT, id est valde imbuere sive replevit, OMNES GENTES, id est amatores huius saeculi, VINO IRAE SUAE FORNICATIONIS, id est amore temporalium deliciarum, qui nascitur de odio spiritualis vitae; et ad haec designanda dixit non solum *vino fornicationis*, sed *vino irae* etcetera»; 212/223-236: «Qui autem intellexerunt hic per reges orientales principes infidelium gentium venturos de partibus ultramarinis ad exterminandum corporaliter carnalem Ecclesiam, non consideraverunt vim et proprietatem divini sermonis. Primo quia non dicit *regibus* "venientibus aut venturis" *ab orto solis*, sed *regibus ab ortu* etcetera. Secundo quia causam non exprimunt, propter quam hic potius quam in aliis huius libri partibus debeat intelligi sermo Dei ad litteram. Tertio quia non convenit infidelibus quod absolute dicantur *reges ab ortu solis*. Quia tamen ruinam Ecclesiae carnalis arbitrantur debere fieri per potentiam bellatorum huius saeculi et non per auctoritatem ecclesiasticam, non est mirum quod in tam rudem imaginationem ceciderint, ut assererent exterminatores de ultramarinis partibus adventuros. Et quia passus iste maximus introitus est ad ea quae sequuntur usque ad finem sextae visionis, et hic defecerunt, clausus est eis in sequentibus proprius intellectus»; 222/102-112: «Quod nomen habet significationem clausam: quantum ad litteram enim significat illam antiquam *Babylonem* Chaldaeorum sive Nabuchodonosor; sed spiritualiter significat omnem multitudinem vitae inordinatae. Sic ipsa ecclesia carnalis est *mysterium*: quia, licet realiter sit quaedam multitudo inordinate viventium in populo christiano, tamen figura est inordinatae multitudinis quorumcumque infidelium et etiam daemonum; et quod figura sit talium multitudinum, legitur in aperta conversatione. Propter hoc dixit quod in fronte eius erat scriptum nomen *mysterium*, et non "mysticum" nomen, quia non solum famosa noticia suae deordinationis est evidens in ipsius conversatione seu vita, sed etiam praedicta figuratio»; 289/258-276: sentit del «TEMPUS ENIM PROPE EST» i «QUI NOCET».

135. *Expositio super Apocalypsi*, 8/117-9/123: «Secundo quia, si de Spiritu Sancto voluisset hic loqui sub illa intentione quam dicunt illi expositores, proprius expressisset dicendo "a Spiritu septiformi" quam *a septem spiritibus*; unde, cum illud non dixerit et cum secundum illum modum intellexisse dicatur, aperte supponitur vel includitur quod aut editor huius scripturae, scilicet Spiritus Sanctus, nesciverit proprie loqui, aut elegerit modum valde

1.2. «Non dixit... sed...»

Aquesta estructura, certament molt emprada, permet a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* de mostrar la coherència de l'exegesi més idònia d'un pas bíblic («sed») a partir d'una confrontació d'allò que diu amb allò que no diu («non dixit»). Aquesta tècnica argumentativa es basa en el principi, ja esmentat, que tot en la *Bíblia* té un perquè: si l'autor sagrat va escollir una paraula o un temps verbal o un determinat ordre sintàctic en comptes d'altres, no és gratuït.

improprium, quae sunt absurda»; 11/195-203: «Quinta dignitas est magnificentia sublimantis excellenter dilectos suos, propter quod dicit quod FECIT NOS REGNUM ET SACERDOTES DEO ET PATRI SUO, retorquendo pronomen hoc ad utrumque, scilicet ad Deum et Patrem; aliter non posset inconueniens evitari: nam, si dicatur quod per Patrem intellexit personam Patris in Trinitate, tunc aut per Deum intellexit eandem, et sic erit sermo nugatorius, aut alias duas personas a Patre, et tunc erit abusivus ac ridiculosus propter praeposterationem; quia, ubi agitur de Trinitate divina, ridiculum est et abusivum Patri praemittere personas procedentes ab eo»; 15/342-348: «Quantum igitur principalis exigit intellectus, nequit in proposito dici quod per hoc, *scilicet plangent se super eum*, nichil aliud intelligat nisi hoc, scilicet "plangent se propter offensas" vel "super offensis" quas intulerunt ei; quia per hunc sermonem expositivum non solum mutatur modus, quando mutatur *super* in "propter", sed etiam res, quando li *super eum* mutatur in "super offensis". Sed dicendo ut supra, nulla fit mutatio in re vel in modo» [Ap I, 7]; 70/45-55: 45-53: «ET SUPRA SEDEM SEDENS, quasi dicat: Vidi sedentem in sede firma et ordinata. Quae sedes aliquando hic nominatur sedes, ad designandum tranquillitatem sedentis, qui residendo quiescit in ea; quandoque vero thronus, ad designandum excellentiam sedentis, quod regalem scilicet habeat dignitatem. Sedes autem, in qua Deus residens ordinat et componit omnia, est aeterna providentia, ut supra fuit expositum secundum generalem intellectum istius libri; sed secundum particularem intellectum huius capituli et sequentis est etiam sedes eius Virgo virginum»; 54-55: «Omnes vero alii sensus ab hiis dissonant litteralibus eloquiis huius libri...»; 57-62: i així és exclòs que "sedes" significui «tota Ecclesia militans» ja que «seniores mittebant coronas ante thronum», «et esset ridiculum dicere quod ipsi pro honore suo referrent gratias»; 63-65: que significui «Sacra Scriptura» ja que «Deus ostendatur ut tenens eam in manu, sedendo in dicta sede»; 66-69: o que significui «humana natura in Christo» ja que «Christus egredietur de medio throni»; 71/75-82: «Circa talem vero impertinentiam expositionum antiquarum ostendendam amodo stilus praesentis expositionis non immorabitur, quia per scientiam regularum et exempla iam hic praemissa clarissime poterit a quocumque intelligente perpendi: facile siquidem est diligenter consideranti videre an sensus datus consonet toti litterae, vel partim dissonet; nam de illo qui discrepat proprie nequit dici quod sit expositio, sed quaedam particularis adaptatio, et tales sensus dati fuerunt expositoribus potius ad exercitium quam ad certitudinem».

1.2.1. *Les referències*

Expositio super Apocalypsi, 7/62-63, 8/101-103, 8/103-106, 14/289-296, 14/312-15/319, 21/515-518, 29/775-780, 30/787-791, 30/791-792, 37/16-17, 37/17-18, 39/71-72, 54/56-57, 54/63-64, 55/89-94, 44/94-96, 56/98-100, 56/108-109, 59/206-208, 64/365-372, 64/372-375, 66/428-429, 67/447-449, 78/282-283, 84/145-148, 84/171-85/178, 89/332-336, 97/70-72, 103/246-251, 105/326-329, 107/361-365, 113/128-130, 115/202.204-205, 118/282-285, 126/76-78, 121/78-80, 125/196-198, 128/304-129/313, 137/195-201, 141/11-14, 149/74-76, 149/83-87, 151/128-130, 159/126-128.131-132, 159/138-140, 160/173-175, 162/230-232, 162/233-238, 162/245-163/247, 164/300-165/309, 165/332-340, 166/369-371, 171/66-69, 171/69-71, 171/89-93, 173/129-131, 174/168-171, 182/46-51, 182/54-56, 184/98-101, 187/211-215, 189/257-260, 191/340-342, 193/383-386, 194/430-195/442, 202/172-174, 205/24-206/28, 206/30-32, 208/107-110, 209/139-151, 216/346-348, 216/369-372, 221/67-69, 221/73-75, 221/85-86, 221/87-89, 222/98-100, 225/192.194-198, 226/239-241, 227/260-261, 228/294-296, 229/322-323, 233/66-70, 233/81-83, 234/93-98, 237/210-214, 241/312-315, 243/8-11, 244/39.42-44, 258/170-173, 263/70-73, 263/93-264/97, 268/244-247, 271/327-331, 277/527-531, 278/579-581, 279/615-618, 283/71-77, 285/124-126, 287/209-212, 288/223-226, 288/241-289/246, 289/248-254, 291/337-339.

1.2.2. *Distribució*

En total comptem cent quatre casos de «non dixit... sed...», que podem distribuir de la manera següent:¹³⁶

1. Diferències de cas: *Expositio super Apocalypsi*, 7/62-63 (Christo/Christi), 14/312-14/319 (pro eo vel sub eo/super eum), 118/282-285 (in eis/super eos), 121/78-80 (altari/ante altare), 164/300-165/309 (ad desertum, ad locum, in deserto, in loco/in desertum), 165/332-340 (ante faciam *sic!*, longe a facie, ut protegatur a facie/a facie), 171/89-93 (mensibus/menses), 193/383-386 (de terra, in terra/in terram), 205/24-206/28 (in hominibus/in homines), 216/369-372 (ad memoriam/in memoria), 226/239-241 (brevis tempore/breve tempus).

¹³⁶. En primer lloc posaré el terme imaginari («non dixit») i en segon lloc el real («sed...»). Cal tenir en compte que una mateixa referència pot contenir més d'una distinció.

2. Diferències de gènere i/o de nombre: *Expositio super Apocalypsi*, 14/289-296 (in nube/cum nubibus), 54/56-57 (ceteros/cetera), 56/108-109 (in albo/in albis), 128/304-129/313 (caeli/caelum), 137/195-201 (in hora et die/inter horam et diem), 160/173-175 (ipsa pasceret se/ipse pasceret eam), 187/211-215 (tormenti/tormentorum), 221/87-89 (in manibus/in manu), 229/322-3233 (haec/hii), 258/170-173 (eas/eos), 287/209-212 (servo/servis), 291/337-339 (vobis/tibi).

3. Preposicions: *Expositio super Apocalypsi*, 14/289-296 (in nube/cum nubibus), 14/312-14/319 (pro eo vel sub eo/super eum), 59/206-208 (in hora/ab hora), 118/282-285 (in eis/super eos), 121/78-80 (altari/ante altare), 137/195-201 (in hora et die/inter horam et diem), 159/138-140 (ad solitudinem/in solitudinem), 164/300-165/309 (ad desertum, ad locum, in deserto, in loco/in desertum), 165/332-340 (ante faciem, longe a facie, ut protegatur a facie/a facie), 171/66-69 (ad mortem/in mortem), 173/129-131 (ad captivitatem/in captivitatem), 193/383-386 (de terra, in terra/in terram), 209/140-142 (supra, in/super), 216/369-372 (ad memoriam/in memoria), 263/70-73 (in hominibus/cum hominibus).

4. Temps verbals: *Expositio super Apocalypsi*, 8/101-103 (fuit/erat), 21/515-518 (videbis/vides), 54/63-64 (invenio/inveni), 64/372-375 (evomam/incipiam evomere), 162/233-238 (qui accusat/qui accusabat), 174/168-171 (seducet/seducit), 206/30-32 (habebant/habent), 227/260-261 (vadet/vadit), 228/294-296 (habebunt/habent), 278/579-581 (erit/est), 288/241-289/246 (ne signes/ne signaveris).

5. Persones: conjugació dels verbs: *Expositio super Apocalypsi*, 37/16-18 (haec dico/haec dicit), 285/124-126 (erit/erunt).

6. Diferència de lèxic (verbs): *Expositio super Apocalypsi*, 8/103-106 (futus/venturus), 56/98-100 (dissipaverunt/inquinaverunt), 66/428-429 (praecipio/suadeo); 67/447-449 (lava/unge); 78/282-283 (dedissent/darent), 103/246-251 (dabant vel perhibebant/habebant), 149/74-76 (est necessarium/oportet), 225/192.194-198 (adhaerebunt/mirabuntur), 233/81-83 (videt, intuetur, scit/recordatus), 263/93-264/97 (quae praecesserunt/quae prima fuerunt), 283/71-77 (dans, proferens/reddens).

7. Diferència de lèxic (substantius i expressions): *Expositio super Apocalypsi*, 30/787-791 (ad lumbos/ad mamillas), 55/94-55/96 (homines aut fideles/nomina), 64/365-372 (de corde/de ore), 84/145-148 (sigilla/signacula),

125/196-198 (grando/sanguis), 149/83-87 (in vinum/in sanguinem), 151/128-130 (homines/nomina hominum), 166/369-371 (tanquam fontem/tanquam flumen), 189/257-260 (littera/spiritus), 194/438-442 (botros calcari/lacum) 202/172-174 (irae/iracundiae), 221/73-75 (deaurata/inaurata), 221/85-86 (scyphum/poculum), 222/98-100 (mysticum/mysterium), 233/66-70 (vocem/angelum), 234/93-98 (supplicia/duplicia), 237/210-214 (desiderii tui/desiderii animae tuae), 241/312-315 (mola/lapis), 268/244-247 (duodecim tribus/nomina duodecim tribuum), 271/327-331 (quadrata est/posita in quadro), 277/527-531 (in duodecim portis sint duodecim margaritae/duodecim portae sunt duodecim margaritae per singulas), 289/248-254 («non dixit tantum verba libri sed verba prophetiae»).

8. Diferència de lèxic (adjectius): *Expositio super Apocalypsi*, 30/791-792 (pellicea/aurea), 39/71-72 (parva/pauca), 159/126-132 (elevatus/raptus), 221/67-69 (vestita vel induta/circumdata).

9. Diferència de lèxic (pronoms, combinació de pronoms, adjectius...): *Expositio super Apocalypsi*, 97/70-72 (aliud/secundum), 113/128-130 (ex quacumque/ex omni), 126/76-78 (alter/alius), 141/11-14 (alterum/alium), 160/173-175 (ipsa pasceret se/ipse pasceret eam), 162/245-163-247 (nos/ipsi), 184/98-101 (alium/alterum), 191/340-342 (alius/alter), 208/107-110 (alium/alterum), 216/346-348 (quantus/qualis).

10. Diferències de participis: *Expositio super Apocalypsi*, 37/16-17 (missi/mit-tentis), 159/126-132 (elevatus/raptus), 221/67-69 (vestita vel induta/circumdata).

11. Valor d'una presència:¹³⁷ *Expositio super Apocalypsi*, 29/775-780 (Filium hominis/«similis» ei), 84/171-85/178 (occisum/tanquam occisum), 171/69-71 (occisum/quasi occisum), 182/46-51 (citharizantium/citharoedorum citharizantium), 182/54-56 (novum/quasi novum), 243/8-11 (vocem magnam/quasi vocem magnam), 244/39.42-44 (vocem/quasi vocem).

12. Valor d'una absència:¹³⁸ *Expositio super Apocalypsi*, 55/89-94 (in te/...), 89/332-336 (omnia quae in eo sunt/quae in eo sunt), 115/202.204-205 (throne seniorum et animalium/throne), 162/230-232 (unde/...), 165/332-

137. Mitjançant aquestes distincions l'autor fa adonar de la importància que pot tenir una paraula del text, que normalment matisa el sentit general. Per mostrar aquest valor la confronta amb el text imaginari («non dicit...») sense aquesta paraula.

138. És el cas invers de l'anterior: l'autor crida l'atenció sobre la manca de matís.

340 (ante faciam, longe a facie, ut protegatur a facie/a facie), 279/615-618 (per diem et noctem/per diem), 288/223-226 (est, erit/...); 291/316-31: «[foris] eicientur vel remanebunt aut stabunt»/ «foris absolute».

1.2.3. *Comentaris*

Troblem en l'*Expositio super Apocalypsi* una gran abundància d'arguments que reproduïxen l'esquema «non dicit... sed»; abundor que ens porta a concloure que aquest tipus de raonament és molt propi del seu autor.

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mostra un gran domini del llatí sia per la gran quantitat de matisos tècnics que introdueix, sia per l'ús exhaustiu de totes les parts de la gramàtica,¹³⁹ sia per les poques repeticions de les distincions introduïdes.¹⁴⁰

En l'*Expositio super Apocalypsi* l'esquema és molt rígid, sense que normalment s'introdueixin canvis d'ordre: se sol repetir de la mateixa manera. Això no obstant, és freqüent que l'autor faci servir el present, en comptes del pretèrit, per a conjugar el verb «dicere».

1.3. «*Quasi dicat...*»

1.3.1. *Les referències*

Expositio super Apocalypsi, 5/20-24, 7/65-66, 13/277-280, 16/363-364, 16/377-17/383, 33/916-34/920, 34/925-928, 37/11-15, 37/21-27, 39/67-70, 40/109-111, 45/260-266, 50/413-414, 50/415-416, 51/434-438, 51/463-52/466, 55/88-89, 63/330-331, 63/340-342, 65/379-382, 66/418-419, 69/9-12, 70/45-46, 72/124-126, 78/283-284, 79/3, 83/139-141, 89/263-268, 89/307-310, 102/221-230, 105/326-329, 107/361-365, 107/365-371, 108/417-418, 114/169-170, 127/264-267, 132/52-54, 134/112-114, 138/236-240, 143/72-75, 187/194-200, 187/219-188/225, 190/289-292, 200/94-99, 200/122-201/124, 206/32-37, 206/46-51, 208/99-101, 209/124-127, 211/184-189, 213/255-257, 215/326-328, 217/380-381, 223/141-144, 224/186-189, 225/202-207, 225/217-221, 226/239-244, 228/306-309, 228/315-317, 229/326-328, 229/333-335,

139. Com hom pot veure, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* empra habitualment distincions de totes les parts de l'oració i de tots els aspectes de morfologia gramatical.

140. Les repeticions que he trobat són les següents: homines/nomina, dues vegades; alius/alter, quatre vegades; i ús del «quasi» en contextos diferents, quatre vegades.

232/27-28, 233/88-234/90, 234/111-113, 237/200-203, 237/208-209, 238/225-231, 242/359-361, 242/361-366, 242/18-22, 246/124-129, 248/172-177, 249/218-222, 255/81-85, 263/73-78, 264/123-127, 265/139-141, 267/194-199, 273/395-403, 278/574-578, 289/258-260, 290/284-289, 291/340-342.

1.3.2. *Comentari*

En l'*Expositio super Apocalypsi*, observem una forma d'argumentar, o millor dit, de fer exegesi que se serveix del «quasi dicat». És molt emprada –vuitanta-tres vegades–, té una estructura molt rígida i la seva funció consisteix, bàsicament, a explicar –fer més intel·ligible– un text bíblic.

1.4. *Analogies*

Troblem en l'*Expositio super Apocalypsi* dos tipus d'analogies. Unes que tenen un valor doctrinal perquè responen a unes idees característiques i típiques de l'autor, i unes altres que tenen un caràcter més circumstancial i serveixen normalment per a explicar i il·lustrar un tema determinat.

D'entre les que posseeixen un valor doctrinal esmentem les que responen a la relació Crist-cristià/església (algunes d'aquestes també poden ésser anomenades argumentacions pel model o per la prefiguració);¹⁴¹ a l'apropiació

141. *Expositio super Apocalypsi*, 5/12-24: «Secundum est excellens dignitas revelantium, ad quos exprimendos subiungit quod revelatio est IESU CHRISTI, quem ideo primo nominat, tum quia proximum caput est Ecclesiae ac per ipsum immediate suscipit influentias gratiarum a Deo, qui est primum caput eius ut fontalis origo ipsarum, tum quia per meritum Iesu Christi, ut hominis, a Deo conceduntur eidem. Non solum autem Christus est caput Ecclesiae propter influentiam, sed etiam propter conformem eminentiam: est enim per naturam humanam conformis Ecclesiae, cumque sit in eo suprema, recte capitis habet nomen. Quoniam igitur influentia Christi ad Ecclesiam fontaliter sive originaliter a Deo procedit, tum quia ipse ex Deo, tum quia est filius Dei, tum quia ipse est personaliter Deus, subiungit: QUAM DEDIT ILLI DEUS, quasi dicat: Christus, qui revelator est hic descriptorum, revelat ea per virtutem deitatis»; 29/775-780: «ET, vidi inquam, IN MEDIO SEPTEM CANDELABRORUM AUREORUM SIMILEM FILIO HOMINIS: non dixit "Filius hominis", sed *similem* ei, ut innuat quod visa quae hic describuntur non tantum conveniunt Christo, sed etiam ministris revelationum suarum imitantibus eum, sive in forma personalis apparitionis imitentur ut figurans qui Ioanni apparuit, sive in zelo et conversatione ut figuratus»; 35/961-972: «Omnis igitur vicarius vel minister Christi qui voluerit similis esse Filio hominis debet habere dictas tredecim circumstantias; ad quam similitudinem habendam cum Christo deputatur signanter ille minister qui ad regimen et correptionem ecclesiarum in Christo specialiter vel generaliter constituitur,

entre Trinitat i història (i/o estats personals);¹⁴² a la relació entre les Esglésies de l'*Apocalipsi* i els estats personals i/o temporals;¹⁴³ i finalment a la correspondència —o fins i tot prefiguració— del Nou Testament en l'Antic.¹⁴⁴

D'entre les de caràcter més circumstancial n'hi ha que estableixen una comparació entre els vers jueus i els regulars i els falsos jueus i els

propter verba quae supra proponuntur ecclesiis ad earum correptionem vel exhortationem: primo accipiuntur prout sunt verba Christi loquentis ad Ioannem, et ad ecclesias quibus Ioannes dirigitur; secundo prout sunt verba vicarii Christi praedicti ad praecones et ad ecclesias quibus praeconizabunt. Ubi etiam proponuntur verba quae angelus loquens Ioanni exprimebat vel referebat ex parte Christi aut Dei, designantur ea quae dictus vicarius proponet ex parte Dei et Domini Iesu Christi ecclesiis per praecones»; 53/18-25: «Christus autem habet septem spiritus quantum ad dona, quia potest ea conferre cuicumque voluerit; sed minister eius superius memoratus habebit septem spiritus quantum ad septem intellectus spirituales sacrorum eloquiorum, plene iam in regulis declaratos, quos regularibus pandet vicarius ille, ut per hoc reformetur pulchritudo in eis. Christus etiam habet in potestate sua universos praelatos septem ecclesiarum, et ille vicarius eius in tempore suo septem statuum praedictorum»; 84/168-181: Jesucrist és presentat com a «signum pronosticum seu prophetalem»; 90/365-91/395: la vida de Jesucrist prefigura la història de l'Església. Un exemple, 91/372-375: «Cum igitur, ut refert Lucas, Dominus aliquando librum aperuerit in synagoga et in eo legerit, deinde clausum reddiderit, aperte designavit quod in Ecclesia partim erat aperturus librum, partim clausurus»; 176/226-235: l'Anticrist serà totalment contrari a Crist: de cor, de boca, d'obres; 181/23-182/28: els cent quaranta-quatre mil «conformissimi sunt Christo, sancti sunt per vitae munditiam et veri per sinceritatem fidei»; 215/332-335: «Quia tunc igitur resumetur ab ecclesia romana quod factum fuit a Christo et suis in primitiva Ecclesia, dicet aperte quod factum tunc est, quia illud solum habebit esse in Ecclesia, et erit tunc praesens vel de facto in ipsa universali».

142. *Expositio super Apocalypsi*, 23/573-25/634: analogia Trinitat/estats personals: Pare/casats; Fill/«seculars»; Esperit Sant/«regulars»; 63/320-334: Creador/creatures; 63/327-330: «nam omne bonum quod est in creatura manat de plenitudine creatoris, unde sub illis circumstantiis creator haec loquitur, quae refulgent in creaturis suis».

143. *Ibid.*, 25/636-27/698: set esglésies: els laics (casats/vídues/verges), els clergues seculars i les tres menes de «regulars». Set esglésies/set etapes de la història de l'església; 27/697-698: «sic in proposito per septem ecclesias nominatas praefiguravit septem status Ecclesiae tam personales quam temporales».

144. *Expositio super Apocalypsi*, 92/416-93/452: correspondència entre les set etapes de la sinagoga i les set etapes de l'Església; 92/416-421: «Similiter etiam septem tempora synagogae in quibus populus fidelis consummavit suam peregrinationem sub veteri testamento, significant alia septem, in quibus peregrinabitur sub novo testamento populus electorum; ita quod illa tempora synagogae, per suas circumstantias quibus ad invicem distinguuntur, significant circumstantias distinctivas temporum Ecclesiae»; 119-120: els set temps de la sinagoga: fugida d'Egipte, «sub iudicibus mutua fuit effusio sanguinis atque pugna inter populum fidelem et infidelem»; el tercer, «adversarii populi fidelis indebite tractabant sive librabant divina»; quart «regnabat in Israel idolatria sub Achab et Iezabel»; temps dels profetes; dispersió «sub Cyro»; setè temps, fins a la vinguda de Crist. Aquests temps tenen la seva correspondència amb les set etapes de l'Església, així per exemple (120/45-47) «per praessuram sub Aman et finalem sub Antiocho, ut per Antiochum Antichristus congrue designetur et per Aman precursores eius».

seculars,¹⁴⁵ d'altres, entre els doctors en temps dels heretges i les verges enmig dels voluptuosos,¹⁴⁶ o entre el darrer temps del període dels eremites i el dels seculars,¹⁴⁷ o entre els pseudo-profetes de l'Antic Testament i els «magistri mendaces» del Nou Testament.¹⁴⁸ També n'hi ha de referides a persones¹⁴⁹ o, encara més, a l'Anticrist: l'Anticrist i el nombre 10,¹⁵⁰ l'analogia entre l'Anticrist i la bèstia, i Crist i l'home;¹⁵¹ l'Anticrist i el número 666.¹⁵² Finalment, una darrera sobre els pastors i el ramat i els «praecones» i la gent;¹⁵³ i una altra sobre la paraula «deaurata».¹⁵⁴

L'analogia forma part essencial del sistema de pensar propi de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*. En nombre, les analogies no són excessivament

145. *Ibid.*, 42/170-184: analogia entre els vers jueus i els «regulares» i els falsos jueus i els «saeculares».

146. *Ibid.*, 44/223-226: «Et sicut tertio ecclesiae tempore HABITABANT catholici doctores inter haereticos, qui SEDES dicuntur SATANAE, sic virgines in statu saecularium habitant inter voluptuosos huius saeculi, quibus insidet diabolus».

147. *Ibid.*, 48/337-343: analogia entre el darrer període del temps dels eremites i el temps dels seculars.

148. *Expositio super Apocalypsi*, 48/365-49/371: «Sed cum ait quod Dicit se fore PROPHE-TAM, innuit ei convenire praeconum officium, quod est populum docere. Sicut enim in veteri populo docendi officium exercebant prophetae, sic et in novo praecones sive praedicatores; et sicut illi doctores vocabantur prophetae, sic et hii possunt vocari magistri. Propterea dicit beatus Petrus quod, sicut in populo veteri fuerunt pseudoprophetae, sic apud nos magistri mendaces».

149. *Ibid.*, 113/141-143: «Unde, sicut in eo qui surgit a lapsu, Ruben, id est timor aeternae poenae, principium est bonae operationis, sic in perfecto principium eius est amor iustitiae, sive Iudas».

150. *Ibid.*, 150/119-151/123: «decima pars est Antichristus quia, sicut denarius numerus est in se continens unitates quibus numeratur omnis diversitas numeralis et unam plus, sic Antichristus aggregat in se omnium praedictorum malitias et unam plus, scilicet illam qua se ipsum impudenter asseret esse Deum».

151. *Ibid.*, 177/263-269: analogia entre l'Anticrist i la bèstia i Crist i l'home («sicut enim Antichristus dicitur absolute bestia, sic et Christus absolute dicitur homo»).

152. *Ibid.*, 177-179: analogia entre el número 666 i l'Anticrist.

153. *Expositio super Apocalypsi*, 199/76-79: «Iterum dicit quod SUPRA hoc MARE vidit stantes: sicut pastores dicuntur stare supra gregem, scilicet diligenter custodiendo, sic supra dictam multitudinem stant praecones, quos hic designat per victores adversitatum hostilium, ut innuat quod eis principaliter pugna debetur».

154. *Ibid.*, 238/230-241: «DEAURATA, id est desuper aurata, hoc est in superficie et non in profundo. In quo verbo docet aperte quod ornatus hic expressi metaphoricis sunt, et non litterales: nam auro materiali tota carnalis ecclesia non deauratur, sicut nec cocco materiali vel purpura etcetera induitur, licet forte personae particulares utantur in suis operimentis, nec tamen propter hoc attribueretur toti Ecclesiae absolute; sed universaliter ipsa habet aurum in superficie, scilicet in eo quod cunctis est manifestum, ut in officio ecclesiastico: nam totum et quoad verba et quoad ordinem sive modum est informatum sapientia divina, tamen ipsa ecclesia carnalis non habet eam in mente, nedum affectum, sed etiam non habet intellectum».

moltes, però són ben importants atesa la seva relació amb idees principals de l'autor.

1.5. *Altres arguments*

A més dels arguments que hem analitzat, en l'*Expositio super Apocalypsi* n'hi ha d'altres, secundaris, que també mereixen d'ésser mencionats. D'aquests, els arguments pragmàtics i per les conseqüències són els més emprats.¹⁵⁵ L'autor també utilitza, però, exemples (i il·lustracions),¹⁵⁶ 67/445-446: exemple extret de l'àmbit de la medicina: «sicut enim collyrium clarificat oculum pungendo et tergendo et lacrimis lavando, sic mentem contritio», comparacions¹⁵⁷ i parelles dissociatives.¹⁵⁸

1.6. *El lèxic qualificatiu/desqualificatiu*

1.6.1. *General*

Troblem en l'*Expositio super Apocalypsi* una sèrie d'expressions que són emprades força sovint per tal de construir reflexions i argumentacions i especialment per a extreure conclusions. Les més freqüents són: «et ex hoc patet...», «patet quod», «est ratio», «non e contrario», «est/non est necessarium», «...ut patefiat...», «propter quod...», «patefactum est...», «quapropter...», «ex hoc sequitur...», «cuius ratio est...», «iam igitur ex his patet quod...», «similiter patet ex dictis ratio propter quam...».

155. *Expositio super Apocalypsi*, 1/1-3/64: reflexió sobre la revelació progressiva. La finalitat darrera de la revelació és la vida espiritual. Amb aquest objectiu Déu revela el necessari; 5/25-6/30: la finalitat de la revelació és la perfecció dels cristians; 21/519-525: la finalitat dels «sacra eloquia» és la «ciència de la pietat»; 91/380-395: la causa de la vinguda de Crist (91/381-384) «voluntas medendi contritis corde et dandi captivis indulgentiam et liberandi incarceratos, et sic de ceteris quae pertinent ad redemptionem electorum et iustificationem ac reconciliationem Deo».

156. *Ibid*255D

157. *Ibid*. 41/138-153: fa una mena de comparació entre els casats en l'època dels apòstols i en l'«actual»: la caritat ha minvat; 45/269-272: «Quia vero doctores et virgines realiter in merito differunt, quia meritum doctorum consistit in sinceritate doctrinae, virginum autem in puritate vitae, propter hoc in promissione praemii proponuntur duo praemia realiter differentia».

158. *Expositio super Apocalypsi*, 197/16-26: secundum rem/ratio; 84/150-154: persona/acte.

Cal dir però que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no dóna gairebé mai una estructura (quasi-)lògica, sil·logística, de les seves reflexions; per això no és estrany que aquestes expressions no coincideixin amb aquelles tan típiques que fa servir la lògica per a introduir conclusions.

1.6.2. *Aplicat a arguments*¹⁵⁹

Sovint aquestes desqualificacions són esgrimides per tal de rebutjar alguna interpretació bíblica amb la qual l'autor no està d'acord. Hi ha un ús força generalitzat de paraules com «ridiculosus», «abusivus», «inconveniens» i «impertinens». Altres, com «ironicus», «absurdus», «nugatorius», «dolosus», «falsus», «erroneus», «inanis», són secundàries. Les de tipus més «tècnic», i més usuals en els llibres de lògica i retòrica de l'època, són més aviat escasses.

159. *Expositio super Apocalypsi*, 9/123: «...sunt absurda»; 9/130-131: «...inconveniens, vel abusionis vel improprietatis vel impertinentiae vel similibus...»; 9/138: «...secundum ratiocinationem aut figmentum humani conceptus...»; 9/143.145: «...artificium humanae mentis...»; «...illudit hominibus fantasia...»; 11/198: «...inconveniens evitari...»; 11/200: «...sermo nugatorius...»; 11/202-203: «...ridiculum est et abusivum...»; 12/229: «...nec ambiguum nec inconveniens...»; 16/357: «...quod est inconveniens...»; 18/426: «...inconvenientia multa coacervaret...»; 18/435-536: «Aliud vero inconveniens quod inculcatur est abusus divini sermonis: ille namque sermo est maxime abusivus, qui contradictionem implicat»; 19/441: «Aliud inconveniens est ridiculosas...»; 19/456-457: «et non aequivoce, sed univoce...»; 39/90: «TIBI, id est contra te (talis enim sermo ironicus)»; 59/219-220: «...alias ridiculosus fuisset divinus sermo tanquam inanis»; 60/224-225: «...non solum ridiculosus fuisset hic sermo, sed etiam falsus...»; 64/351-352: «...nec sana ratio sive catholica...»; 67/443: «...ad caecitatem excludendam...»; 71/61: «...esset ridiculum dicere...»; 71/63: «...est impertinens dicere...»; 71/66: «...est impertinens dicere...»; 71/71: «...impertinens est dicere...»; 84/173-85/174: «...signum demonstrativum...»; 100/153-154: «...dolosum est et erroneum...»; 102/212: «...apostataverunt in fallacias Machometi...»; 103/257: «...et esset ridiculum dicere...»; 134/100-101: «...sophismatum...»; 138/231: «...quia nedum ridiculum sed stultitia foret asserere...»; 169/24: «...profundo erroris et caecitatis...»; 174/163: «...magna sophismata propriarum opinionum sive assertionum...»; 176/253: «...sermo esset inanis et ridiculosus...»; 186/166: «...elucescit ex dictis...»; 190/298: «...ridiculum esset dicere...»; 210/168: «...erroris et ignorantiae profunditatem seu caecitatem...»; 213/271: «ridiculum quidem erat...»; 213/272: «...insanus...»; 223/138: «...rationabiliter...»; 234/105: «...naturalis rationis...»; 249/210-211: «...esse multipliciter inconveniens... tam inordinatum quam superfluum...»; 261/19: «...anagogicum intellectum...»; 284/91: «...ridiculum...»; 284/95: «...texit iudicia fabulosa per artificium apparentis rationis...»; 289/278: «...nec etiam dixit ironice...».

1.6.3. *Aplicat a persones*¹⁶⁰

No trobem lèxic desqualificatiu adreçat directament a persones. En les tres úniques ocasions que desqualifica els subjectes d'algunes posicions ho fa de manera molt abstracta.

2. *Comparació dels arguments*

2.1. *Tipus d'arguments emprats en les obres arnaldianes polèmiques i en l'Expositio super Apocalypsi*

Com hem vist, en l'*Expositio super Apocalypsi* els arguments són de tipus gramatical, majoritàriament, o analògic. No hi trobem en canvi els arguments quasi-lògics tan emprats per Arnau de Vilanova (de contradicció i incompatibilitat, «sil·logisme bíblic» i d'altres: doble negació, argument de transitivitat, de divisió, etc.) o aquells basats en l'estructura de la realitat com l'«ab inutuli sensu» o el «pragmàtic» i que semblen definir la manera de fer i d'ésser del famós metge. No existeix, doncs, una mínima coincidència per tal de poder comparar positivament els arguments: tot són diferències.¹⁶¹

Deixant de banda les comparacions generals sí que podem confrontar coincidències i divergències en aspectes concrets. És el que farem en primer lloc. Després tractarem de veure què hi ha al darrera de les respectives formes d'argumentar.

160. *Expositio super Apocalypsi*, 167/387: [tot al·legant paraules de la profecia de Ciril] «...colubrem tortuosum...»; 222/122-123: [referint-se genèricament als pseudo-apòstols]: «Patet igitur ex his quam sit abominabilis vel monstrosa perversitas eius et ingratitudo»; 241/328-329: «...quales sunt histriones, ioculatores, similes...».

161. Vegeu la meua tesi *La polèmica escatològica...*, 189-317.

2.2. Aspectes concrets comparables

2.2.1. Els arguments gramaticals

2.2.1.1. Reflexions i principis generals

Observem que tant Arnau de Vilanova en les obres polèmiques com l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* comparteixen un principi comú que, certament, és la base de la majoria dels arguments de tipus gramatical. Aquest principi és formulat arreu per mitjà de frases com «en la Bíblia no hi ha res en va. Tot, absolutament tot, té un sentit que cal esbrinar».

El principi, però, és l'únic aspecte compartit,¹⁶² car les reflexions entorn de les llengües hebrea, grega i llatina, o les interpretacions de la frase «Déu és alpha i omega», presents en ambdues fonts, presenten diferències remarcables. Les reflexions sobre les llengües tenen en la *Introductio in librum Ioachim «De Semine Scripturarum»*... i en el *De significatione*... una projecció molt limitada, aplicada al tetragrama bíblic, que no trobem en l'*Expositio super Apocalypsi*.¹⁶³ El context trinitari en el qual Arnau de Vilanova tracta de l'exegesi de la frase «Déu, alpha i omega», que el porta a definir Déu-Pare com a principi sense principi i origen de tot, permet d'establir, al respecte, contrastos amb l'*Expositio super Apocalypsi*, en les reflexions de la qual no observem l'esmentat context trinitari.¹⁶⁴

En els altres aspectes comparables no només no copsem punts comuns, sinó que constatem divergències. En el cas de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, les reflexions gramaticals solen ésser molt concretes i adaptades especialment als textos bíblics més fonamentals de la polèmica: Actes I, 7, Daniel XII, 11, etc., per això molts d'aquests arguments es repeteixen; en canvi, en l'*Expositio super Apocalypsi* es projecten als diferents textos i interpretacions de l'*Apocalipsi*, sense que hi hagi un nucli que cridi particularment l'interès.

162. Hom no descarta, en aquest aspecte, influències de la *Introductio*... en l'*Expositio super Apocalypsi* i, a l'inrevés, d'aquesta obra en els escrits arnaldians posteriors a l'any 1306. Recordem que la relació entre Arnau de Vilanova i els monjos –almenys quatre– de Sant Víctor de Marsella és documentada. D'altra banda Arnau posseïa –i no només un exemplar!– l'*Expositio super Apocalypsi*.

163. Vegeu *Introductio*..., Vat. lat. 3824, f. 3a (Raoul MANSELLI, *La religiosità di Arnaldo de Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII [1951], 46); i *De significatione*..., Vat. lat. 3824, ff. 13c-14c (Joaquim CARRERAS, *L'«Allocutio super Tetragrammaton» de Arnaldo de Vilanova*, dins «Sefarad», IX (1949), 81-83).

164. Déu és definit, *Expositio super Apocalypsi*, 16/377-17/396, com a principi i fi de totes les coses.

Notem, també, que el coneixement que posseeix l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* del llatí no és comparable amb el manifestat en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova: és molt més ric i superior.

En Arnau de Vilanova la gran majoria dels arguments gramaticals van acompanyats d'una reducció a un esquema binari que els fa equiparables a una definició dissociativa. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, però, no cau en aquest reduccionisme dualista.

Finalment, assenyallem que en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, les argumentacions gramaticals representen un percentatge realment baix, signe inequívoc que són secundàries; en l'*Expositio super Apocalypsi* són, contràriament, una de les formes d'argumentació més elementals.

2.2.1.2. L'estructura «non dixit... sed...» en les obres arnaldianes polèmiques. Comparació

2.2.1.2.1. L'estructura «non dixit¹⁶⁵ ... sed...»¹⁶⁶ en les obres arnaldianes polèmiques

2.2.1.2.1.1. Referències

De tempore adventus Antichristi... 153-157 (Josep PERARNAU, *El text...*, 137); *De tempore adventus Antichristi...*, 349-355 (Josep PERARNAU, *El text...*, 142); *De tempore adventus Antichristi...*, 948-949 (Josep PERARNAU, *El text...*, 156); *De mysterio cymbalorum*, 333-334 (Josep PERARNAU, *El text...*, 73); *De mysterio cymbalorum...*, 1033-1034 (Josep PERARNAU, *El text...*, 106); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 141c; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 145a; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 150d; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 159b; *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167b (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 46); *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 167d (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 47); *Prima denuntiatio Gerundensis...*, Vat. lat. 3824, f. 169a (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 49); *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 189c, 771-772 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 129); *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 191a, 935-936 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 134); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 195b; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 195c; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 200d; *Allocutio christini...*, 328 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio chris-*

165. Llevat d'un sol cas, Arnau de Vilanova en les obres polèmiques fa servir l'expressió en passat: «dixit».

166. Arnau de Vilanova no empra sempre la mateixa estructura «non dixit... sed», sinó que n'utilitza, també, d'altres: «dixit... et non» (en vuit casos), «non dixit absolute... sed addidit» (cinc vegades).

tini...», 104); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240a; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239d; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240b; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 242a; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 244c; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247d; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 252d; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258b; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258c; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258c.

2.2.1.2.1.2. Distribució

1. Diferències de gènere i/o nombre: *De tempore adventus Antichristi...*, 349-355 (Josep PERARNAU, *El text...*, 142): (finem/fines).

2. Temps verbals: *De mysterio cymbalorum*, 1033-1034 (Josep PERARNAU, *El text...*, 106): (fuit/fuerit); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 141c: (appropinquit/appropinquavit); *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 145a; *Prima denuntiatio Gerundensis*, (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 46): (est/erit); *Prima denuntiatio Gerundensis*, (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 49): (sciet/scit); *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 189c, 771-772 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 129): (erit/est); *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 191a, 935-936 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 134): (nescietis/nescitis); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239c: (sciet/scit); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239d: (erit/est); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240b: (erit/est); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 244c: (noscere/nosse); *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258b: (erit/est); *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 258c: (sciet/scit).

3. Diferència de lèxic (verbs): *Allocutio christini...*, 328 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini»...*, 104): («facite»/«diligite»); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240c: (Scio/Estimo).

4. Diferència de lèxic (substantius i expressions): *De tempore adventus Antichristi...*, 153-157 (Josep PERARNAU, *El text...*, 137): (super homines/super filios hominum); *De mysterio cymbalorum*, 333-334 (Josep PERARNAU, *El text...*, 73): (non cognoscetis/non est vestrum nosse); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 200d: (opinio/scientia); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 240a: (non cognoscetis-non scietis/non est vestrum nosse); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 242a: (nullis prodesset scire tempus persecutionis Antichristi/scire non proderat filiis sui temporis); *Praesentatio facta Burdegaliae...*, Vat. lat. 3824, f. 258c: (non cognoscetis/non est vestrum nosse).

5. Diferència de lèxic (adjectius): *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 159b: (parva/pauca)

6. Valor d'una presència: *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 145a: (.../Tanquam ab eo missis); *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 195b: (importune queri si prodesset noscere/importune queri a nobis si prodesset nosse); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 247d: (dubium est/dubium est, nisi multiplicitas restringatur); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 252d: (non est vestrum nosse tempora/non est vestrum nosse tempora que Pater posuit in sua potestate).

2.2.1.2.1.3. *Comentaris*

La gran majoria de vegades, Arnau de Vilanova se serveix de l'estructura «non dixit... sed...» per fer notar diferències de lèxic o de temps verbals. Realment, l'autor català juga molt poc amb els altres elements de la gramàtica llatina.

Són freqüents les repeticions: erit/est: 5 vegades; noscere/nosse: en 2 ocasions; non cognoscetis/non est vestrum nosse: 3 cops; sciet/scit: 3 voltes.

En Arnau de Vilanova l'ús d'aquesta estructura no pressuposa un gran domini del llatí. Totes elles són molt simples: o temps verbals elementals o lèxic bàsic. Mai no hi ha distincions de matís.

Les distincions de temps verbals tenen quelcom en comú: distingir «els temps» en què foren pronunciades les frases bíbliques –especialment del Nou Testament– i «els temps» en què aquestes frases són interpretades. Així, Arnau de Vilanova planteja el problema exegètic següent: a qui va adreçar el Nou Testament?

L'ús d'aquesta estructura, en conjunt, no és elevat: trenta vegades. Observem una certa regularitat –gairebé constància en la proporció– en les diverses fases de la polèmica.

2.2.1.2.2. *Comparació de l'estructura «non dixit... sed...»: obres arnaldianes polèmiques i Expositio super Apocalypsi*

Si comparem els números que ens indiquen la freqüència constatem que l'estructura «non dixit ...sed...» té una importància diferent en les obres arnaldianes polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi*: en les primeres només comptem trenta textos en els quals Arnau de Vilanova l'ha emprada; en la segona, en canvi, cent cinc.

Comencem per les coincidències, que són poques i insignificants. De totes les distincions que observem en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova i en l'*Expositio super Apocalypsi* només trobem dues repeticions: erit/est i parva/pauca. És realment curiós que de tantes –i de coses que hom tendeix conscientment o inconscient a repetir– només n'hi hagi dues! És més: si l'*Expositio super Apocalypsi* fos d'Arnau de Vilanova com ens explicariem que en les obres arnaldianes polèmiques abundessin unes determinades repeticions i que després –com per una mena d'art de màgia–, en un text on l'autor fa servir moltíssimes vegades aquesta forma d'argumentar, no les emprés?

Les diferències són més i més rellevants. Si observem amb deteniment els matisos introduïts, les parts adduïdes de la gramàtica, etc., ens adonem que l'*Expositio super Apocalypsi* pressuposa un coneixement de la llengua llatina més perfecte que el manifestat en les obres arnaldianes polèmiques. Ho confirma el fet que en l'*Expositio super Apocalypsi*, sovint, en una mateixa estructura del «non dixit... sed...», l'autor es val de dos o més elements de la gramàtica; en canvi, en les obres arnaldianes polèmiques sempre només n'hi ha un i –en la majoria de vegades– sol ésser de lèxic o de conjugació verbal, és a dir, molt simple.¹⁶⁷

En l'*Expositio super Apocalypsi* l'estructura «non dicit... sed...» és molt rígida; en les obres arnaldianes polèmiques és més flexible. Ho confirma el fet que en gairebé un terç dels casos estudiats Arnau de Vilanova la variï. En l'*Expositio super Apocalypsi* l'autor combina el pretèrit («dixit») amb el present («dicit»); en canvi, en les obres arnaldianes polèmiques, llevat d'una excepció, sempre trobem el pretèrit. Aquest fet, en coherència amb les altres distincions verbals introduïdes per Arnau de Vilanova, ens l'expliquem per la voluntat d'intentar situar les paraules i els fets de Jesús de Nazaret en el seu context històric, que és certament divers del de començaments del segle XIV.

2.2.1.3. L'estructura «quasi dicat» en les obres arnaldianes polèmiques. Comparació amb l'*Expositio super Apocalypsi*.

2.2.1.3.1. L'estructura «quasi dicat» en les obres arnaldianes polèmiques

En les obres arnaldianes polèmiques hi ha algunes, molt poques, reproduccions d'aquesta forma d'argumentar. Però no és una estructura rígida: com a tal només surt dues vegades;¹⁶⁸ en tres altres casos, Arnau de Vilanova fa

167. Per aquesta raó algunes distincions de l'*Expositio super Apocalypsi* consten en més d'un lloc; les de les obres arnaldianes polèmiques sempre figuren en un sol lloc.

168. *Philosophia...*, 1243-1248 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 141): «Sapientia in lingua dignoscitur et sensus et scientia et doctrina in verbo sensati, firmamentum autem in

servir expressions semblants: «quasi diceret», «quasi vellet dicere».¹⁶⁹ Quan el teòleg català aprofita aquesta estructura ho fa per donar la seva pròpia interpretació, en certes ocasions, molt forçada.

2.2.1.3.2. *Comparació: obres arnaldianes polèmiques i Expositio super Apocalypsi*

És gairebé absent en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova una de les tècniques argumentatives més emprades per l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*. En els casos, certament minoritaris, en què Arnau de Vilanova fa servir aquesta expressió en les obres polèmiques copsem divergències considerables: l'estructura no és rígida i va acompanyada d'altres formes; també l'objectiu sol ésser diferent: introduir no una explicació per a adaptar el text, sinó una opinió personal.

2.2.2. *Les analogies*

2.2.2.1. *Les analogies en les obres arnaldianes polèmiques*

El pensament analògic no és genuí d'Arnau de Vilanova: d'analogia en funció argumentativa pròpiament dita només n'he vista una. Si hi va haver coneixement previ de la vinguda de Crist, també n'hi ha d'haver, raona Arnau, de la de l'Anticrist, perquè Crist i Anticrist són principis contraris i formen, doncs, part de la mateixa unitat de coneixement.¹⁷⁰ De prefiguracions n'ob-

operibus iustitie", quasi dicat: Ex verbis cognoscitur de doctore an sapiens sit et iustus; tamen, super omnia signa sunt firma vel certa, que de operibus adsumuntur»; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 158b: «Contra quos omnes eternus iudex aperte fecit scribi damnationis sententiam per *Isaiam*, ut legitur sexto eius: "Vade et dic populo huic: Audite audientes et nolite intelligere", id est, qui non vultis intelligere, "et videte visionem et nolite cognoscere", quasi dicat: Qui respuitis cognoscere veritatem seu confiteri».

169. *De tempore adventus Antichristi...*, 1499-1504 (Josep PERARNAU, *El text...*, 169): «...respondit: "Non est vestrum nosse tempora vel momenta, que Pater posuit in sua potestate", quasi diceret, ut AUGUSTINUS eleganter exponit: "Hoc, de quo sollicitamini, per vos ipsos non potestis cognoscere viribus proprie facultatis, quoniam Pater sibi retinuit notificationem temporum ultimorum et ideo solum habent prenoscere per revelationem divinam"»; *Philosophia...*, 80-81 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 63): «Quasi vellet dicere cum sponsa in *Canticis*: "Mel et lac sub lingua tua"»; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 158c: «Nunc autem, quia dicitis: "Videmus", peccatum vestrum manet». Quasi diceret: "Ideo vos manentes vel obfirmatos in malitia constat esse, quoniam confiteri non vultis veritatem, quam noscitis, immo potius impugnatis"».

servem dues: prefiguració del temps de l'Anticrist pel temps de Noè¹⁷¹ i prefiguració de la història de l'Església per la vida de Jesucrist.¹⁷² Trobem, però, una desena d'argumentacions pel model, per Jesucrist com a model a seguir; a les quals hauríem d'afegir un bon nombre dels anomenats «sil·logismes bíblics». Hi ha en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova una ferma voluntat de confrontar la vida dels seus adversaris amb la de Jesucrist a fi de mostrar-ne els defectes.

2.2.2.2. *Comparació: obres arnaldianes polèmiques i Expositio super Apocalypsi*

El pensament analògic és central en l'*Expositio super Apocalypsi*; en les obres arnaldianes polèmiques és, en canvi, secundari. A partir de les analogies es plantegen temes variats: en l'*Expositio super Apocalypsi* unes reflexions sobre els nombres són aplicades a l'Anticrist; la correspondència entre Antic i Nou Testament; l'apropiació entre la Trinitat i la història; la relació entre els set temps de l'*Apocalypsi* i els set estats personals o les set èpoques de l'Església. En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, les analogies principals relacionen Noè i Anticrist i Crist i Anticrist. Observem en les obres arnaldianes polèmiques un major component apocalíptic; en l'*Expositio super Apocalypsi* trobem una confrontació entre «status regularium» i «clerus saecularis», absent en les obres polèmiques arnaldianes. Hi ha però, també, en les obres polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi* un punt en comú: els arguments pel model. En les obres arnaldianes polèmiques, però, són més freqüents i amb una clara intenció de confrontació amb els seus adversaris, element aquest no present en l'*Expositio super Apocalypsi*.

170. *De tempore adventus Antichristi...*, 857-985 (Josep PERARNAU, *El text...*, 154-157).

171. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 148b-d; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, ff. 190c-191b, 891-961 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 132-135).

172. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 150a-b.

2.2.3. El lèxic qualificatiu/desqualificatiu

2.2.3.1. En les obres arnaldianes polèmiques

2.2.3.1.1. General

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova constatem un ús sovintejat d'expressions com: «Ex quo patet...», «patet igitur ex predictis...», «ex quo sequitur...», «ex quo colligitur...», «subinferunt...», «et ex hiis concluditur...», «ex quibus aperte cognoscitur...», «necesse est», «patet ergo...», «subinferat...», «patet aperte...», «ex quibus, etiam idiotis patet...», «patet hoc per...», «ex predicis ergo patet...», «aperte concedit...», «...infert...», «ex predictis pateat...», «ut patuit supra...», «inferendo...».

2.2.3.1.2. Arguments

El lèxic emprat per Arnau de Vilanova té una intenció ben concreta, és un lèxic ben «tipificat» per la teologia i el dret: «temerarie», «falsum», «hereticus». També en trobem, però, de més general: «ridiculus», «impium», «ignominiam», «dolosum». Abunda el lèxic «tècnic» de la lògica i la retòrica: «fallacia consequentis», «antecedens et consequens sumantur equivoce», «infallibili», «laqueo», «contradictio», «per se nota», «facultas refellendi», «inferre». És, en general, adjectivat i recarregat.

En les obres de la polèmica de París, especialment en el *De tempore adventus Antichristi...*, trobem una gran quantitat de desqualificacions.¹⁷³

173. *De tempore adventus Antichristi...*, 132 (Josep PERARNAU, *El text...*, 137): «... ridiculum est...»; 383 (*Ibid.*, 143): «Quibus respondebitur quod obiectio nulla est in proposito»; 442-443 (*Ibid.*, 144): «sed innitentes apocryphis scripturis aut peregrinis rationibus et fallacibus argumentis»; 681-688 (*Ibid.*, 150): «Sed si dicatur speculatoribus quod ista conclusio clare non sequitur ex premissis... non est certum an debeat magis de hiis intelligi quam de illis, immo, arguere a multiplici ad determinatum esset committere fallaciam consequentis; respondebitur concedendo quod, procul dubio, non est certum»; 841-842.845 (*Ibid.*, 153): «Sed intendunt condemnare sacri doctores modum indebitum predicte sollicitudinis... «Hoc enim esset ridiculosum et valde inordinatum»; 861-862 (*Ibid.*, 154): «Nam hec est propositio per se nota et ab omnibus calculatoribus astronomie supposita»; 897-898.905 (*Ibid.*, 155): «Hoc enim est nequitie perversitas et absolute falsum... «Nec potest verificari...»; 910 (*Ibid.*, 155): «Similiter nunc potest presciri vel certe prenosci, iuxta fundamentum premissum...»; 964-969 (*Ibid.*, 156): «...ut temerarie asserta condemnant... illud tantum asseritur temerarie, quod absque ullo genere probationis pertinaciter affirmatur...»; 975 (*Ibid.*, 156): «...nec temeraria nec falsa nec erronea possunt dici...»; 997-999 (*Ibid.*, 157): «cum sit catholice et possibilis veritatis et cum sit non solum temerarium, sed erroneum dicere vel asserere quod...»;

Aquestes desqualificacions es repeteixen en les obres posteriors, sobretot en les adreçades a Bernat de Puigcercós.¹⁷⁴

Finalment, en les obres de la polèmica de Marsella encara són més nombroses i dures. Hi ha, doncs, una veritable progressió en l'ús de les desqualificacions.¹⁷⁵

1013 (*Ibid.*, 157): «...necessario habebunt concedere quod ibidem asseruerit falsum et contra evangelicam veritatem»; 1023-1029 (*Ibid.*, 158): «...quod est omnino falsum ad litteram»... «Non fuerit irrationabilis...»; 1059-1061.1065 (*Ibid.*, 158.159): «...vel sacra non intelligit seu novit eloquia vel defectum patitur rationis vel loquitur spiritu mentis inordinate»... «de levi precipitat in errorem»; 1117 (*Ibid.*, 160): «Nec aliquis sane mentis audebit asserere...»; 1138 (*Ibid.*, 160): «Quod est non solum falsum sed etiam erroneum»; 1257 (*Ibid.*, 163): «...sed etiam falleret, quod esset erroneum sentire de ipsa»; 1452-1453 (*Ibid.*, 168): «ex hoc argui poterit...»; 1475-1476 (*Ibid.*, 168): [referint-se al *De tempore adventus Antichristi*...] «non dubitet opus fore compositum nutu Dei»; 1491 (*Ibid.*, 168): «...ridiculum esset...»; *Protestatio*... (Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia*..., lxxiv): «...sophisticis verbis...»; *Protestatio*... (*Ibid.*, lxxv): «...infallibili iudicio rationis...»; *De mysterio cymbalorum*, 547 (Josep PERARNAU, *El text*..., 83): «Nam ridiculum esset...»; 858-859 (*Ibid.*, 98): «Et ideo retundendi sunt, ostendendo quod non solum falsum, sed etiam erroneum est quod dicunt».

174. *Philosophia*..., 842 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia»*..., 112): «expositionis sophistice ac violente...»; *Apologia*..., Vat. lat. 3824, f. 136b: «...irrefragabilis veritas...»; f. 137c: «multiplicare problemata, syllogismos formare ac texere argumenta...»; 139a: «...inanes et steriles...»; f. 140b: «...obscuratur in eis naturalis discretio...»; f. 141d: «...ridiculosum et impium...»; f. 142b: «...ignominiam et falsitatem...»; f. 149b: «...tale argumentum sophisticum est et committit fallaciam consequentis...»; f. 155b: «...pallium pietatis sophisticum...»; *Eulogium*..., Vat. lat. 3824, f. 160b (Joaquim CARRERAS, *La polèmica*..., 33): «...Hereticus vel insanus...»; *Prima denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 166c (*Ibid.*, 45): «profanum est et hereticum...»; f. 167c (*Ibid.*, 47): «...fictor trutannicus aut dolosus...»; f. 168c (*Ibid.*, 48): «...plenum est profanis erroribus et ignorantia bubulcarum...»; f. 169c (*Ibid.*, 50): «...ridiculum...»; *Confessio Ilerdensis*..., Vat. lat. 3824, f. 177a: «...sophisticum et dolosum...»; f. 178a: «...regula infallibilis et catholica...»; *Denuntiatio prima facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 180d: tota doctrina contrària a les Escriptures és «venenosum fidelibus necnon pestiferum»

175. *Gladius*..., Vat. lat. 3824, f. 183d (Cosimo REHO, *La polemica*... 111, 222): «...absurda sunt et profana...»; f. 185c, 389 (*Ibid.*, 116): «...est falsum...»; f. 186d, 517 (*Ibid.*, 120): «...facultas refellendi...»; f. 187b, 557-461 (*Ibid.*, 122): «Hiis enim non obstantibus, illud est sane pronuntiatum. Quoniam alia quidem est ratio pretiosi et alia est ratio acceptabilis et authentici, sicut alia est ratio credibilis et alia certi»; f. 189b, 753-754 (*Ibid.*, 128): «Talis consequentia ridiculosa est, quia nullam habet necessitatem»; f. 189b, 767-769 (*Ibid.*, 129): «Bubulcaritas etiam argumentationis...»; f. 189d-190a, 829-830 (*Ibid.*, 131): «...argumentatio bubulcaris...»; f. 190a-b, 850-857 (*Ibid.*, 131): «...inferre...», «...patet etiam pueris...», «...nullam habet necessitatem...», «...antecedens et consequens sumantur equivoce...»; *Carpi-natio*..., Vat. lat. 3824, f. 193d: «...laqueo...»; f. 193d: «...impertinentia et falsitas et contradictio et dolositas...»; f. 194c: «...allegat falso et dolose...»; f. 195a: «Contradictio...»; f. 195d: «dolositas loquentis...», laqueo..., impertinens foret..., falsitas et dolositas apertissime implicatur..., abusus..., deliramentum per falsitatem..., contradictio..., dolositas..., et istud est bubulcare; proprio laqueo se suspendit»; *Denuntiatio tertia facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 203c-d: «...philosophicum argumentum...argumentum catholicum...», «...fallacia consequentis...»; *Protestatio, praesentatio ac supplicatio ad Benedictum XI*, Vat. lat. 3824, f. 207c, 313-317

2.2.3.1.3. *Persones*¹⁷⁶

Abunden els desqualificatius dirigits a persones. És realment violent: «esset alienatus», «latrator», «seductor», «delirat», «eum fore potius bubul-

(Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 205): «Et cum saepe recoleret processum celebratum per Romanam sedem contra presentatum opusculum, tentabatur scribere dissolutiones argumentorum et rationum, quibus dominus papa conatus fuerat probare scribentis temeritatem super materia prelibata»; f. 214b, 703-707 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 213): «...laqueos...», «...preiudicium veritatis et contumeliam...»; *Protestatio facta Perusii* (Heinrich FINKE, *Aus den Tagen...*, cxciv): «...sana ratione...»; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 238b: «...hereticus vel paganus...»; f. 239b: «...bubulcaria...»; f. 240a: «...bubulcare...»; f. 240b: «...implicare contradictionem...»; f. 240c: «...dementia vel ridiculum esset...»; f. 240c: «...cum sit notum etiam idiotis...»; f. 240c: «...bubulcaritas...»; f. 241b: «...deliramentum insanie...»; f. 241d: «...partim bubulcares, partim etiam fraudulentæ...»; f. 241d: «...non solum est falsum, sed etiam hereticum...»; f. 242a: «...infamis esset proculdubio vel hereticus...»; f. 242a: «...nequitiam fraudulentam...»; f. 242c: «Cum ergo pateat ex predictis, karissime pater, quod fundamentum quod in primo capitulo iactavit se ponere, sit subversum, ut putridum et cenosum, constat quod quicquid in sequentibus capitulis voluit erigere supra illud est iam dirutum. Et ideo currendo per illa, vobis indicabo ruinas»; f. 242c: «Igitur mendose vel falso dicit se imitari Christum»; f. 242d: «...est procul dubio fraudulentus...»; f. 242d: «...esse falsum, nihilominus est impertinens ad propositum...»; f. 244c: «...sepius replicat sophisticum et inane fundamentum...»; f. 244d: «...est falsum et bubulcariter...»; f. 245a: «Et in hiis dictis nulla est contradictio»; f. 245b: «...replicare fantasticum fundamentum quod posuit...»; f. 245c: «Quod argumentum quam sit phantasticum et bubulcare nedum proVectis in sacra scientia patet, sed etiam logicalibus pueris...»; f. 245c: «...est falsum...»; f. 245c: «Et non dixit "opinio", sed "scientia"; f. 248a: «... est bubulcare dicere...»; f. 248b: «...argumentum bubulcare...»; f. 248d: «Patet igitur crassa ignorantia supradicti vel dolosa nequitia»; f. 249b: «...etiam falso allegat...»; f. 249c: «argumentum est bubulcare...»; f. 250d: «...est falsum...»; f. 250d: «...inter catholicos bubulcare est dicere...»; f. 251a: «...constat esse falsum...»; f. 251a: «...probant infallibiliter...»; f. 251a: «...fallacia consequentis...»; f. 251c: «...syllogistici argumenti...»; f. 252a: «...non solum falsum sed hereticum est...»; f. 252a: «Hoc enim est bubulcariter dictum»; f. 252c-d: «...est bubulcare...», «...constat eum esse bubulcum aut nequam»; f. 253b: «...bubulcaritas...»; f. 253b: «...cecitatis vel dolositatis...»; f. 254b: «...balbuties argumentandi...», «bubalicum est...»; *Confessió de Barcelona*, 131/26-27: «sophismes de lògica»; 133/7-8: «La qual rahó és sofisticada e plena d'enguan»; 135/19: «les fal·làcies e les perversitats...»; *Praesentatio facta Burdegaliae*, Vat. lat. 3824, f. 259a: «...stultum esset intelligere...»; f. 260a: «non solum ostenderet se ignarum catholice veritatis, sed etiam falsarium et subversorem ipsius».

176. *De tempore adventus Antichristi...*, 349-350 (Josep PERARNAU, *El text...*, 142): «Dicant igitur stultis et ignorantibus quod APOSTOLUS per «fines saeculorum» non intelligit seculi consummationem aut finem»; 705-706 (*Ibid.*, 150): «...aut esset alienatus, aut vellet gratis impugnare veritatem...»; 1440 (*Ibid.*, 167): «... illorum magisterium venenosum existit»; *De mysterio cymbalorum...*, 757-759 (*Ibid.*, 93): «...si quis affirmaret *Danielem* in predictis verbis intelligere per "dies" annos hebdomadales, aut esset alienatus a communibus hominum conceptibus aut vellet gratis impugnare veritatem et obfuscare»; *Philosophia...*, 1444 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 152): «...non solum phantasticum, sed etiam hereticum...»; 1506 (*Ibid.*, 155): «...supradicta fallacia...»; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 141b: «...deliramen-

cum quam theologum», «se fore nequam vel idiotam», «coluber tortuosus» (aplicat als seus adversaris, els dominics).

tum eorum...»; f. 152c: «...gravi cecitate...»; f. 153a: «...ignoscunt veritatem invincibilis rationis...»; *Eulogium...*, Vat. lat. 3824, f. 160c (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 34): «...seductor...»; f. 163d (*Ibid.*, 40): «esset hereticus et membrum nequissimum Antichristi»; f. 164b (*Ibid.*, 41): «et pseudo theologum fore»; f. 164d (*Ibid.*, 42): «...in scola catholica dicit falsum et patenter ostendit se fore pseudo ministrum Christi»; f. 166d (*Ibid.*, 45): «...amentes aut insani...»; *Prima denuntiatio Gerundensis...*, Vat. lat. 3824, f. 168b (*Ibid.*, 48): «...stultum esset vel bubulcare...»; f. 169a (*Ibid.*, 49): «...latrator... seductor...»; f. 169c (*Ibid.*, 50): «...cecus est vel seductor...»; f. 170b (*Ibid.*, 51): «non tantum dolosus est, sed etiam pestilens...»; *Secunda denuntiatio Gerundensis*, Vat. lat. 3824, f. 171c (*Ibid.*, 53): «...fallaces et pestilentes...»; f. 172a (*Ibid.*, 54): «non solum existere versipellem et lubricum ut anguillam, sed insuper dyabolica pravitare farcitum...[f. 172b]...«pestilentem et ministrum ac membrum verum nequissimi Antichristi...»; f. 172c-d (*Ibid.*, 55): «...sint heretici vel insani vel infames notorii»; *Confessio llerdensis...*, Vat. lat. 3824, f. 177c: «...fautores heretice pravitatis...»; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 183c, 208 (Cosimo REHO, *La polémica...* 110, 208): «...bubulcos...»; f. 183d, 232 (*Ibid.*, 111): «...irrisores vel ignorantes...»; f. 190b, 874-875 (*Ibid.*, 132): «...caecitas praedicti doctoris...»; f. 191d, 1032 (*Ibid.*, 137): «...alienati...»; *Carpinatio...*, Vat. lat. 3824, f. 193d: «...delirat...»; f. 195b: «Iterum patet falsitas et dolositas eius in eo...»; f. 200d: «...eum fore potius bubulcum quam theologum...»; f. 201b: «...non esset theologus sed bubulcus...»; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 239c: «Sed bubulcaritas eius patet per argumentum...»; f. 239d: «...bubulcaritas...»; f. 240a: «...vel esset bubulcus in sacra Pagina vel dolosus adulter eius»; f. 240c: «indubitanter bubulci essent aut verius belue, nisi per insaniam delirarent...»; f. 242a: «...bubulcum aut nequam se monstrat...»; f. 242d: «...cecidit...»; f. 243a: «...se fuisse mendacem...»; f. 243b: «...se fore nequam...»; f. 243c: «...nequam est...»; f. 243c: «...ostendit se vere sophistam esse...»; f. 243d: «...constat quod solum querebat mordendi occasiones...»; f. 243d: «...non erubuit seipsum mendose iactare...»; f. 243c: «...inique arguit et non iuste...»; f. 244b: «...patet quod hanc objectionem introduxit tam fraudulenter quam nequiter...»; f. 244d: «...se fore nequam vel idiotam...»; f. 245b: «...deliravit...»; f. 245d: «Et qui hec predicta ignoraret, non solum foret in theologia sed etiam in philosophia bubulcaris»; f. 246b: «Nam hic non erubuit mentiri, quia perspectis editionibus meis, patet intelligentibus quod ad robur mearum expositionum concurrunt omnes rationes catholice, quibus nullus auderet contradicere nisi hereticus vel insanus aut infidelis»; f. 247c: «...volunt esse legis doctores non intelligentes... neque de quibus affirmant»; f. 247c: «Nec aliquis potuit adhuc contrarium demonstrare, quantumcumque multi pseudotheologi et doctores id attemptaverint»; f. 247d: «...non erubuit aperte mentiri...»; f. 247d: «...vexavit eum nequitia...»; f. 248b: «Primus consistit in replicatione frequenti cachinnorum et impropiorum atque despectionum, ut ostenderet quod qualis est quisque, talia profert, ut ait Dominus, de thesauro suo; et quale est dolium, tale procul dubio fundit vinum... Secundum consistit in remittendo sepe ad meretricalem pulcritudinem seu phantasticum fundamentum...»; f. 250d: «...erat mente percussus sive alienatus...», «...Proinde constat quod ad signum imaginatum phantastice dirigebat sagittas cum arcu iniquitatis»; f. 251c: «Quibus verbis ostenditur vel fuisse bubulcus vel effrons menditor»; f. 252a: «...non solum falsum sed hereticum est...»; f. 252d: «Secundum est nimis ridiculosum, quia monstrat aperte vel quod ebrius fuerit vel sui oblitus...», «amens fuit ebrietate vel morbo...», «coluber tortuosus...», «deliramentum»; f. 253c: «...non theologizavit sed bovizavit»; f. 254a: «...egretudini sue mentis...».

2.2.3.2. Comparació: Expositio super Apocalypsi i obres arnaldianes polèmiques

Troben en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova un conjunt d'expressions d'enllaç més idònies per a indicar una major connexió lògica que les de l'*Expositio super Apocalypsi*. A més, en Arnau de Vilanova aquestes expressions són més freqüents i més rígides.

Les discrepàncies entre Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* són més grans que no pas les convergències. A nivell de lèxic no observem coincidències significatives més enllà de paraules generals i ordinàries, com, per exemple, «ridiculosus». Arnau de Vilanova profereix (des)qualificacions amb més abundància. Mentre que per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* aquestes no solen tenir un sentit «tècnic» amb connotacions legals, en Arnau de Vilanova sí («temerari», «fals», «herètic»). En el merge català aquestes expressions manifesten més duresa i intenció; el lèxic és més codificat.

La gran divergència afecta, però, les persones: en l'*Expositio super Apocalypsi* no hi ha desqualificacions de persones; en canvi, en les obres arnaldianes polèmiques sí, i molt dures, certament.¹⁷⁷

2.2.4. Comparació de les interpretacions al·legòriques

En aquest apartat em proposo de comparar aquelles interpretacions de determinades expressions i paraules comunes tant a l'*Expositio super Apocalypsi* com a les obres arnaldianes polèmiques.

2.2.4.1. Les al·legories comunes

En el *De tempore adventus Antichristi...* «vox tubae»¹⁷⁸ és interpretada com a «vox speculatoris»;¹⁷⁹ en l'*Expositio super Apocalypsi* «tuba» significa «Scrip-

177. És curiós de constatar una expressió comuna extreta de la [pseudo-]profecia de Ciril (en les obres polèmiques, i a diferència de l'*Expositio super Apocalypsi*, Arnau de Vilanova mai no indica la font): «coluber tortuosus». Arnau de Vilanova l'aplica a Martí d'Ateca; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* a ningú en concret, té un sentit abstracte.

178. *De tempore adventus Antichristi...*, 26 (Josep PERARNAU, *El text...*, 134).

179. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 25c (Ap I, 10) relaciona les «tubae» amb els predicadors de l'Església; f. 80c (Ap VIII, 12) afirma «per tubam autem intelligitur officium et gratia docendi et predicandi»; f. 86a (Ap IX, 1), «"tuba cecinit", id

tura Sacra»,¹⁸⁰ i en aquest sentit comenta el «tuba cecinit» d'Ap VIII, 7, «id est cum sacra pagina salubriter praedicavit»;¹⁸¹ el «tubae septem» d'Ap VIII, 2 com el «ministerium sonandi Sacram Paginam»;¹⁸² o, gairebé la mateixa expressió que trobem en el *De tempore adventus Antichristi...*, «tubae vox» com a «intellectus sacrae Scripturae».¹⁸³ En una ocasió trobem una glossa que podria ésser més pròxima al del *De tempore adventus Antichristi...*: l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*¹⁸⁴ interpreta la «tuba Dei» com a «efficacissima vocatione cunctorum ex parte Dei».¹⁸⁵

En el *De tempore adventus Antichristi...* «gladius»¹⁸⁶ és entès com a «persecutio».¹⁸⁷ Un sentit contrari sembla tenir en l'*Expositio super Apocalypsi* quan l'autor el relaciona amb la «magna potestas»¹⁸⁸ o amb «Christus».¹⁸⁹ En una ocasió «gladius» significa, per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, «occisione corporali».¹⁹⁰

Arnau de Vilanova entén l'«omnem terram» d'Ap III, 10 com a «omnes habitatores terrae»;¹⁹¹ l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* com a «Ecclesia militans». Per bé que semblants, tampoc no coincideixen totalment en l'exegesi de la paraula «terram» d'Ap IX, 1: Arnau de Vilanova la interpreta com a «opacum sive caliginosum conceptum atque rudissimum»,¹⁹² l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* com a «studium terrenae sollicitudi-

est, officium sue doctrine exercuit...»; f. 152a (Ap XIX, 6), «et audivi quasi vocem tube magne... scilicet, Ioachim inchoante hanc laudem aliquo modo facto quasi magna tuba Dei».

180. *Expositio super Apocalypsi*, 241/329-330 (Ap XVIII, 22). Vegeu també 123/145 (Ap VIII, 6).

181. *Expositio super Apocalypsi*, 123/148.

182. *Ibid.*, 121/71-72.

183. *Ibid.*, 22/558-559 (Ap I, 11).

184. *Ibid.*, 143/90-91.

185. La paraula «vox» no rep en l'*Expositio super Apocalypsi* un mateix sentit, sinó que depèn del context. Així, per exemple, pot tenir un sentit pejoratiu, «persuasiones rationabiles ac humanae» (123/130-131) o «humanae persuasiones» (215/339); pot anar relacionada amb la veritat i la predicació evangèlica —normalment acompanyada de «magna»— (111/66-67, 115/189-190, 192/350-351, 250/233-234). També pot indicar «monitionem de sublimitate praelationis et contemplationis» (142/50-51), «laudis et exultationis et exhortationis» (162/221), «exhortationem» (188/235-236, 241/322, 243/8, 244/31-32), «confessio clara et magna» (215/323) o «gloriatio» (242/352).

186. *De tempore adventus Antichristi...*, 56 (Josep PERARNAU, *El text...*, 135).

187. El títol de l'obra d'Arnau de Vilanova *Gladius...* també respon a aquest sentit.

188. *Expositio super Apocalypsi*, 99/124-126 (Ap VI, 4).

189. *Ibid.*, 252/296 (Ap XIX, 21). Per un sentit semblant a aquest podem explicar l'equivalència «gladius ex utraque parte acutus» i «verbum doctrinae resecantis superflua tam spiritualiter quam corporaliter» (248/187-188).

190. *Ibid.*, 102/225 (Ap VI, 8).

191. *De tempore adventus Antichristi...*, 430-432 (Josep PERARNAU, *El text...*, 144).

192. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 191c, 1009-1010 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 136).

nis».¹⁹³ Per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* «terra», en oposició a «mare», posseeix una connotació positiva («Ecclesia» –109/10–, «sequaces Christi» –98/117–); en oposició a cel, té un sentit negatiu (per exemple, «sinagoga» –124/160–163, 163/270–).

Arnau de Vilanova, desxifrant la profecia de la sibil·la d'Eritrea, identifica la «bestia» amb «Machometi».¹⁹⁴ Per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* pot tenir el sentit d'«Antichristus»¹⁹⁵ o de «caterva infidelium».¹⁹⁶

Per a Arnau de Vilanova «stella» significa «vir iustus» i «pater sanctus»¹⁹⁷ o, com a sinònim de «lux directiva», pot referir-se a la mateixa sagrada Escripura.¹⁹⁸ Per «stella» l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* normalment entén «prelatus»,¹⁹⁹ «doctor catholicus»²⁰⁰ o «coetus doctorum fidelium».²⁰¹ «Stellae duodecim» significa «duodecim Apostoli».²⁰² Acompanyada d'adjectius pot tenir encara d'altres significats.²⁰³

El «sol» és definit per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques com a «Christus»,²⁰⁴ «veritas Christi»²⁰⁵ o com «la vida e la veritat de Jesucrist».²⁰⁶ I, conseqüentment, la «lux solis» com la «religio Christi».²⁰⁷ Per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, òbviament, «sol», com en tota la tradició bíblica, patristica i escolàstica, significa «Christus»;²⁰⁸ però, en gairebé la meitat de les referències també significa «status regularium».²⁰⁹

193. *Expositio super Apocalypsi*, 131/16–17.

194. *De tempore adventus Antichristi...*, 764 (Josep PERARNAU, *El text...*, 151).

195. *Expositio super Apocalypsi*, 171/78 (Ap XIII, 4).

196. *Ibid.*, 199/80–81 (Ap XV, 2).

197. *De mysterio cymbalorum*, 34 (Josep PERARNAU, *El text...*, 56).

198. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 143a.

199. *Expositio super Apocalypsi*, 34/930–931 (Ap I, 20); 107/359–360 (Ap VI, 13); 127/255–256 (Ap VIII, 12).

200. *Ibid.*, 126/222–223 (Ap VIII, 10).

201. *Ibid.*, 131/12–14 (Ap IX, 11).

202. *Ibid.*, 155/18–19 (Ap XII, 1).

203. «Stella matutina» pot interpretar-se com a «notitia clara de bonis aeternis» (*Expositio super Apocalypsi*, 52/469); «stella vespertina» com a «notitia clara de bonis temporalibus» (52/469–470); finalment, la «tertia parte stellarum» com a «totus coetus reproborum» (158/102–103).

204. *De mysterio cymbalorum*, 36–38 (Josep PERARNAU, *El text...*, 56).

205. *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 191d, 1020–1022 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 137).

206. *Confessió de Barcelona*, 118/10–12.

207. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 150b.

208. També ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*, 103/9.

209. D'onze referències, cinc tenen aquest significat: *Expositio super Apocalypsi*, 106/346; 127/254; 132/30; 141/21–22; 278/587–588.

Pèire Joan estaria en la mateixa línia. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, 27b (Ap I, 6): «...sue claritatis incomprehensibilis gloria. Unde subdit: *Et facies eius sicut sol lucet in virtute sua*. Sol in tota virtute sua lucet in meridie et precipue quando aer est serenus expulsa omni nube et grosso vapore. Et quidem corporalis facies Xti incomparabiliter lucet et

Arnau de Vilanova, potser perquè entén la història de l'Antic Testament com un procés que va de la foscor a la llum veritable, fa la interpretació de l'expressió «a medio igitur noctis» com a «tempus Abraham».²¹⁰ Semblantment en la *Philosophia...* interpreta la «nox» com a «infidelis paganus».²¹¹ Conseqüentment, «dies» significa «fidelis».²¹² Per a l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* «nox» té un significat molt variable: «adversitas»,²¹³ «laicus»,²¹⁴ «vita carnalis vel ignorantia vel error vel persecutio»²¹⁵ o «ignorantiae vel sensualitatis aut erroris».²¹⁶ En cap cas, però, té el sentit que trobem en les obres arnaldianes polèmiques.

«Facies» designa en el *De mysterio cymbalorum* l'«initium huius saeculi», en contraposició a «pes» que simbolitza el final.²¹⁷ L'única vegada que he pogut trobar interpretada aquesta paraula en l'*Expositio super Apocalypsi* té, en canvi, el sentit de «Christus».²¹⁸

«Pedes» apareix dues vegades. Una amb el sentit de «cogitatus et affectus et nuntii» (141/22-23), l'altre («pedes rutilantes») és equivalent d'«activi sui debent rutilare» (47/320-321).

Arnau de Vilanova, en el *De mysterio cymbalorum*,²¹⁹ anomena sant Agustí amb l'expressió «Aquila doctorum». No trobem exactament aquestes paraules en l'*Expositio super Apocalypsi*, però dues vegades que surt «aquila» aplicada a persones és referida o al «Summus pontifex»²²⁰ o a l'«Imperator».²²¹

«Columna ignis» és per a Arnau de Vilanova un signe indicador de la Terra promesa.²²² En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem una interpretació diferent:

viget: Per hoc tamen designatur ineffabilis claritas et virtus sue divinitatis et etiam sue mentis»; f. 73a-b (Ap VII, 2): «Hic ergo angelus, Franciscus... ascendens ab ortu solis, id est, ab illa vita, quam Xtus sol mundi in suo ortu, id est, in suo primo adventu attulit nobis...»; f. 86c (Ap XI, 2): «...ad cultum veri solis Christi...»; també identifica el sol amb Crist quan glossa l'expressió «mulier amicta sole» (Ap XII, 1 i X, 1): f. 97a i 107d.

210. *De mysterio cymbalorum*, 41 (Josep PERARNAU, *El text...*, 56).

211. *Philosophia...*, 399 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 84).

212. *Ibid.*

213. *Expositio super Apocalypsi*, 117/279-280 (Ap VII, 15).

214. *Ibid.*, 127/265 (Ap VIII, 12).

215. *Ibid.*, 279/618-619.

216. *Ibid.*, 285/148 (Ap XXII, 5).

En conseqüència «dies» és en oposició a «adversitas», «prosperitas» (117/279); en oposició a «regularis», «clerus» (127/265) o, en oposició a la ignorància o a la vida sensual, significa la «vitam spiritualem et notitiam veritatis» (279/615-616).

217. *De mysterio cymbalorum*, 428 (Josep PERARNAU, *El text...*, 77).

218. *Expositio super Apocalypsi*, 285/140.

219. *De mysterio cymbalorum*, 531-532 (Josep PERARNAU, *El text...*, 82).

220. *Expositio super Apocalypsi*, 128/301-302 (Ap VIII, 13).

221. *Ibid.*, 164/291-292 (Ap XII, 14).

222. *De mysterio cymbalorum*, 292-295 (Josep PERARNAU, *El text...*, 70-71); *Philosophia...*,

«fervido zelo caritatis erigentes in altitudinem vitae spiritualis et sustentantes Ecclesiam seu fideles».²²³

En la *Philosophia...* veiem relacionada l'expressió «angelum similem Filio hominis» d'Ap I, 13 i XIV, 14 a l'estament religiós.²²⁴ En canvi, l'*Expositio super Apocalypsi* la refereix a «ministris revelationum suarum imitantibus eum, sive in forma personalis apparitionis imitentur ut figurans qui Ioanni apparuit, sive in zelo et conversatione ut figuratus».²²⁵

En l'*Apologia...*²²⁶ la paraula «acqua» representa l'«acquam baptismi et sapientie vel gratie Dei». En l'*Expositio super Apocalypsi* aquesta paraula surt vuit vegades: en set és relacionada a «doctrina», «doctor» o «sagrada Escritura»²²⁷ i l'altra a una multitud d'homes.²²⁸ Mai però no apareix directament vinculada al sagrament del baptisme o a la gràcia de Déu.

Per a Arnau de Vilanova «nubes» designa allò que no deixa traslluir la llum del sol, posseeix un sentit pejoratiu. Així, doncs, «absque nube» vol dir «sense dificultat».²²⁹ En canvi, les tres vegades que surt en l'*Expositio super Apocalypsi* té sempre una sentit positiu: «ad denotandum concomitantiam omnium sanctorum»,²³⁰ «informatum littera sacri textus et prophetis revelationibus»²³¹ o «congregationem sublimem, hoc est coetum cardinalium».²³²

En l'exegesi dels tres primers versets del capítol novè de l'*Apocalipsi*, trobem glossades, en el *Gladius...* i en l'*Expositio super Apocalypsi*, les expressions «clavis putei abyssi», «puteum abyssi» i «fumus putei». Mentre la «clavis putei abyssi» és interpretada en el *Gladius...*²³³ ..., Vat. lat. 3824, f. 191c, 1011-1013 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 136-137). com a «perspicatia profunditatis inferioris sapientiae, scilicet philosophiae mundane», en l'*Expositio super Apocalypsi*²³⁴ ho és com a «perspicatia qua profunditas scientiarum saecularium aperitur»; «puteum abyssi» en el *Gladius...*²³⁵ equival a «profun-

315-317 (IDEM, *La «Philosophia...»*, 77).

223. *Expositio super Apocalypsi*, 141/23-24 (Ap X, 1).

224. *Philosophia...*, 616-618 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 97).

225. *Expositio super Apocalypsi*, 29/778-780.

226. *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 148c.

227. *Expositio super Apocalypsi*, 31/627-728 (Ap I, 15); 118/310 (Ap VII, 17); 182/40-43 (Ap XIV, 2); 208/94-95 (Ap XVI, 5); 212/215-216 (Ap XVI, 12); 281/12-13 (Ap XX, 1); 292/370 (Ap XXII, 17).

228. *Ibid.*, 219/27 (Ap XVII, 1).

229. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 188d, 725-729 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 127).

230. *Expositio super Apocalypsi*, 14/289-293 (Ap I, 7).

231. *Ibid.*, 141/18-19 (Ap X, 1).

232. *Ibid.*, 191/323-324 (Ap XIV, 14).

233. *Gladius*55D

234. *Expositio super Apocalypsi*, 131/17-19 (Ap IX, 1).

235. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 101c, 1014-1017 (Cosimo REHO, *La polemica...*,

ditatem scripturarum philosophicarum» i en l'*Expositio super Apocalypsi*²³⁶ a «profunditas inferni»; «fumus putei» en el *Gladius...*²³⁷ significa «tenebrosas et inutiles philosophiae subtilitates» i en l'*Expositio super Apocalypsi*,²³⁸ «curiositas sciendi».

Arnau de Vilanova identifica les «locustae» d'Ap IX, 3 amb els «pestilentes et perversi praecones»,²³⁹ però concreta més: són bàsicament Martín d'Ateca²⁴⁰ i els altres dominics.²⁴¹ L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, en situació semblant, parla abstractament dels «litterati vastantes fruges vitae spiritualis et oblique volantes in altitudine religionis evangelicae», sense precisar més.²⁴²

Arnau de Vilanova en l'*Allocutio christini...*²⁴³ identifica «leo» amb «diabolus»; en l'*Expositio super Apocalypsi* el «leo» és caracteritzat per la seva audàcia i constància,²⁴⁴ els «dentes leonum» són «conatus eorum et detractiones eorum pleni... leonina crudelitate»,²⁴⁵ els «capita leonum» són «informata credulitate et audacia»²⁴⁶ i l'«os leonis», «verbo terribilis et crudelis». Mai no apareix la interpretació «diabolus».²⁴⁷

Arnau de Vilanova projecta l'«os draconis»²⁴⁸ als seus adversaris, els dominics; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* parla abstractament de l'«os draconis» com a «coetus callidus insidiantium».²⁴⁹

136-137).

236. *Expositio super Apocalypsi*, 131/21 (Ap IX, 1).

237. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 191c, 1016-1019 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 137).

238. *Expositio super Apocalypsi*, 131/24-25 (Ap IX, 2).

239. *Gladius...*, Vat. lat. 3824, f. 192a, 1035-1044 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 137).

240. *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 254b-c.

241. *Confessió de Barcelona*, 137/6-7.

242. *Expositio super Apocalypsi*, 132/41-42 (Ap IX, 3). També Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim* Vat. Borgh., f. 86c, parla genèricament d'«omnes mali christiani».

243. *Allocutio christini...*, 185-186 (Josep PERARNAU, *L'«Allocutio christini...»*, 93).

244. *Expositio super Apocalypsi*, 75/199.

245. *Ibid.*, 134/97-99 (Ap IX, 8).

246. *Ibid.*, 138/226-227 (Ap IX, 17).

247. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 121a (Ap XIII, 2): «et os eius sicut os leonis» per voracem scilicet rapacitatem et occisionem sanctorum et aliorum. Nota quod de qualibet quatuor bestiarum septime visionis Danielis assumit hic aliquid ac si insinuet hanc bestiam ex illis quatuor esse compositam».

248. *Praesentatio facta Burdegaliae...*, Vat. lat. 3824, f. 206a.

249. *Expositio super Apocalypsi*, 213/248 (Ap XVI, 13)

En el mateix sentit *Expositio super Apocalypsi*, 157/62-65 (Ap XII, 3): «Id est statim, quando mulier praedicto modo formata visa est in populo fideli, visus est et draco: per quod innuit quod in multitudine fidelium protinus, quando Christus innotescit per coetum electorum, innotescit diabolus per coetum reproborum».

2.2.4.2. *Balanç*

En el transcurs d'aquesta comparació hem pogut constatar, certament, alguns aspectes comuns, però, les diferències han estat molt més nombroses. Això és especialment revelador, car són precisament aquests aspectes sense interès aparent, insignificants, els que poden descobrir-nos l'autèntica identitat i la veritable manera de fer i d'ésser d'un autor. Fins i tot suposant que existís en l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* una actitud de pareença per tal de fingir no ésser Arnau de Vilanova, els detalls petits, els hàbits més arrelats es manifestarien en les coses aparentment negligibles. A més de moltes interpretacions al·legòriques diferents, importants ja per elles mateixes, en trobem d'altres de molt valuoses perquè corroboren algunes conclusions que hem extret en diversos apartats, com és per exemple, en el cas d'Arnau de Vilanova, una major concreció, especialment quan projecta defectes als seus adversaris, els dominics. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, de la seva banda, manté la tensió, absent en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, entre «status regularium» i «clerus saecularis».

2.3. *Diferències entre la forma d'argumentar de l'Expositio super Apocalypsi i de les obres arnaldianes polèmiques*

Tot seguit exposo, ni que sigui esquemàticament, les que considero diferències més significatives en la forma d'argumentar entre les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova i l'*Expositio super Apocalypsi*.

1. Arnau de Vilanova utilitza, sobretot en la primera fase de la polèmica —París—, arguments relacionats amb la por i l'amenaça, com una eina legítima per a crear unes condicions psicològiques idònies a la «conversió personal». En l'*Expositio super Apocalypsi* no trobem ni un sol indicatiu d'aquests arguments de la «por», ni tampoc l'objectiu immediat de cercar la «conversió personal».

2. Els teòlegs de París i els dominics sovint feien servir arguments «d'inèrcia» per atacar les tesis d'Arnau de Vilanova, qui a més de qualificar de «fal·làcia del conseqüent» l'argument d'inèrcia, hi oposa el de la novetat. Hi ha una constant contraposició d'arguments «inèrcia/novetat». Tampoc trobem en l'*Expositio super Apocalypsi* cap mena de vestigi d'aquesta tensió entre argument d'inèrcia i argument de novetat.

3. L'anterior oposició «inèrcia/novetat» portà Arnau de Vilanova a deixar de banda «la tradició» com a lloc d'argumentació. Preferia recórrer a la Bíblia i cercar-hi una «consonància». Quan cita autors de la tradició ho sol fer o bé per aprofitar-se d'alguna cosa o bé «ad hominem». Els arguments «ad hominem» són usats quan ho creu convenient en bé dels seus interessos personals. Sembla que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és respectuós amb la tradició i no la instrumentalitza com ho fa el famós metge català. Entre d'altres motius, però també per aquest, no fa servir arguments «ad hominem».

4. Els arguments quasi-lògics són molt importants en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova: observem una ferma voluntat de presentar les seves pròpies propostes en una forma de lògica binària, d'esquematitzar i simplificar al màxim les posicions dels seus advesaris a fi de poder-les atacar millor. En aquest sentit, esmentem l'ús d'arguments de contradicció i incompatibilitat, els sil·logismes bíblics, la fal·làcia del conseqüent (a més dels arguments de doble negació, «ad absurdum», de transitivitat, de comparació, d'extensió, del dilema, de la regla de justícia, etc.). Arnau de Vilanova empra una lògica binària que sol polaritzar les situacions en dos centres contraris i contradictoris. Arnau de Vilanova es col·loca en un d'aquests dos centres i esdevé el criteri discernidor.

En canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* gairebé no empra els arguments quasi-lògics, la seva estructura mental tendeix a requerir arguments relacionats amb la llengua, de tipus més analògic. No és ni de bon tros tan «simplificador» com ho és Arnau de Vilanova. No se sol presentar com a criteri discernidor. En definitiva són dues estructures mentals de trets oposats.

5. En les obres arnaldianes polèmiques abunden les desqualificacions personals: tant d'Arnau de Vilanova als seus adversaris com al revés. En l'*Expositio super Apocalypsi* aquestes desqualificacions són mínimes i de diferent sentit.

6. Els arguments per les conseqüències (p. ex. «ab inutili sensu», «argument pragmàtic») són destacats en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova: ens fan adonar de la instrumentalitat dels mitjans en funció del fi que persegueixen. Arnau de Vilanova ho instrumentalitza tot en bé propi. En la mateixa línia constatem que la gran majoria de les autoritats emprades per Arnau de Vilanova ho són «ad hominem». En l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no notem aquesta instrumentalització tan típica en les obres arnaldianes polèmiques ni en les «doctrines» respecte del fi que personalment persegueix ni de les «autoritats» citades respecte de les pròpies posicions.

7. Els arguments de tipus analògic o dels enllaços que fonamenten l'estructura de la realitat, com els anomena Perelman,²⁵⁰ són més aviat secundaris en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova: exemple i il·lustració, prefiguració, sentit literal/sentit analògic, argumentació pel model. D'aquests, el més usual és l'argument pel model. En l'*Expositio super Apocalypsi*, per contra, són els més peculiars i centrals.

8. Els arguments per dissociació, molt emprats, serveixen a Arnau de Vilanova per a bloquejar el diàleg: les anomenades parelles filosòfiques, la paradoxa i, especialment, les definicions dissociatives i els arguments de tipus gramatical. No percebem en l'*Expositio super Apocalypsi* cap rastre que ens faci pensar en una polèmica semblant a la que va mantenir Arnau de Vilanova amb els dominics. Hi ha més aviat una intenció ben palesa de comunicar-se sincerament.

9. L'anàlisi de les interpretacions d'algunes paraules comunes ens fa veure, també, notables diferències tant d'estil com de contingut.

2.4. Paraula conclusiva

El fet que els tipus d'arguments emprats en les obres arnaldianes polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi* no coincideixen sinó que manifesten una estructura psicològica personal diferent (una, la de l'*Expositio super Apocalypsi*, més lingüística; l'altra, la de les obres arnaldianes polèmiques, més matemàtica); que en aquells aspectes més comparables com són algunes estructures del llenguatge («non dixit... sed...», «quasi dicat...») la confrontació també sigui negativa; que en els arguments i en el lèxic emprat els aspectes discrepants siguin més notoris que els coincidents, fan pensar que els autors de l'*Expositio super Apocalypsi* i de les obres arnaldianes polèmiques tenen una personalitat, una formació acadèmica i personal ben diferenciada i diferenciable.²⁵¹ Les estructures mentals i de pensament són radicalment distintes.

250. Ch. PERELMAN, L. OLBRECHTS-TYTECA, *Tratado de la argumentación...*, 536-626.

251. D'altres diferències importants que hem constatat en aquest capítol són l'omnipresent implicació del «subjecte/autor» en les obres arnaldianes polèmiques i el coneixement superior de la llengua llatina que posseeix l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*. Una coincidència: l'afirmació del principi exegètic «en la Bíblia no hi ha res ocios».

I tot porta a constatar que sobre l'*Expositio super Apocalypsi* no recau el pes de sis anys de polèmica amb teòlegs, particularment amb teòlegs dominicans; aquesta obra és aliena a la dita polèmica.

V. LA TEOLOGIA DE LA HISTÒRIA DE L'*EXPOSITIO SUPER APOCALYPSI*: COMPARACIÓ AMB LES OBRES ARNALDIANES POLÈMIQUES

Tota l'*Expositio super Apocalypsi* és articulada entorn d'una teologia de la història ben definida, que permet al seu autor de situar els diferents fets que comenta i de valorar-los adequadament en funció de la seva significació en el seu context històric. Aquesta teologia de la història és el veritable eix vertebrador de l'univers mental de l'autor. Atesa, doncs, aquesta circumstància sembla interessant de contrastar la dita teologia de la història amb la que podem copsar en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova.

1. Divisió trinitària de la història

1.1. *Expositio super Apocalypsi*

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* segueix el clàssic esquema joaquimita que divideix la història de la humanitat en «tres status saeculi», apropiats a cadascuna de les tres persones de la Santíssima Trinitat. El primer «duravit usque ad tempus Domini Iesu Christi»²⁵² i es va distingir pel «timor»; el segon, es caracteritzà per «opera iustitiae cultus Dei», definibles no per temor sinó per saviesa; i en el tercer, el de l'Esperit Sant, que començarà amb el papa espiritual,²⁵³ «cultus Dei clarebit ex mera devotione puri amoris ad vitam spiritualem et imitationem Christi».²⁵⁴ Ara bé: «propter vicinitatem Antichristi cessabunt miracula, sed amor ad vitam spiritualem et devotio ad Christum solum ex puritate vel sinceritate fidei et mera gratia Spiritus Sancti habebunt ortum, nec etiam ex doctorum sapientiali facundia».²⁵⁵ L'obra fa correspondre a cada època un estat personal divers: els casats a l'època del Pare, els clergues seculars a la del Fill i els regulars a la de l'Esperit Sant.²⁵⁶

252. *Expositio super Apocalypsi*, 24/619.

253. *Ibid.*, 23/566-567, 141/2-7 i 224/171-173.

254. *Ibid.*, 25/628-629.

255. *Ibid.*, 25/631-634.

256. *Ibid.*, 24.

Malgrat les repetides al·lusions a alguna d'aquestes tres èpoques que trobem escampades per tota l'*Expositio super Apocalypsi*, hem de reconèixer que aquesta divisió de la història en tres parts no té el protagonisme, sinó que aquest recau en la segona, l'època del Fill (i, en menor mesura, també en la tercera d'aquestes tres èpoques) que es divideix (és la història de l'Església pròpiament dita) en set etapes diferents.²⁵⁷

1.2. Obres arnaldianes polèmiques

Arnau de Vilanova en les obres polèmiques mai no fa servir l'esquema trinitari de la història, mai no parla de tres èpoques apropiades a cadascuna de les persones divines. És més, nega explícitament la tercera època o «època de l'Esperit Sant».²⁵⁸

2. Les set etapes de la història de l'església

No em proposo ara de fer una reconstrucció de la teologia de la història de l'*Expositio super Apocalypsi*, perquè això ja ha estat fet,²⁵⁹ o de les obres arnaldianes polèmiques. Simplement voldria fer alguns comentaris sobre aquesta divisió de la història de l'Església en set etapes que, certament, però de manera molt diferent, és present tant en les obres arnaldianes polèmiques com en l'*Expositio super Apocalypsi*. Com ha posat en evidència l'estudi de Francesco Santi, la divisió en set etapes de la història de l'Església és central en l'*Expositio super Apocalypsi*. És el gran tema de l'obra. És un esquema molt assumit, de tal manera que sempre que l'autor parla d'algun fet de la història del cristianisme el col·loca a l'interior d'aquest esquema.

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova, en dues ocasions i en textos breus, l'autor també ens parla d'aquestes set etapes.²⁶⁰ A més, en la denominació de cada etapa existeix una coincidència dels noms per a designar-les; coincidència, d'altra banda, que podem fer extensiva als «espirituals» en general. Ara bé, en Arnau de Vilanova l'esquema no és assumit, el fa servir

257. En aquest sentit vegeu Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova...*, 191.

258. *De tempore adventus Antichristi...*, 353-355 (Josep PERARNAU, *El text...*, 142): «...est ultima etas, que a Christo incepit et sub qua etate fuerunt apostoli et universi mortales usque ad finem mundi».

259. Vegeu Francesco SANTI, *Arnau de Vilanova...*, 161-241.

260. *Philosophia...*, 330-355 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 79-81); *Confessió de Barcelona*, 114-115.

quan li va bé, però se n'oblida després. És un esquema marginal, que no té una vitalitat pròpia, és molt poc desenvolupat. Josep Perarnau ha mostrat que en aquest tema la influència de Pèire Joan Oliu és clara, per bé que Arnau de Vilanova en fa un ús molt especial, molt divers del que en feia el franciscà.²⁶¹ Arnau de Vilanova, en la *Philosophia...*, a diferència de l'*Expositio super Apocalypsi* i conjuntament amb les set etapes, explica les quatre grans persecucions en base a les quatre bèsties de Daniel.²⁶²

També constatem altres divergències. Esmentem-les. En l'*Expositio super Apocalypsi* cada etapa té una simbologia pròpia (una imatge, uns fets...); en les obres arnaldianes polèmiques, en canvi, aquesta simbologia no hi és. En l'*Expositio super Apocalypsi* Arri sembla tenir un paper important no només en la tercera etapa,²⁶³ sinó també en d'altres;²⁶⁴ en canvi en les obres arnaldianes polèmiques Arri no desenvolupa cap mena de «funció». En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem una tensió constant entre «status regularis» i «clerus saecularis», que sempre, absolutament sempre, es decanta a favor dels «regularis»; aquesta tensió és absent en les obres arnaldianes polèmiques. Els membres de l'Anticrist presenten distintes característiques en una i altres obres: en les obres polèmiques, Arnau de Vilanova tendeix a identificar de manera progressiva els membres de l'Anticrist amb els dominics. Aquesta identificació no només sembla que no és ratificada en l'*Expositio super Apocalypsi* sinó que per a l'autor d'aquesta obra els membres de l'Anticrist tenen uns altres trets, sense possibilitat d'identificar-los amb cap grup concret. (És més: els dominics –adversaris d'Arnau per excel·lència– probablement formaven part d'aquells que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* anomena «regularis»!).²⁶⁵ Tampoc trobem en les obres arnaldianes polèmiques la doctrina referida als set papes carnals i als cinc espirituals.²⁶⁶ Finalment, són valorats

261. Josep PERARNAU, *El text...*, 29-39.

262. *Philosophia...*, 330-386 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 79-83).

263. *Expositio super Apocalypsi*, 126/248-250.

264. *Ibid.*, 127/275-283.

265. «L'orde de doctors» és valorat, en contrast amb els «seculars», positivament per Arnau de Vilanova en les obres de la polèmica de París. Després, però, és qualificat cada cop més negativament, fins al punt d'identificar els seus membres amb els seguidors de l'Anticrist. Vegeu l'epístola als predicadors de París: Vat. lat. 3824, f. 99c (Joaquim CARRERAS, *Del epistolario espiritual de Arnau de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», XII [1948], 393).

266. Certament la valoració negativa de Bonifaci VIII i Benet XI –són els darrers papes «carnals»– i la positiva de Climent V –primer papa espiritual– que trobem en l'*Expositio super Apocalypsi* és compartida per Arnau de Vilanova en les obres polèmiques. Les coincidències, però, s'acaben aquí. Ni en les obres polèmiques ni en les postpolèmiques, Arnau de Vilanova mai no esmenta els «cinc papes espirituals». Alguna vegada, per exemple *Confessió de Barcelona*, 137/9-13, es refereix a un «pastor e vicari»: «Car, segons que és escrit en les revelacions damunt dites, Déu lavores trametrà als christians pastor e vicari seu qui açò complirà, e reformarà la

diversament la «donatio Constantini» i les croades²⁶⁷ (i conseqüentment els ordes militars).²⁶⁸

3. La vinguda de l'Anticrist

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova trobem un càlcul força complex sobre la vinguda de l'Anticrist. És un càlcul basat en múltiples textos bíblics, que Arnau de Vilanova repeteix una i altra vegada en les seves obres. És un càlcul central. El text bíblic de partida és Mateu XXIV, 15, en el qual Jesús, preguntat per la fi dels temps, remet els seus interlocutors a la profecia de Daniel («abominació de la desolació»). Arnau, doncs, acut als textos de Daniel i hi troba la pretesa al·lusió de Jesús: «Des del temps que cessarà el sacrifici perpetu i que serà expulsada l'abominació de la desolació transcorreran 1290 dies» (Daniel XII, 11). El temps que cessarà el sacrifici perpetu significa la destrucció del temple d'Israel; la «i» s'ha d'entendre en el sentit de «fins que»; l'«abominació de la desolació», és la vinguda de l'Anticrist; i els dies, seguint Ez IV, 6b, s'han d'interpretar en el sentit d'anys. De tal manera que si sumem els 1290 anys a l'any setanta p.C. de la destrucció del temple, obtenim que per al començament, més o menys, de la segona meitat del segle XIV s'esdevindrà la plena manifestació de l'Anticrist. Els adversaris d'Arnau de Vilanova oposaven una i altra vegada Actes I, 7 a la lectura profètica del metge català, que aquest també rebutjava per mitjà d'una exegesi hàbil. Aquests textos bíblics són centralíssims en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova.²⁶⁹

Curiosament, però, aquests textos o tenen una funció molt secundària i superficial en l'*Expositio super Apocalypsi* (és el cas de Daniel XII, 11)²⁷⁰ o simplement no són ni al·ludits indirectament (Actes I, 7 o Mateu XXIV, 15). És que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no elabora cap càlcul de la vinguda

veritat e la quaritat del christianisme».

267. L'*Expositio super Apocalypsi* contextua la lluita contra els infidels i la nova possessió de Terra Santa en la setena etapa de l'Església. Arnau de Vilanova, en canvi, es mostra contrari a tota croada: Jerusalem, com fruita madura, caurà —quan sigui l'hora— sense necessitat de recórrer a les armes. Vegeu l'estudi precedent de Josep PERARNAU, *Problemes i criteris...*

268. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* creu encara en la força dels ordes religiosos per portar a terme la reforma de l'Església; Arnau de Vilanova, es mostra decebut. Vegeu Josep PERARNAU, *Problemes i criteris...*

269. Per a la importància dels textos bíblics esmentats en les obres polèmiques, així com per a les referències textuais, vegeu la meua tesi, *La polèmica escatològica...*, 308-310 i 368-415.

270. En realitat només és al·ludit indirectament en *Expositio super Apocalypsi*, 119/8, i encara amb un sentit molt diferent.

de l'Anticrist? Sí que n'elabora un, però molt diferent. Obté la data de la seva predicció de sumar el número 666 amb ell mateix: l'any 1332.²⁷¹

Els càlculs no coincideixen, ni tampoc el resultat. Observem, però, que en altres ocasions i per a altres finalitats l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* també utilitza el «dies per anys», sense mencionar la base bíblica.²⁷² Notem també que Arnau de Vilanova busca un càlcul «irrefutable», que no pugui ésser qüestionat pels seus adversaris, que no sigui «condemnable»; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* cerca un càlcul «il·lustratiu», «exemplar» que embelleixi allò que diu.²⁷³

4. Altres posicions divergents

En les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova trobem una colla de temes que no surten en l'*Expositio super Apocalypsi*: la conveniència de conèixer prèviament la vinguda de l'Anticrist per tal de preparar-shi millor, la possibilitat bíblica de determinar la data d'aquesta vinguda, el (suposat) càlcul de sant Agustí en el mateix sentit que el d'Arnau de Vilanova i d'altres càlculs

271. Vegeu el càlcul dins *Expositio super Apocalypsi*, 177/270-290. És interessant de saber que el primer papa espiritual, això és Climent V, anunciarà la vinguda de l'Anticrist. Aquesta és una coincidència amb les obres arnaldianes polèmiques.

Atesa la correspondència entre la vida de l'Anticrist i la de Crist, hom no sap si sumar a l'any 1332 els anys de la vida de Jesucrist. El fet que el primer papa espiritual –el qual lluitarà contra les forces de l'Anticrist– sigui Climent V, fa inclinar-me a pensar que l'any 1332 representa l'inici de la seva predicació pública.

272. Per a «dies per annos», vegeu *Expositio super Apocalypsi*, 119/10-11.

El principi exegetíc «dies per anys» no és nou en la tradició cristiana. Trobem antecedents en, entre d'altres, sant Jeroni (*Hebraicae quaestiones in Genesim XXIX*, 27-30, J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, XXIII, 981), en el *Pugio fidei* de Ramon Martí, i en Peire Joan (*Postilla in Apocalypsim*, f. 113c-d, on referint-se al pseudo-joaquimita *De semine...* es fa ressò del «dia per any»: cf. Raoul Manselli, *La religiosità...*, 13). Posteriorment, també, per exemple, dins ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*, 239/13-14 i 237/12, basat, com Arnau, en Ezequiel IV, 6b.

En la tradició jueva és molt freqüent (cf. P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Roma, Institut biblique pontifical 1923, 414). Vegeu més en concret: *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià*. Estudi introductori per Jaume Riera i Sans. Traducció dels textos hebreus i llatins, i notes, per Eduard Feliu. Pòrtic de Pasqual Maragall, Barcelona, Columna 1985, 37-38; i ABRAHAM BAR HIYYA, *Llibre revelador. Meguil-lat Hamegal-lê*. Segons l'edició del text revisat i prologat per Dr. Juli Guttmann. Versió de l'hebreu per J. Millàs i Vallicrosa, professor d'hebreu a la Universitat de Madrid, Barcelona, Editorial Alpha 1929, 174.

273. Aquesta dada coincideix també amb la manera de presentar les «revelacions extraordinàries».

afins, la controvèrsia sobre la superioritat de la revelació de Ciril respecte de la Bíblia, la necessitat de la caritat per al ver predicador; els anys que van d'Adam fins a la vinguda de Crist; la distinció entre el do de profecia i el do de fer miracles.

En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem un tema joaquimita que no apareix en les obres arnaldianes polèmiques: la simetria entre la història de l'Antic Testament i la història de l'Església.

5. Conclusió

Negar l'existència d'uns temes comuns a l'*Expositio super Apocalypsi* i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova seria negar l'evidència. L'espiritualisme, les revelacions «especials», l'ús d'algunes fonts (Ciril, Hildegarda per exemple) el principi del «dia per any», o la divisió de la història de l'Església en set etapes, o l'afirmació de la imminent vinguda de l'Anticrist, en són exemples. El tractament, el punt de vista, el relleu atorgat, són però molt diferents. Fins i tot en aquests temes comuns les divergències solen ésser més grans que les semblances.

El fet que en l'*Expositio super Apocalypsi* mai no hi hagi citat el text d'Actes I, 7 o de Daniel XII, 11; que hom hi trobi un càlcul i una data de la vinguda de l'Anticrist distints als que trobem en les obres arnaldianes polèmiques, ens fa pensar que les discrepàncies són determinants.

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, amb la seva teologia de la història joaquimita, manifesta un bon coneixement de teologia i d'història. És sens dubte una persona ben formada en aquest camp. Arnau de Vilanova, ultra no ésser, almenys en teologia de la història, un joaquimita, no manifesta els mateixos coneixements. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* sembla ésser una persona «no qüestionada», car mai no té necessitat de legitimar les seves posicions; en canvi Arnau de Vilanova, a causa de la dura polèmica que contra ell van mantenir durant força temps els dominics, sempre s'afanya a justificar-se, sia quan cita les «revelacions especials»,²⁷⁴ sia quan proposa una data de la vinguda de l'Anticrist.

L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* presenta una tensió entre regulars i seculars, vindicant sovint la superioritat dels primers. Arnau de Vilanova col·loca els primers, o almenys alguns dels primers, en el grup dels membres de l'Anticrist.²⁷⁵

274. Són precioses, sol dir, i aprovades per l'Església de Roma o per algun sant.

275. En aquest sentit també és bo de constatar que la caracterització que fa l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* (24/939-25/972) dels vers apòstols no coincideix amb aquella que

VI. CONCLUSIONS

Ara és hora de fer balanç. En el decurs d'aquest treball hem tingut ocasió de constatar algunes semblances entre Arnau de Vilanova, en les seves obres polèmiques, i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, i moltes diferències. Abans, però, d'extreure conseqüències d'aquestes semblances i diferències comentaré críticament les raons que els editors de l'*Expositio super Apocalypsi* van donar a favor de la paternitat arnaldiana.

1. *Valoració de les raons d'anàlisi interna adduïdes pels editors*

En el primer apartat d'aquest treball he relacionat les raons de crítica interna adduïdes pels editors a fi de fonamentar l'autenticitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*. Ara, seguint el mateix ordre, en farem una valoració crítica.

1. No sabem exactament què significa que en Arnau de Vilanova i en l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* observem les «mateixes qualitats de gran escriptor». El cert és que l'estil de les obres arnaldianes polèmiques i el de l'*Expositio super Apocalypsi* són molt diferents: a) perquè l'*Expositio super Apocalypsi* és un comentari a un llibre de la Bíblia, l'*Apocalipsi*, i en les obres arnaldianes polèmiques —i en les posteriors tampoc— no n'hi trobem cap, «stricto sensu», de comentari a algun llibre de la Bíblia; b) perquè l'*Expositio super Apocalypsi* és escrita amb un estil distant, serè, i en canvi les obres arnaldianes polèmiques són escrits apassionats, directes; c) perquè els coneixements de llengua llatina —i la mateixa redacció de llatí— són distints: l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* coneix millor el llatí que no pas Arnau de Vilanova; d) perquè l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no s'implica personalment en l'obra; en canvi Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, sí. Potser tots dos autors són grans escriptors, però, certament, les qualitats no són les mateixes.

2. No és cert, tampoc, que coincideixin els coneixements d'hebreu i grec. De coneixements de grec Arnau de Vilanova no en posseïa molts. En les obres pre-polèmiques només trobem unes consideracions molt generals que, certament, no manifesten «coneixements» d'aquesta llengua.²⁷⁶ Aquestes conside-

troben en l'*Eulogium...*, Vat. lat. 3824, ff. 161a-166b (Joaquim CARRERAS, *La polémica...*, 36-44).

racions generals, però, no acaben de coincidir amb les de l'*Expositio super Apocalypsi*. En canvi sí que trobem moltes manifestacions de coneixements de llengua hebrea. Arnau de Vilanova una i altra vegada es queixa de les traduccions de l'Antic Testament, amb comentaris que en mostren una bona comprensió.²⁷⁷ Recordem que Arnau de Vilanova va estudiar amb Ramon Martí al «*Studium linguarum*» de Santa Caterina de Barcelona.²⁷⁸ No podem admetre amb Joaquim Carreras, però, que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* manifesti idèntics coneixements de llengua hebrea. Només trobem tres referències molt genèriques a aquesta llengua que no n'impliquen un coneixement aprofundit.²⁷⁹ Posseir nocions generals de llengua hebrea era habitual entre els teòlegs cristians d'aquest segle.

Les reflexions de tipus gramatical, com hem vist, tampoc no coincideixen. Recordem que les disquisicions gramaticals sobre la llengua grega, per bé que tenen una base comuna, presenten discrepàncies.

Sobre els coneixements astronòmics, tant a l'*Expositio super Apocalypsi* com a les obres arnaldianes polèmiques, és difícil de construir una comparació seriosa, perquè en ambdues obres són molt secundaris i superficials. Sí que podem comentar, però, quelcom dels mèdics. Que Arnau era un gran metge, és inqüestionable; que sabia molta medicina, també. Ara bé, que emprés constantment termes mèdics i coneixements de medicina en les seves obres espirituals, ja no és tan clar.²⁸⁰ En l'*Expositio super Apocalypsi*, com assenyala

276. Almenys la lectura de les seves obres no ens ho fa pensar. Les úniques reflexions, generals i que no impliquen cap mena de coneixement, sobre la llengua grega les trobem dins la *Introductio...*, Vat. lat. 3824, f. 3a-b (Raoul MANSELLI, *La religiosità...*, 46) i el *De significatione...*, Vat. lat. 3824, ff. 13c-14c (Joaquim CARRERAS, *La «Allocutio...»*, 81-83). El mateix Joaquim CARRERAS, *Vida d'Arnau de Vilanova*, dins ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, I. *Escrips religiosos* (Els Nostres Clàssics, Col·lecció A, 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 15, reconeix que (només!) «és probable que Arnau hagués conegut elementalment el grec».

277. Només a tall d'exemple vegeu: *Philosophia...*, 901-904, 1278-1281 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 116-117, 143); *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 254b-c.

278. *De significatione...*, Vat. lat. 3824, f. 13a (Joaquim CARRERAS, *La «Allocutio...»*, 80).

279. *Expositio super Apocalypsi*, 16/350-351: «...eloquia sacra, nisi per scriptores aut translatore fuerint vitiata, rectissima sunt...»; 95/3-4: «(ipse hic morem sequitur Hebraeorum, qui semper primum in ordine per unum designant)»; 217/278-279: «...more Hebraeorum et Graecorum, qui non habent gerundia sed loco ipsorum ponunt infinitivum, dicit quod veniet tunc in memoria dare...».

280. Les referències que he trobat en les obres arnaldianes polèmiques són les següents: *Philosophia...*, 31-43 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 59-60): analogia entre el metge, el constructor i el «teòleg»; *Apologia...*, Vat. lat. 3824, f. 136b: els adversaris d'Arnau de Vilanova són «alienati a vulva et errantes ab utero»; *Gladus...*, Vat. lat. 3824, f. 186b, 463-467 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 118): «Proinde medium seu mensura debita paritatis non est eadem in septentrionalibus et meridionalibus, et in hieme et aestate, et in iuvene et in sene, et flegmatico et colerico, et similibus»; *Antidotum...*, Vat. lat. 3824, f. 248c: «...est medicina perfecta...».

Miquel Batllori, hi ha exemples vinguts del camp de la medicina.²⁸¹ Aquests exemples no impliquen grans coneixements de medicina, tota persona mitjanament culta els podia tenir.²⁸²

És més: el context en què anomena els metges, entre els «doctores mundanos»²⁸³ —juristes i filòsofs— més aviat em fa pensar que l'autor no devia ésser metge.

3. La «coincidència» ideològica entre l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* i Arnau de Vilanova és mínima i presenta grans diferències. Però anem a passos: a) sobre la significació mística de les lletres i les paraules de la Bíblia, vegeu el que hem dit més amunt; b) certament Déu és considerat com un gramàtic excel·lent en les obres arnaldianes polèmiques i en l'*Expositio super Apocalypsi*. És, doncs, una coincidència. També ho és, però, amb molts d'altres autors, especialment espirituals, d'aquesta època. No és estrany que en teòlegs diversos observem aquesta idea, molt difosa, certament. A més, per la seva

281. Als assenyalats per Miquel Batllori podem afegir els següents: *Expositio super Apocalypsi*, 67/445-446: «sicut enim collyrium clarificat oculum pungendo et tergendō et lacrimis lavando, sic mentem contritio»; 449-451: «collyrium enim, quod sub forma unguenti applicatur, oculis diutius vel tenacius adhaeret, quam id quod sub forma liquoris» [no he trobat ni en les obres mèdiques catalanes ni en els glossaris de les llatines d'Arnau de Vilanova l'ús de la paraula «collyrium»]; 85/187-188: «item propria virtute suxit abundanter lac de uberibus Virginis, non obstante virginitate». (en realitat —cf. context— diu que una verge no té llet); 138/220: «(sicut hyacinthus simulat splendorem igneum vel solareum)»; 144/118-120: «...MEL, quia gustui placet et viscera mundificat...»; 182/34-35: «...spiritus corporalis, qui a pectore per guttur et os egreditur»; 207/68-69: «...prout autem generaliter, ad quoscunque doctores mundanos, sicut philosophos et medicos et iuristas»; 213/271-274: «Ridiculum quidem erat hic intelligere per diem magnum Dei diem iudicii, cum nullus, quantumcumque insanus, cogitet facere congregationem ad proeliandum in illa die; nec tempus Antichristi vocatur in scriptura dies Dei, sed potius diaboli vel draconis»; 241/327-328: «...per fistulam inanem et multipliciter perforatam...»; 248/189-190: «...increpando et terrendo et excitando ad vigilandum salubriter...»; 275-276: l'autor reflexiona sobre el color i algunes característiques de les pedres precioses.

282. Sant Tomàs, per exemple, fa servir el mot «collyrium» en un sentit més o menys semblant al de l'*Expositio super Apocalypsi*: «de carne sua salutare collirium, ut sic oculus ex concupiscentia carnis corruptus Verbum collirio sue carnis curaret» (*Index Thomisticus*, XIV, 576); «a nobis videri, sanavit oculos hominum, faciens de carne sua salutare collirium, ut sic oculus ex concupiscentia carnis...» (*Ibid.*, XIV, 576). També fa servir diverses vegades expressions com «fistula inanis» (*Ibid.*, II, 431-432), «cubitus» (I, 1047-1048), «pestilentia» (III, 181-182); «superfluitates» (III, 787-788), «dorsum» (II, 211-212), «artum» (I, 631-632). Recordem que els estudis de filosofia incloïen la «física», on era estudiada la natura vivent.

Ramon Llull emprà normalment paraules com «mel» (Miquel COLOM, *Glossari general lul·lià*, III [G-N], Mallorca, Editorial Moll 1984, 310), «pestilentia» (*Ibid.*, IV [O-R], Mallorca, Editorial Moll 1983, 147), «superfluïtat» (*Ibid.*, V [S-Z], Mallorca, Editorial Moll 1985, 174), «dors» (*Ibid.*, II [D-F], Mallorca, Editorial Moll 1984, 174).

283. *Expositio super Apocalypsi*, 207/69.

frequència, no és una idea central ni en les obres arnaldianes polèmiques ni en l'*Expositio super Apocalypsi*; c) un anunci de la vinguda de l'Anticrist és compartit per molts autors de la tradició cristiana. La perspectiva escatològica és consubstancial al cristianisme. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* i Arnau de Vilanova anuncien la vinguda de l'Anticrist, però de maneres distintes. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* en un context joaquimita de divisió de la història en tres «status saeculi», vertebrat en una teologia de la història; Arnau de Vilanova com una dada puntual; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* emprà un càlcul «simbòlic», extret de l'*Apocalipsi*; Arnau de Vilanova amb un càlcul basat en Mt XIV, 15 i Daniel XII, 11;²⁸⁴ en l'*Expositio super Apocalypsi* l'anunci de la vinguda de l'Anticrist té un to expositiu, en Arnau de Vilanova és una idea instrumental per tal d'aconseguir altres objectius, no té un valor intrínsec; d) és difícil de saber si realment en Arnau de Vilanova hi ha una «aversió al saber profà». Ell era metge i exercí tota la vida com a tal. Certament, en les obres arnaldianes polèmiques, els adversaris de les quals eren els dominics, que empraven la filosofia per a qüestions teològiques, carrega fort contra els mètodes dels adversaris. Arnau de Vilanova no es mossega la llengua. Tampoc no queda clar que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* manifesti una «aversió al saber profà»; e) Arnau de Vilanova exposa en dos llocs diferents la seva posició, certament molt matisada, de l'«usus pauper», expressió que pren manllevada de Pèire Joan Oliu.²⁸⁵ En l'*Expositio super Apocalypsi* trobem al·lusions a la pobresa, però mai no trobem ni l'expressió «usus pauper», ni la mateixa posició d'Arnau de Vilanova;²⁸⁶ f) en l'*Expositio super Apocalypsi* a diferència d'allò que suposa Joaquim Carreras no hi ha crítiques als clergues regulars, en tot cas les crítiques són al «clerus saecularis». Els «regulars» són lloats tothora a diferència dels «seculars». Aquesta és una notable divergència respecte d'Arnau de Vilanova. Aquest, més que atacar els regulars, ataca els dominics, els seus adversaris més directes; g) i h) no hi pot haver cap coincidència respecte dels papes carnals i dels papes espirituals (no del «papa espiritual» com diu Joaquim Carreras), per la simple raó que en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova mai, absolutament mai, no són citats.

284. Vegeu la meua tesi doctoral *La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305): anàlisi dels arguments i de les argumentacions*, Bellaterra 1993, 395-402 i 463-485.

285. *Philosophia...*, 1118-1150 (Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 132-136); i *Glaadius...*, Var. lat. 3824, ff. 184c-186d, 284-500 (Cosimo REHO, *La polemica...*, 113-119). Altres textos arnaldians posteriors a la polèmica: *Alia Informatio Beguinorum*, 1-135 (Josep PERARNAU, *L'«Alia Informatio Beguinorum» d'Arnau de Vilanova* [Studia, Textus, Subsidia, II], Barcelona, Facultat de Teologia, 1978, 19-35); i *Informació espiritual* (ARNAU DE VILANOVA, *Obres...*, I, 235/19-23).

286. Vegeu la reconstrucció de Josep PERARNAU, *La «Philosophia...»*, 35-39.

Aquesta és una dada eloqüent; i) sobre les «revelacions apòcrifes», vegeu el corresponent apartat. Recordeu que hi ha una coincidència de tema, però una discrepància evident en l'ús; j) finalment, sobre la data de la vinguda (o de la predicació) de l'Anticrist, cal recordar que no existeix una coincidència a fixar-la «pel darrer terç del segle XIV» sinó que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* la situa entorn del 1332.

4. L'ús de les mateixes expressions «leniendi cum lingua et vulnerandi cum cauda»²⁸⁷ / «lepan ab la lingua e ferín ab la coha»,²⁸⁸ en el comentari i explicació de la paraula «escorpí», i l'aplicació simbòlica d'aquest animal als «hipòcrites», sembla a primera vista sorprenent. I més si tenim en compte que tradicionalment—des de la *Història dels animals* d'Aristòtil fins als bestiaris medievals més famosos—l'escorpí—que jo sàpiga—no havia estat considerat com un animal ambigu, de doble cara, que pogués ésser pres com a símbol de la hipocresia, ans com un animal totalment «dolent», intrínsecament «pervers».²⁸⁹

No és tan impressionant, però, si considerem que Pèire Joan Oliu—vinculat com Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* a una zona geogràfica més o menys pròxima a Marsella i autor d'un comentari anterior a l'*Apocalipsi*—glossava així aquesta paraula:

«Scorpio apparet facie blandus et quasi brachiis ad amplexandum expansis, sicut cauda retro pungit et nocet suum toxicum infundendo, sic prefati ypocrite...»²⁹⁰

Hi hauria, doncs, una font comuna, que probablement va exercir influències tant en Arnau de Vilanova com en l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, que interpreta aquesta paraula en el mateix sentit. La idèntica literalitat de les expressions d'Arnau de Vilanova i de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* fa pensar en una dita popular. En tot cas aquesta coincidència literal no prova res, atesa la relació documentada d'Arnau de Vilanova amb Sant Víctor de Marsella.²⁹¹

287. *Expositio super Apocalypsi*, 132/43-44.

288. *Confessió de Barcelona*, 118/17-18.

289. Aristòtil assenyala que, en néixer, els petits animalons sovint maten la pròpia mare.

Les explicacions de les obres que he pogut consultar, especialment els bestiaris antics i medievals que he tingut a l'abast, no afavoreixen aquelles interpretacions que tendeixen a presentar l'escorpí com un animaló ambivalent, que pugui ésser considerat símbol dels hipòcrites.

290. Pèire JOAN, *Postilla in Apocalypsim*, Vat. Borgh. 38, f. 86d-87a.

291. Si els monjos de Sant Víctor de Marsella van fer costat a Arnau de Vilanova en la seva confrontació amb el dominic Joan Vigorós, ben segur que coneixien les valoracions

La coincidència d'expressions com «pseudo-», «versutias», «corruptionem» és mínima i totalment irrellevant.²⁹²

5. La manera de presentar-se no només no és semblant sinó que és radicalment distinta. Arnau de Vilanova, que a diferència de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* constantment parla d'ell mateix, se sol presentar com un home de baixa condició, humil. Té una (falsa?) modèstia que contrasta amb d'altres afirmacions.²⁹³ L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és discret, no es dóna a conèixer, no fa referències personals, és probablement una persona autènticament modesta, humil. En l'*Expositio super Apocalypsi* no trobem ni una sola vegada cap de les expressions emprades usualment per Arnau de Vilanova per presentar-se.²⁹⁴

6. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai no es presenta com ho sol fer tanta vegades Arnau de Vilanova (per exemple quan recorda la gènesi del *De mysterio cymbalorum* en l'*Ad Benedictum XI*). La frase de l'*Expositio super Apocalypsi*, explícit, Vat. Ottob. lat. 536,²⁹⁵ repetida en d'altres còdexs, posa en evidència dues mentalitats diferents. Certament l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* se sent un simple instrument de Déu: per això atribueix la seva obra a Jesucrist i no hi posa el seu nom i per això sempre és absolutament discret. En canvi, Arnau de Vilanova, que també diu ésser un simple instrument de Déu, cerca tothora un protagonisme, difícil d'ésser compatible amb aquella actitud que ha dut l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* a no fer públic el seu nom.

7. La valoració positiva dels cartoixans és una convergència. Però hi ha divergències en la valoració d'altres estats i estaments de l'Església. En l'autor

arnaldianes de l'Orde de Predicadors. De què parlaven quan es trobaven si no ho feien també d'aquells els quals Arnau de Vilanova anomenava «aus bicolores», hipòcrites?

292. ALEXANDER MINORITA, *Expositio in Apocalypsim*, 285/17, empra la paraula «pseudo-predicatorum»; i 42/13, 285/15, 287/1, 289/16, 290/33, 352/20, 407/9.30, 458/7, 509/11, 510/13, 353/9, «pseudo prophetae». També sant Tomàs, segons que podem veure a l'*Index Thomisticus*, utilitza 17 vegades la paraula «pseudoapostolus» i 63, «pseudopropheta».

293. Vegeu el meu *La polèmica escatològica...*, 524-527 i 538-539.

294. Em refereixo, per exemple, a aquelles que Arnau de Vilanova empra amb la intenció de mostrar-se el màxim d'humil: «stercorum contemplator», persona de «officio vilis», «natus ex gleba ignobili et obscura» (totes aquestes expressions les podem veure entre d'altres llocs dins l'epístola *Domino Bonifacio summo pontifici*), de «statu infimus», d'«officio fetidus», d'origen «tenebrosus» (*Collegio dominorum cardinalium*).

295. «EXPLICIT EXPOSITIO APOCALYPSIS, QUAM SCRIBI FECIT DOMINUS IESUS CHRISTUS. Anno ipsius MCCCVI in monasterio Sancti Victoris Massilie. AMEN, AMEN, AMEN»

de l'*Expositio super Apocalypsi* observem una alta valoració també dels ordes militars; Arnau en canvi, no creia que fos convenient una croada amb armes;²⁹⁶ l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* valora positivament, atorga tota la seva confiança als ordres «regulars», dins els quals hem d'incloure els mendicants i entre aquests els dominics.²⁹⁷ En canvi, sembla que Arnau de Vilanova ha perdut la confiança en l'esperit de renovació que van introduir els ordes de sant Francesc i sant Domènec i en concret considera els dominics veritables membres de l'Anticrist. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* concedeix poca importància als laics, sempre en parla amb un to de menyspreu; Arnau de Vilanova, tot i ésser clergue, mai no va ésser ordenat.²⁹⁸ Les persones que no havien rebut cap ministeri ordenat podien gaudir, també, d'un lloc teològic especial (pensem en els beguins i beguines) en l'eclesiologia arnaldiana.

8. Se'm fa difícil de pensar que els coneixements geogràfics i de costums manifestats en l'*Expositio super Apocalypsi* no formessin part de la cultura comuna d'una persona ben instruïda que vivia a Marsella a començaments del segle XIV: devia ésser normal, per implicació directa, distingir l'occità del francès; i, si més no per proximitat geogràfica, els «catalans» dels «aragonesos». Sobre la referència al «rei Frederic» em remeto simplement als estudis de Josep Perarnau.²⁹⁹ Quant a la paraula «quintale» és cert que era emprada en terres catalanes amb la forma «quintal», per bé que en els segles XIII i XIV la més usual era «quintar». «Quintal» era absolutament normal en francès (s. XIII) i en provençal (començaments del XIV).³⁰⁰

En conseqüència, doncs, no sembla que les raons de crítica interna adduïdes pels editors de l'*Expositio super Apocalypsi* demostrin que realment Arnau de Vilanova n'és l'autor.

296. Vegeu *De tempore adventus Antichristi...*, 508-515, 667-668, 671-676 (Josep PERARNAU, *El text...*, 146, 149, 149), i *Philosophia...*, 1275-1299 (IDEM, *La «Philosophia...»*, 143-144); i *Expositio super Apocalypsi*, 61-62.

297. M'inclino a interpretar les expressions «status regularium» (*Expositio super Apocalypsi*, 24-25), «regulares» (42/170-184), «omnium regularium» (23-25) en el seu sentit més ample. Observem que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai no fa servir l'expressió «clerus regularis»; en canvi, sí que trobem «clerus saecularis» (23-25, 132/30, 278/587-588).

298. *Expositio super Apocalypsi*, 127/262-267 i 132/34-35, per exemple.

299. Josep PERARNAU, *L'Allocutio...*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 11 (1992), 68-73; i també la seva ponència *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*.

300. Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, VI (O-QU), Barcelona, Curial i «La Caixa» 1986, 965-966; Charles du Fresne DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, París 1848, 565.

2. Llabregada esquemàtica de les semblances i diferències més destacades:³⁰¹ refús de la paternitat arnaldiana de l'Expositio super Apocalypsi

2.1. Síntesi de les semblances

De les coincidències hem d'esmentar les següents:

- El principi exegetíc de «dies per anys».
- L'ús –per bé que tant en la forma com en el contingut observem diversos aspectes divergents– d'algunes «fonts revelades» comunes com Hildegarda de Bingen, Ciril, Horòscop, les set etapes de l'Església i la vinguda de l'Anticrist.
- Context ideològic: valoració negativa del present, necessitat d'una reforma; espiritualisme i marc –molt general– apocalíptic.
- [La convicció de viure en el temps sisè, pròxim a l'Anticrist].

2.2. Síntesi de les diferències

a) En l'exegesi dels textos de l'*Apocalypsi* comptem nombroses divergències:

1. Quant a la forma:

- Notem que Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, no intercala comentaris a les paraules de la Bíblia; en canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, sí que els intercala.
- El text del llibre de l'*Apocalypsi*, només coincideix en un de tots els casos estudiats.
- L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és molt més objectiu i respectuós amb el text bíblic que Arnau.

2. Quant al contingut dels comentaris a l'*Apocalypsi*:

- En l'*Expositio super Apocalypsi* hi ha referències constants i escrites amb naturalitat a la jerarquia de l'Església, que no són en les obres arnaldianes.

301. Insistim en el fet que només hem recollit les més importants. Certament, de semblances i diferències n'hi ha moltes més que hom pot trobar en els respectius apartats d'aquest estudi.

– Observem en l'*Expositio super Apocalypsi* una tensió entre «regulars» i «seculars» resolta a favor dels primers, absent de les obres arnaldianes polèmiques.

– També constatem una major abstracció en l'*Expositio super Apocalypsi* que no pas en les obres arnaldianes polèmiques.

– En general, no copsem cap interpretació totalment igual entre les obres arnaldianes polèmiques i l'*Expositio super Apocalypsi*. Fins i tot algunes interpretacions que Arnau de Vilanova va repetint una i altra vegada en les obres polèmiques, no coincidexen amb les de l'*Expositio super Apocalypsi*; i algunes dades d'aquesta obra entren plenament en contradicció amb d'altres de les obres arnaldianes polèmiques.

b) En les autoritats i fonts citades:

1. Diferències formals:

– Arnau de Vilanova instrumentalitza les citacions, els dóna una funció argumentativa i reproduïx textos; en canvi, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, descriu les citacions amb funció il·lustrativa, sense que normalment reproduïxi textos.

– Arnau de Vilanova sempre intenta de justificar el sentit i valor de les fonts emprades, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* mai.

2. Diferències de «contingut»:

– Arnau de Vilanova en les obres polèmiques, fa servir diversos tipus de fonts; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* es limita a les bíbliques i a les «revelacions especials».

– De les «fonts especials», l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no n'esmenta mai una que tenia la seva importància en les obres arnaldianes polèmiques: la sibil·la d'Eritrea.

– Si l'*Expositio super Apocalypsi* fos d'Arnau de Vilanova seria realment sorprenent que no hi trobéssim els textos bíblics més importants en les obres arnaldianes polèmiques: Daniel XII, 11, Actes I, 7, 2Tes II, 3-12, Mateu XXIV, 15 i Ez IV, 6b.

– Arnau de Vilanova, manifestava una tendència constant a autocitar-se; en canvi, en l'*Expositio super Apocalypsi* no hi ha gairebé autocitacions o referències personals.

c) En els arguments:

– Arnau de Vilanova té una tendència a emprar els arguments quasi-lògics, els de forma més exacta; en canvi l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* empra sobretot els arguments de tipus gramatical, els relacionats amb el llenguatge.

– En Arnau de Vilanova les estructures «non dicit... sed» i «quasi dicat» no són tan rígides –quan les empra– com les de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*. L'estructura «quasi dicat» gairebé no és emprada per l'autor català.

– Arnau de Vilanova, en les obres polèmiques, utilitza expressions dures per desqualificar tant els arguments com les mateixes persones que l'ataquen; en l'*Expositio super Apocalypsi* no hi ha desqualificacions personals.

– El lèxic emprat per Arnau de Vilanova és molt més concret que l'emprat per l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*.

– Una altra divergència destacable és que Arnau de Vilanova utilitza arguments basats en la por i en l'amenaça, totalment absents de l'*Expositio super Apocalypsi*.

– Arnau de Vilanova s'implica personament en els arguments; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* manté una posició més distant.

– Les interpretacions al·legòriques d'algunes paraules de l'*Apocalypsi* no només confirmen algunes dades de les mencionades, sinó que hi afegeixen més divergències, algunes secundàries però significatives perquè són de matís, d'altres, més substancials perquè posen de manifest la disparitat de criteris.

d) En la teologia de la història:

– L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* empra la divisió joaquimita de la història en tres èpoques diferents, apropiades a cadascuna de les persones divines. Arnau de Vilanova no només no fa servir aquesta divisió sinó que nega explícitament la tercera època o època de l'Esperit Sant.

– Respecte de la divisió de la història de l'Església en set etapes, cal dir que Arnau de Vilanova l'esmenta dues vegades, però sense que l'hagi assumida en la seva forma habitual de pensar. En l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* representa un punt central del seu pensament.³⁰²

302. De més a més, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és molt detallat quan exposa cadascuna de les etapes i els dóna un valor simbòlic; Arnau de Vilanova simplement les esmenta

– Una referència doctrinal negativa de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* sembla ésser Arri i l'arrianisme; per a Arnau de Vilanova els dominics passen a ésser aquest referent negatiu.

– Sembla que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* creu en la necessitat d'una croada; Arnau en canvi, no.

– Una de les dades més discrepants fa referència al procés per a calcular –i, també, al resultat– la data de la vinguda de l'Anticrist: Arnau de Vilanova ho fa en base a la profecia de Daniel i obté, aproximadament, una data de començaments del tercer terç del segle XIV; l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* la calcula en base al número 666 de l'*Apocalipsi* i obté l'any 1332.

– Notem una sèrie de temes presents en l'*Expositio super Apocalypsi* i absents en les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova: la doctrina sobre els set papes carnals i els cinc papes espirituals, la tensió entre «regulars» i «seculars», la correspondència entre els fets de l'Antic Testament i els del Nou Testament.

– Finalment, observem una sèrie de temes rellevants de les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova que manquen en l'*Expositio super Apocalypsi*: la conveniència de conèixer prèviament la vinguda de l'Anticrist, la possibilitat de determinar-ne bíblicament la data, el suposat càlcul de sant Agustí coincidint amb el d'Arnau; el valor de la profecia de Ciril, la relació entre la caritat, ver predicador i predicació; els anys que van d'Adam fins a la vinguda de Crist, la distinció entre el do de fer profecies i el do de fer miracles.³⁰³

2.3. Balanç

Les més aviat poques –i sovint anecdòtiques– coincidències i les nombroses divergències que hem pogut constatar en el decurs d'aquest estudi comparatiu entre Arnau de Vilanova i l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, ultra les dades que posen en evidència opinions i criteris objectius distints, ens han mostrat que les respectives manera d'ésser, de pensar i de raonar son molt diferents. Les mentalitats són no només diverses sinó, m'atreviria a dir, contraposades. Una, la d'Arnau de Vilanova, és concreta, quantificadora, poc «poètica» i literària, d'aquelles que els professors dels adolescents d'avui dia anomenarien «de ciències». L'altra, la de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, és més abstracta, més propera als jocs del llenguatge, més «de lletres».

de passada.

303. Hom trobarà les referències dels textos arnaldians d'aquests temes dins Jaume MENSA, *La polèmica escatològica...*, 363-415.

Després de les anàlisis del present estudi —i per tot el que portem dit— estic ben convençut que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no és Arnau de Vilanova. Fins i tot em sembla possible de poder suggerir algunes característiques del perfil personal del seu autor.

3. Algunes característiques de l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*

Si sistematitzem i ordenem convenientment les dades que hem constatat i descrit podem formular en forma de propostes sempre revisables, però certament dotades de fonament, les afirmacions i hipòtesis següents:

1. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és una persona que es considerava un simple instrument de Déu. Ell —creia— no posava ni treia res, ans interpretava els plans de Déu. Era una persona discreta, que no cercava un protagonisme actiu.

2. La constant tensió entre «status regularium» i «clerus saecularis», resolta sempre a favor dels primers, fa suposar que l'autor és un «regular». És més, un «regular» que viu en els «seculares» o capellans de bisbat o rectors de parròquia o «clergues» uns adversaris. Atès que s'aparta de la tradició d'espirituals que identificava l'àngel del sisè segell amb sant Francesc, no sembla ésser un mendicant proper als espirituals. Sembla ésser una persona dedicada principalment a la litúrgia. El fet que l'obra sigui datada al convent de Sant Víctor de Marsella podria interpretar-se com un indicatiu a favor d'algú relacionat amb els benedictins.³⁰⁴

304. Cal tenir ben present, contràriament a l'afirmació de Joaquim CARRERAS, *L'Expositio super Apocalypsi*..., 55, que els monjos del convent de Sant Víctor eren benedictins. Aquests monjos, o almenys Guillelmus Raynaudi, van posar-se al costat d'Arnau de Vilanova en la seva polèmica amb Joan Vigorós i els dominics de Marsella. Vegeu, *Denuntiatio secunda facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 193b: «Letificavit spiritum meum, karissime, dominus Guillelmus Raynaudi, quem ad me direxit vestra sinceritas, tam suavitate celestis Agni, quam in eo gustavi, quam etiam presentatione scripture, quam edidit quidam ex principibus sacerdotum, ut fertur, contra tractatum meum *De mysterio cymbalorum*...». L'esmentat monjo, juntament amb d'altres companys del mateix monestir foren presents com a testimonis en la segona denúncia presentada a Marsella per Arnau de Vilanova contra Joan Vigorós. *Denuntiatio secunda facta Massiliae*, Vat. lat. 3824, f. 193b: «Actum in aula episcopali Massilie, presentibus... fratre Hugone de Certo Loco, fratre Hugone de Nivernis, fratre Guillelmo Raynaldi, fratre Guillelmo de Roca, monachis Sancti Victoris Massilie...».

3. Tal com indiquen les anàlisis de l'ús de la llengua, l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*, era una persona ben formada en gramàtica llatina i amb bons coneixements de teologia.³⁰⁵

4. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* vivia probablement amb bona pau psicològica. No era una persona les idees de la qual fossin perseguides, com per exemple ho eren les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova. Per això no solia justificar les seves posicions.

5. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* segurament havia rebut l'impacte del joaquimisme, per això en manlleva algunes de les seves idees principals (divisió trinitària de la història, correspondència entre les èpoques de l'Antic i del Nou Testament, ...), però ha begut també en altres fonts, algunes comunes a Arnau de Vilanova (o del mateix Arnau).³⁰⁶ L'afirmació de la tercera època de la història de la humanitat, o època de l'Esperit Sant, entra en contradicció amb la negació explícita que en fa Arnau de Vilanova.

6. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* és una persona (teòleg?) respectuosa amb les fonts que cita, força objectiva, discreta que, a diferència d'Arnau de Vilanova, no les instrumentalitza.

7. Probablement, si tenim en compte les aportacions de Josep Perarnau, era un autor súbdit dels Anjou.³⁰⁷ Confirmaria aquest fet l'ús de la paraula «quintale» [i la localització a Sant Víctor de Marsella].

8. Cal rebutjar la hipòtesi segons la qual Arnau de Vilanova hauria escrit aquesta obra fingint no ésser ell mateix per por a la inquisició, per vàries raons. Mentre Climent V va ésser viu, Arnau de Vilanova mai no en va tenir de por. Sabia que estava ben protegit. Una mostra d'això és que sempre va donar la cara per les seves obres, no se n'amagava, per què, doncs, havia

305. És significativa la identificació següent, *Expositio super Apocalypsi*, 240/285: "PROPHETAE, doctores". La mentalitat que implica aquesta identificació és totalment aliena d'Arnau de Vilanova. Al marge de si es considerava o no un profeta, Arnau de Vilanova, que no era doctor en teologia, difícilment hauria escrit una frase d'aquest estil. Ben segur que en la ment d'Arnau de Vilanova normalment «doctor» equival a «doctor en medicina».

306. El poc que conec del comentari a l'*Apocalipsi* de Peire JOAN OLIU no m'autoritza a establir comparacions generals entre aquesta obra i la nostra *Expositio super Apocalypsi*. En alguns casos concrets sembla, però, que hi ha coincidències: no és, doncs, descartable, ans quelcom a estudiar profundament, la relació entre ambdós comentaris a l'*Apocalipsi*.

307. Josep PERARNAU, *L'«Allocutio...»*, 68-71.

d'ocultar que era l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*? A més, l'ús d'alguns elements del llenguatge més o menys inconscients l'haguessin traït. En canvi, aquests elements (estructures com «non dicit...sed», «quasi dicat», interpretació diferent de paraules de textos bíblics i de determinades al·legories) confirmen que l'autor de les obres polèmiques, Arnau de Vilanova, no és la mateixa persona que ha escrit l'*Expositio super Apocalypsi*.

9. L'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* i Arnau de Vilanova participen d'algunes idees comunes. No seria forassenyat pensar, ans una hipòtesi enraonada i amb base documental, que probablement es van conèixer, directament o indirecta, i que es van influir personalment. Arnau de Vilanova mantenia relació amb els benedictins del convent de Sant Víctor de Marsella, lloc on és datada l'obra.

4. *Paraula conclusiva*

Cal donar, doncs, per assentat que l'anàlisi de dades de crítica interna posa de manifest que no existeix cap raó ferma per a afirmar que Arnau de Vilanova és l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi*; en canvi, tot mostra el contrari: que l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* no és Arnau de Vilanova. Cal donar un pas més i pensar a investigar la identitat de l'autor i deixar de debatre si aquesta obra és o no d'Arnau de Vilanova. Alguns indicis em porten personalment a pensar que podria ésser fructuosa la hipòtesi de treball següent: l'autor de l'*Expositio super Apocalypsi* podria ésser alguna persona discreta i que no cercava un protagonisme actiu, relacionada amb Sant Víctor de Marsella, que va conèixer les conviccions religioses d'Arnau de Vilanova i combregava amb algunes d'aquestes conviccions.

Igualada, 31 de desembre de 1993